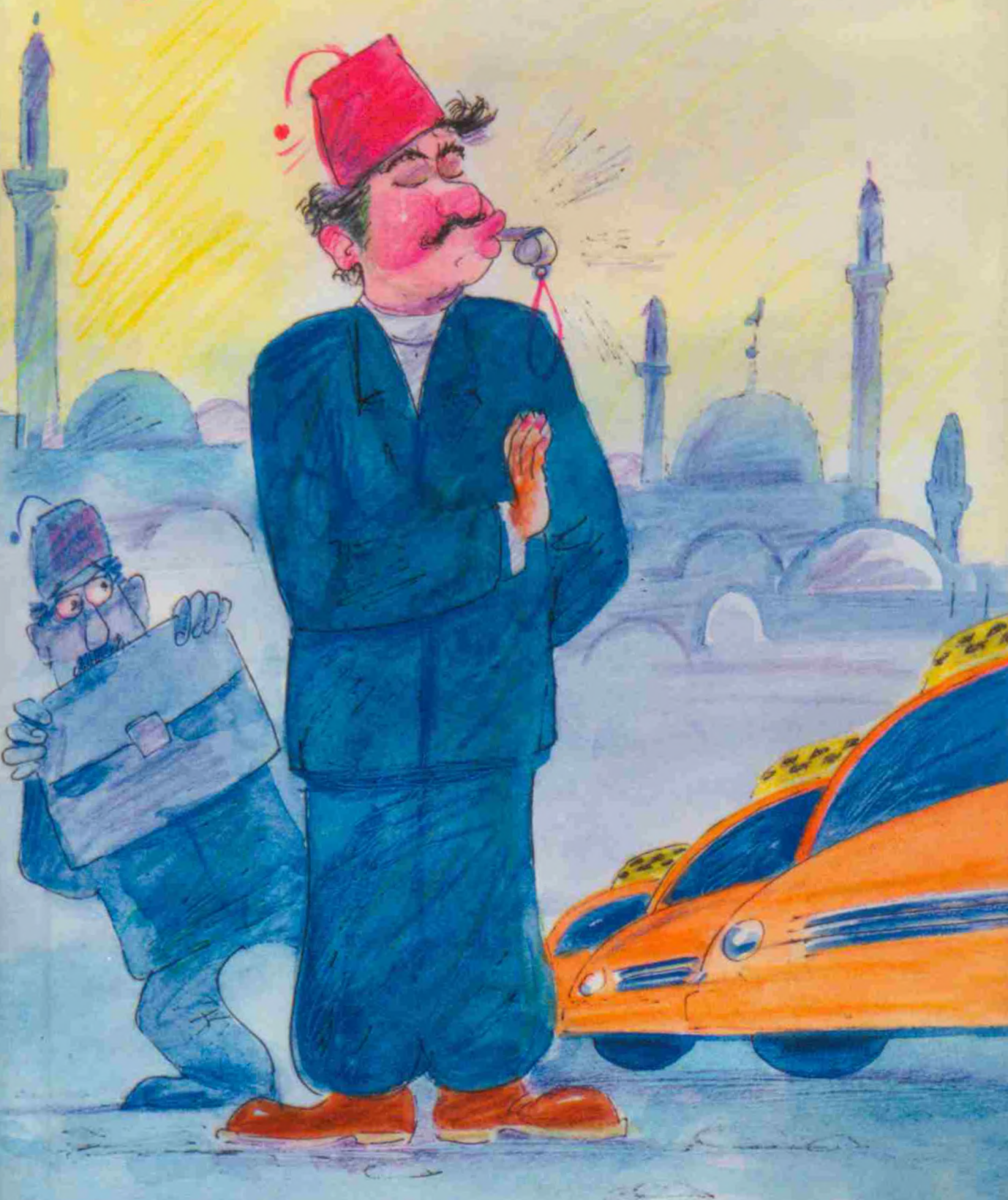

84/5 Турк)

№ 48

Азиз Несин

ХУШТАК АФАНДИМ

Kitob shu yerdan ko'rsatilgan muddatdan
kechiktirilmagan holda topshirilishi shart

ilgarigi berilmalar miqdori _____

Кусанбэру Сегукев

Азиз Несин

ХУШТАҚ АФАНДИМ

Ҳажвий ҳикоялар

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2015

TOSHKENT SHAHAR «OILIM

2020/11-52

УЎК: 821.512.161-7
КБК 84 (5 Турк)
Н 48

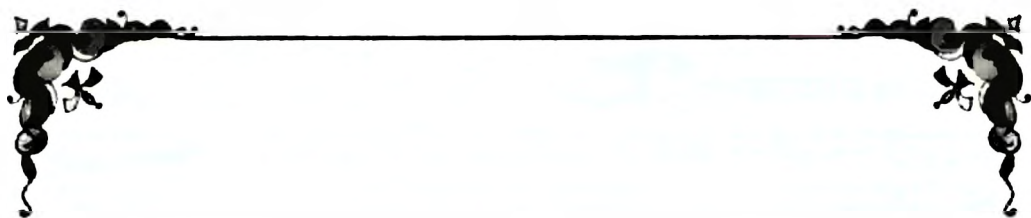
Тўплаб, нашрга тайёрловчи:
Иззат АҲМЕДОВ

Несин, Азиз
Н 48 Ҳуштак афандим: ҳажвий ҳикоялар/А.Несин. –
Тошкент: «O‘zbekiston», 2015. – 256 б.

ISBN 978-9943-28-176-9

Тўпламда машҳур турк ёзувчиси Азиз Несиннинг сара ҳажвий ҳикоялари жамланган. Мамлакатимизда бу ёзувчининг асарларини ўқимаган, билмаган ўқувчи кам топилади. Турк адабининг ичакузди ҳикоялари ўзбек ўқувчисининг кўнгил мулкига айланиб улгурган. Адиб асарларида жамиятдаги ғашга тегувчи иллатлар усталик билан қаламга олинган. Адибнинг ҳикояларини шунчаки ўқимайсиз, балки маза қилиб ўқийсиз.

УЎК: 821.512.161-7
КБК 84 (5 Турк)

ИККИНЧИ НАСРИДДИН ХЎЖА

Азиз Несинни Туркияда шундай деб аташарди. У ўзининг шуҳрати билан ҳам, ҳозиржавоб ҳажвиялари билан ҳам бу номга муносиб эди. Ўзингиз хулоса чиқаринг: ёзувчи ўзининг 80 йиллик ҳаёти давомида 110 дан ортиқ китоб нашр эттирди. Улар орасида шеърлар, пьесалар, романлар ва табиийки, ҳажвий ҳикоялар бор. Адибнинг асарлари дунё халқларининг 30 та тилига таржима қилинган, кўплаб халқаро мукофотларга сазовор бўлган.

Ўзбекистонда Азиз Несиннинг номини эшитмаган, унинг ичакузди ҳикояларини ўқимаган одам кам топилса керак. Таниқли адиб ва таржимон Миад Ҳакимовнинг саъй-ҳаракатлари туфайли 60-йиллардаёқ машҳур турк адибининг ҳажвий ҳикоялари ўзбек ўқувчисининг ҳам дил мулкига айланди. «Мушт кетди», «Хуштак афандим» каби китоблари қўлма-қўл бўлиб кетган эди.

«Ҳажвчилар ўз кўз ёшларини қаҳқаҳага айлантириб, бошқаларга тақдим этадиган кимёгарлардир», деб ёзган эди Азиз Несин. Чиндан ҳам унинг асарларида ижтимоий ва иктисодий иллатлар ҳажв воситасида усталик билан фош этилади. Унинг ҳикояларини кулмасдан ўқиш мумкин эмас.

Ёзувчининг ҳаёт йўли ҳам қизиқ. У дастлаб ҳарбий лицейни битириб, 8 йил ҳарбий хизматда бўлган.

Сўнгра истеъфога чикиб, газетада ишлай бошлади. «Марко пошо», «Зубук» каби ҳажвий журналларни таъсис этди ва унда ўзининг ўткир ҳажвияларини эълон қилди. Натижада таъқибга учраб, бир неча бор камалиб чиқди. Илк китоби 40 ёшида чоп этилди. 1972 йилда махсус жамғарма ташкил этиб, ота-онасиз етим болалар ва фақир оилаларнинг фарзандлари учун мактаб ташкил қилди. У, одатда, Истанбулнинг Нишонтоши маҳалласидаги уйида, ёки Чаталча маҳалласидаги жамғармада ижод қилар эди. Ўзи ҳам қийинчилик билан катта бўлганлиги сабабли, етим болаларнинг бошини силашдан катта маънавий қониқиш ҳосил қилар, деярли бутун даромадини шу ишга сарфларди. У суҳбатлардан бирида шундай деган эди: «Мен ҳаётим давомида тўхтовсиз ёзишга мажбур бўлдим. Илгари оиламни боқиш учун ёзар эдим. Жамғарма қурилгач, харажатларим янада кўпайди. Ёзишдан эса ҳеч зерикмайман».

Дўстларининг гувоҳлик беришича, адиб жамғармадаги иш кабинетида бирваракайига уч ёзув столида ишлаган. Учаласида уч хил мавзудаги ёзувлар бўлган. Кайфиятига қараб, биридан иккинчисига ўтиб ишлайверган. Унинг сермахсуллиги сири ҳам шунда бўлса керак.

Азиз Несин ҳажв санъатини ҳар томонлама пухта эгаллаган ижодкор эди. У энг оддий ҳаётӣй воқеалардан ҳам кулгили вазиятлар ярата олар, жамиятдаги турли ижтимоӣй иллатларни аёвсиз фош этар эди. Танқидчилар ҳаққонӣй таъкидлаганларидек, ёзувчининг мақсади зиёли сифатида жамиятни силкитиш, ўзига келтириш, мамлакат тараққиётига тўғанок бўлаётган иллатларга қарши жамоатчилик фикрини уйғотиш эди.

Икки марта юрак хуружини бошидан ўтказган, бир қанча суиқасдлардан омон кутулган ёзувчини 1995 йил 6 июлда рўй берган сўнгги юрак хуружи 80 ёшида мангуликка олиб кетди. Васиятига кўра у ўзи қурган жамғарманинг ҳовлисига кўмилди.

У умрининг сўнгги йилларида ёзган шеърларидан бирида шундай сатрларни битган эди:

Алвидо,
Кетмокнинг фурсати етди,
Англадим, йўлим кўп узун,
Менга изн,
Дарахтларим, ҳовуз, далам,
Эй, муҳаббатим,
Яхши қолинг ўтмишдаги
Барча дўстларим.

Дунёнинг турли мамлакатларида, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам Азиз Несиннинг мухлислари кўп. У бир неча бор мамлакатимизда бўлган, адибларимиз билан яқин алоқалар ўрнатган эди. Бугунги кунда унинг иккинчи ҳаёти турли тилларда чоп этилаётган китобларида, минглаб мухлислари ва ўзи ташкил этган мактаб-интернат ўқувчиларининг миннатдор қалбларида давом этмоқда. Унинг ижоди моҳияти эса кундалигида битилган қуйидаги сўзларда тўла намоён бўлган: «Баъзи ёзувчилар бор, улар бутун халқ ўзини севишини истайди. Мен бундай шахслардан нафратланаман. Ҳеч бир инсонни бутун халқ сева олмайди. Ҳаммани мамнун қилишни истаган одам ҳеч кимни хурсанд қилолмайди. Ҳаётим давомида нимага ишонган бўлсам, шуни сўзладим, қандай яшаган бўлсам, шундай ёздим».

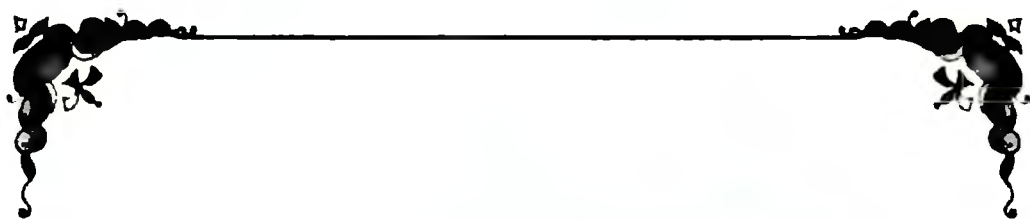
Ҳозирги пайтда ёзувчининг китоблари қайта-қайта нашр этилмоқда, у ҳақда хотиралар, адабий-таҳлилий мақолалар эълон қилинмоқда, ҳужжатли фильмлар яратилган. Азиз Несин жамғармаси ҳамиша мухлислар билан гавжум.

Ушбу тўпламда ҳажв устасининг турли йилларда яратилган энг яхши ҳикоялари жамланган.

Носир МУҲАММАД

ШАРМАНДИЙ ҚАЧОН ТУФИЛГАЧ?

ДАҲШАТЛИ ТУШ

Истанбул радиоси эшиттиришларини тугатди. Шу кеча икки ҳикоя билан бир фельетонни кўлдан чиқаришим керак, бунинг устига, аллақайси бир журналнинг саволларига жавоб тузиб чиқишим зарур. Бу нарсаларнинг ҳаммаси эрталабгача битиши шарт. Аммо ишнинг мазаси бўлмай турибди – фақат биттагина ҳикояни ёзолдим, холос. Шу топда ичимда чироқ ёкса ёримайди.

Ҳикоянинг яна биттасини дўндириб ташлайман, деган ниятда бир даста оқ қоғоз ҳам тайёрлаб қўйганман, лекин нимани ёзишимни билмай хунобман.

Қорним таталаб кетгандай бўлди. Қизик, нимани ёзишни билмай турганимда, доим шунақа бўлади. Ўзимни чалғитиш учун баҳона қидириб қоламан. Юқорига чиқиб қарасам, ҳамма донг котиб ётибди. Ошхонага кирдим. Совуб қолган паловдан бошқа ҳеч вақо кўринмади. Шу топда менга уни ким ҳам иситиб берарди, дейсиз.

Қайтиб жойимга ўтирдим. «Яхшиси ухлаш керак! Эрталаб барвактроқ турсам, ҳаммасини битириб қўяман!» деб ўзимча ўйладим.

Вақт чоракам уч бўлибди.

Одам боласи уйкуда ҳам яшайди. Лекин бунақа яшашнинг нима кераги бор! Яшаганингдан кейин

тирик эканингни сезиб, турмуш сирларини билиб яшасанг-да.

Қамоқхонада ётиб чиққан бир ошнам бор. Шу ошнам ўзини хоҳлаган вақтда туш кўришга ўргатибди. У ҳамиша менга: «Туш кўрсанг, умринг узаяди», — деб юрарди.

Бугун кечаси туш кўриб чиқишимни ўзим биламан. Шуниси ҳам борки, ишинг битмай, чала қолгандан кейин, албатта асабинг бузилади, кўрган тушинг роса даҳшатли бўлиши турган гап.

Шуларни ўйлаб ётиб ухлаб қолибман. Айтганимдек, жуда даҳшатли туш кўрдим. Яхшиямки... Бегона мамлакатга келиб қолган эмишман. Қандай мамлакатлигини билмасмишман-у, лекин ўзимча уни Америками, Ғарбий Германиягами ўхшатармишман. Ҳаддан зиёд кенг, серҳашам бир залда эмишман... Сизларни билмадиму, лекин мен туш кўраётганимни ўзим билиб тураман.

«Э, Оқ уйга кириб қолибсан-у», — дедим ўзимга ўзим. Залдаги узун стол теваарагида одамлар ғуж бўлиб ўтиришибди. Қаерга келиб қолганимни, бу ерда нима гап бўлаётганини сўрай дейману тилим бормайди. Аслида ўзим расмий вазифа билан келганман, шунинг учун хижолатпазликдан кўркаман. «Келган жойини билмас экан!» — деб таъна қилишлари мумкин-да, ахир. Шуларни ўйладим-да, сўрамай, ўзим билиб оламан, деб аҳд қилиб қўйдим.

Расмий музокаралар кетяпти. Мамлакатимиздан якка ўзим вакилмишман. Залда ўтирган ажнабийларнинг ҳаммаси ўзига зеб берган, башанг, серсавлат одамлар эмиш.

— Хуш келибсиз! — деб улардан бири мени қутлади. — Сиз мамлакатингиздаги аҳволни гапириб берасиз.

Аввалига кўрқиб кетдим, кейин ўзимга ўзим далда бердим: «Э, парво қилма, нима бўларди, бу

туш-ку». Тушликка-ку туш-а, аммо тушлигини билиб колишса...

– Ўзим билган нарсаларни бажону дил гапириб бераман, – дедим дадиллашиб.

– Мамлакатингиз колоқ мамлакат-а, шундайми?

Жон-поним чикиб кетди. Худоё ўзинг шарманда қилма, бунисига нима дейман? Борди-ю, «Ҳа, мамлакатимиз колоқ», – деб юборсам, чет элликлар олдида уни ёмонотлиқ қилиб қўяман. Жиноят қонунида бу оғир гуноҳ ҳисобланади. «Қолоқ деганингиз нимаси, биз жуда илғормиз», – дейдиган бўлсам, ёлғончи бўлиб қоламан. Нима қилсамикин? Яхши-си, ёлғон гапириб қўя қолай. Жиноятчи бўлгандан кўра, алдоқчи бўлган маъқул, нега десангиз, ёлғон гапга жазо йўқ.

– Нега индамайсиз? – деб сўраб колишди.

– Айбга буюрмайсизлар, саволни эшитолмай қолдим.

– Мамлакатингиз колоқ-а, шундай эмасми?

– Бу нима деганингиз?! – дангал сўрадим мен ҳам.

– Ҳамма шунақа дейди. Биз ҳам шундай деб эшитувдик.

– Бўлмаган гап, муҳтарам жаноблар! Шунини билиб қўйингки, бизнинг душманимиз кўп. Шаънимизга туҳмат қилаётганлар ҳам шулар.

Ҳамма хайрон, ҳамма ёқа ушлаган.

– Демак, биз нотўғри эшитган эканмиз-да, – деди кимдир салмоқлаб.

– Ҳа, шундоқ.

– Сизлар нозиктабиат одамларсиз, «колоқ» деган гапга ғашингиз келади. Майли бўлмаса, шу сўзнинг ўрнига «кам тараққий этган» деган иборани ола қолайлик. Маъқулми?

– Йўқ, бўлмайди. Биз кам тараққий этган мамлакат эмасмиз асло, биз жуда-жуда тараққий этиб кетганмиз.

Яна ҳамма хайратда.

– Сизларда электр кўрмаган шаҳарлар борми?

Яна «ҳа» дейдиган бўлсам мамлакатимизга доғ тушади. Роса аросатда қолдим-ку, мен!..

– Йўқ, бўлмаган гап!.. Ҳамма шаҳарларимизда, ҳамма қишлоқ ва қишлоқчаларимизда электр бор.

– Қойил... Ажойиб...

– Лекин мамлакатингизда электр қуввати учун кўп ҳақ олинади, дейишади, шу гап тўғрими?

– Нима, электр қувватини айтяпсизми?.. Ия, бизда электр текин-ку!

– Ажойиб... Жуда антиқа...

Чет элликлар олдида мамлакатимни шарманда қилмаётганим учун ўзимда йўқ хурсандман. Ҳа, тўғрида, агар газеталар шу гапларимни кўчириб босишса борми, қандай фойдали иш қилаётганимни эшитиб, ватандошларим, албатта, тасанно дейишарди.

– Сизларда ижара ҳақи жуда осмонда, уй-жой масаласи чаток эмиш, ростми шу? Ўртамиёна одам оладиган маошининг ярмини ижара ҳақиға тўламаса, бошпанасиз қолармиш-а?

Ичимда биров: «Тўғрисини гапиравер, тўғрисини гапиравер», деб қистайди. Унга мен: «Ҳолим вой бўлади», – дейман. У яна мени ўз ҳолимга қўймайди: «Э, бу туш-ку. Туш кўраётганингни улар билиб ўтирибдим, нима деганингни қаёқдан билишарди. Лоақал тушингда тўғри гапириб олсанг-чи». Аъзойи баданимни совук тер босди. Манглайимдаги терни сидириб ташладим-да, хахолаб кулиб юбордим.

– Ха-ха-ха! Бизнинг мамлакат ҳақида шундай фикрдамиз денг! Гапнинг пўсткалласини айтаман. Худодан биттагина тилагим бор, у ҳам бўлса шуки, бизни кўролмаганларнинг кўзи кўр бўлсин. Уй-жой масаласида заррача танқислигимиз йўқ. Билдингларми? Барча маданиятли мамлакатлардагига

ўхшаб бизнинг одамларимиз ҳам маошининг атиги ўн фоизини тўлаб, ажойиб уйларда туришади.

– Хизматчилар-чи?

– Хизматчилар оила аъзоларининг сонига қараб ижарага уй олишади. Нолийдиган жойлари йўқ. Ижара ҳақи ҳам шунчалик озки, кам пул тўлаганинг учун уй эгасидан хижолат чекасан киши.

– Ундай бўлса, уй эгалари нега бола-чақали оилаларни қўймайди, дейишади?

– Ана холос! Қип-қизил ёлғон-ку бу! Ким айтди бунини сизга! Ижарага ўтирадиган одам бизда уй эгасини кўрмайди ҳам. Муниципалитет қошида уй-жой билан шуғулланадиган маҳкама бор. Ижарага турмоқчи бўлган одам мана шу маҳкамага боради-да, тахминан шундай дейди: «Менга беш хонали уй керак, ваннахонасининг тоши кўм-кўк бўлсин, қизили тўғри келмайди, хотинимнинг асаби қиттак нозикрок».

– Мамлакат деб мана бунини айтса бўлади! – залдагиларнинг завқи келиб қийқириб юборишди. – Ура!

Мен ҳам бўш келмай, юртимизни кўкларга кўтариб мақтаб кетяпман.

– Эшитишимизга караганда, юртингизда ишсизлар кўп, иш шароити оғир, меҳнат ҳақи жуда оз эмиш-а?

– Ия, сизлар ўзи кимга ишонасизлар: ҳар хил ғаразгўйларгами ё менгами? – дея ўшқириб бердим.

– Сизга-да, албатта...

– Ундай бўлса қулоқ солинг. Ишчилар тўғрисида гапириб бера қолай... Бизнинг ишчиларимиз жуда яхши турмуш кечиришади. Билдингизми? Уларнинг ўзлари ҳеч нарсадан нолишмайди-ку, бошқаларнинг тинч юрмаганига ҳайронман... Қани, менга айтингчи, қайси бир мамлакатнинг ишчиси бизникига ўхшаб кўп ҳақ олади? Ҳеч кимники! Бизникилар

шунчалик кўп пул олишадики, тўғриси айтсам, ортикчалик ҳам қилади... Сир бўлса ҳам сизларга шуни айтиб қўяй, агар бизнинг ишчимиз овкати, кийим-кечаги ва ижара ҳақидан ортиб қолган пулни йиғиб юрса, бир ойнинг ичида бемалол каттакон фабрика куриб олиши мумкин. Лекин у фабрикани бошига урадимиз. Бусиз ҳам унинг жони роҳатда...

– Вой-бў!.. Зап мамлакат экан-ку бу!

Қани энди мамлакатимизни роса мактаётганимни Анатолия агентлиги билиб қолса-ю, бошқа ёқларга ҳам олиб эшиттирса... Бу ширин хаёлларим зое кетмасмиди.

– Маориф масаласи қалай? Аҳолининг саксон фоизи саводсиз, дейишади.

– Ана холос... Лоф ҳам эви билан-да. Ёлғон гап шунақа бўлади, деб ўйловдим-а. Одамларимиз шундоқ саводхонки, китоб ўқишу хат ёзиш деган нарсалар жонларига тегиб кетган. Ҳамманинг саводи чиққан... Гаров ўйнаб битта саводсиз одам топиб кўринг-чи! Профессорлар, журналист ва ёзувчилар ҳам бизда ё ёзишади, ё ўқишади. Ҳаттоки, бир ўтиришда ҳам ёзиб, ҳам ўқийдиган одамларимиз бор. Ёзувчилар ҳам, китобхонлар ҳам бижғиб ётибди. Бизда шунчалик мактаб кўпки, уёқ-буёқдан йўл очиш зарур бўлиб қолса, тўппа-тўғри мактабларни бузиб ўтиб кетаверишади, ўқитувчиларнинг бўлса сон-саноғи йўқ... Биттасини чақирсанг, саккизтаси «лаббай» деб келади.

– Мактаб очиш учун Америкадан келтирилган ускуналарга нима дейсиз?

– Ия, бу ҳазил эди-ку. Куч-қудратимизни бегоналардан яшириш учун шундай қилган эдик-да. Биз жўрттага мактаблар учун бино етишмайди, дегандик.

– Шошманг, бу ерда бир гап борга ўхшайди, – ўтирганлардан бири сапчиб ўрнидан туриб кетди, –

ўзингиз ёзган мақолаларни ўқиганмиз. Газеталардаги фельетонларингизда ҳамиша мамлакатда мактаб ва ўқитувчилар етишмайди, деб ёзасиз-ку...

– Ҳали шунга ишониб ўтирибсизларми? Қўйинглар-е! Бунини мен оппозиция учун, яъни мухолифлар пайдо қилиш учун ёзаман. Халқимиз мухолиф бўлишни запар яхши кўради-да. Ҳамма нарса қойилмақом, деб ёзадиган бўлсак, халқимиз биздан ранжиб қолади. Мана шунинг учун мактаблар етишмайди, деб ёзамиз, обуначиларни кўпайтириш учун шунга ўхшаган нарсаларни тўқиб юрамиз. Бунақа гаплар маҳаллий ахборот ҳисобланади, четга бошқачасини юборамиз.

– Сизларда йўллар йўқ, борлари ҳам хароб, дейишади, бунга нима дейсиз?

Бундай гаплар меъдамага теккани учун ирғиб ўрнимдан турдим.

– Бас энди, мен кетаман.

– Ҳа, йўл бўлсин, бу ердан ҳеч қаёққа чиқиб кетолмайсан, ҳозир туш кўриб ётибсан...

Демак, ҳаммасини тушимда кўраётганимни улар ҳам билишар экан-да.

– Қўйиб юборинглар, кетаман.

– Қаёққа?

– Юртимга...

Эшикка қараб юрдим. Ўтирганларнинг ҳаммаси «гурр» этиб устимга ёпирилди, бирпасда мени бурчакка тикиб қўйишди.

– Қўйиб юборинглар мени!

– Сен туш кўряпсан, ҳеч қаёққа кетмайсан!

На кўлимни ва на оёғимни кимирлата оламан.

– Яна битта саволим бор, – деди биттаси бикинимга туртиб, – сизларда эркинлик борми, йўқми?

Кўрққанымдан тилим айланмай қолди.

– Ҳм... Ҳм... Ҳм... – йўталиб ҳам олдим. Гапим бўғзимдан чиқмайди.

– Қани, гапир, гапир, эркинлик борми? – дея ҳаммаси бир оғиздан сўрашди.

Ниҳоят, яна тилга кирдим, ғўлдираб туриб айтдим:

– Бор... Жуда кўп, тўлиб-тошиб ётибди...

– Мамлакатингизда ҳамма эркинликлардан борми?

– Сизга қайси бири керак ўзи?

– Айтайлик, матбуот эркинлиги.

– Бор бўлганда қандок... Бизда ҳаммаси бор. Қалашиб ётибди. Матбуот эркинлиги ҳам бор. Истаганча топилади. Мени қўйиб юборинглар энди!..

– Демак, сизларда ҳамма эркинликлар бор эканда?

Ичимда ўйлайман: «Тонг албатта отади... Бу даҳшатли туш бир умр чўзилиши мумкин эмас. Нима бўлса ҳам, албатта тонг отади, мен уйғонаман...»

– Сизларда матбуот эркинлиги борми?

– Бор деб айтдим-ку, ахир... Ҳа, бор!

– Бор бўлса жуда соз, аммо матбуот ҳақидаги эски қонун ҳали амалда дейишади-ку. Бу қандай эркинлик бўлади?

– Ҳа, нима бўпти... Сизларга нима... Амалда бўлса бўлаверсин, ахир энди қўлланилмайди-ку... Бизнинг мамлакатимизда султон Фотиҳ Истанбулни босиб олаётганида иш берган тўплар ҳам бор, хўш, ҳозир буларнинг кераги бўлмаса, албатта йўқотиб юбориш шартми? Биз бошимизга қандай кулфатлар тушганини унутмаслик учун демократияга зид бўлган мана шу қонунни саклаб келяпмиз. Бизда матбуот эркинлиги ва бошқа жуда кўп эркинликлар бор. Булар шунчалик кўпки, каёққа сиғдиришни ҳам билмай гарангмиз.

– Мамлакатда иқтисодий аҳвол чатоқ, бюджет нуқул зарар кўряпти, деб эшитдик. Бунга нима дейсиз?

Худоё мушкулимни ўзинг осон қил, бунисига нима деб жавоб бераман? Қора терга ботиб кетдим-ку!

– Нима, бутун умрим уйкуда ўтадими? Етар менга шунинг ўзи! – дея кичкириб юбордим.

– Агар тўғрисиани айтмасанг, ҳеч қачон уйғонмайсан.

Ростини айтадиган бўлсам, мамлакатимизга қарши ташвиқот юритган бўламан... Ё парвардигор, шўрлик бошимга қандок кулфатлар солдинг!

– Иқтисодимиз сиз ўйлагандек ёмон аҳволда эмас. Ақсинча, жуда порлоқ. Шундай порлоқки, кўрсангиз кўзингиз камашади... Бюджетга келсак, зарар билан фойда тенглашиб қолган. – Шу ерга келганда гапнинг белига тепиб, шартта тўхтатишди.

– Демак, маълум бўладики, сизлар ёрдамга муҳтож эмас экансиз, – деди ҳозир бўлганлардан бири, – биз ҳақиқий аҳволни айтиб берасиз деган мақсадда сизни чақиртирган, мабодо ёрдамга муҳтож бўлсангиз, қарз очиб, сизларга маблағ бермоқчи бўлган эдик... Кўриниб турибди, ишларингиз жойида, ёрдамга ҳожат ҳам йўқ экан. Хўп, хайр.

Бу гапни эшитиб эс-ҳушимни йиғиб олдим.

– Нима?! – деб овозимнинг бориचा бақирдим.

Демак, мени чет элдан ёрдам олишга вакил қилиб юборишган экан-да.

– Майли, нега буни илгарироқ айтмадингиз, билганимда шунга қараб тўн бичардим, гапнинг тўппа-тўғрисиани айтиб берардим.

– Хўп, хайр.

Аламимга чидаёлмай хўнграб йиғлаб юбордим. Буни қаранг, хориждан ёрдам олиш мумкин экан-ку, мен қўлдан бой бериб қўйибман-а. Алам қиладиган жойи шундаки, мамлакатимни ажнабийлар олдида ёмонотлиқ қилиб кўрсатган, жиноят қилган бўламан деб ўйлаб, ёрдамдан қуруқ қолибман.

Йиғидан уйғониб кетдим. Ҳали тонг ёришмаган экан.

Шамчирокни ёқдим. Стулга ўтирдим. Тушимда ростдан ҳам йиғлаган эканман. Кўз ёшларимни артиб олиб, ҳозиргина кўрган даҳшатли тушимни қоғоз бетига тушира бошладим. Наҳотки, ҳеч тонг отмаса-я! Куриб кеткур тун бирам чўзилиб кетдики...

АФСУСКИ, ИЛОЖИ ЙЎҚ!

Ҳамма менга:

– Бўлди энди, бошингни иккита қилиб қўймасак бўлмайди! – дейдиган бўлиб қолди.

Аслида ўзимнинг ҳам ниятим шу, лекин кўнглимга ёқадиган қизни тополмай турибман.

– Битта жуда одобли қиз бор! – дея бир қизни таърифлаб қолишди.

Билиб турибман, гап қизнинг одобидан кетса, албатта ҳуснида бирор нуксони бўлади.

– Жудаям одобли бўлмаса ҳам майли, ишқилиб, афт-ангори сал дурустроқ бўлса бўлди, караганда кўнгил айнимаса бас, – дедим уларга.

– Ия, нима деяпсан, кўнглингдагидек қиз-а!

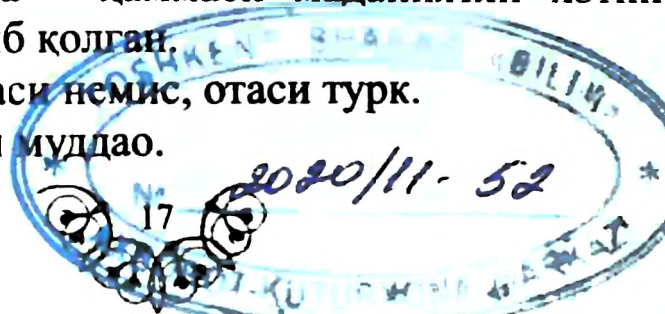
Ўзим ҳам худди шунисидан хавотир олиб турган эдим.

– Жуда маданиятли қиз, нақ ўзинг!

Ҳай, буниси ҳам маъқул, деяйлик. Демак, маданиятли қиз экан-да, хўп. Бундок ўйлаб карасангиз, маданиятли дегани кўп ғалати нарса ўзи. Газета ва журналларда босиладиган эълонларда кўрган бўлсангиз керак, бўёқчининг шогирдидан тортиб, катта амалдоргача – ҳаммаси маданиятли хотин қидирадиган бўлиб қолган.

– Қизнинг онаси немис, отаси турк.

– Қойил, айти муддао.

Жониворларнинг ҳам, одамларнинг ҳам дурагайи яхши бўлади. Умар Сайфиддиннинг¹ машхур ҳикоясидаги мадам фон Садрештейн эсимга тушди. Кифти кенг, ўзи полвоннамо немис аёли эди у. Спортчиларга ўхшаб кийинадиган бу хотин ҳар куни эрталаб кўлида тўрва кўтариб, гурс-гурс кадам ташлаб бозорга бориб келарди.

– Бўлғуси келин немис, француз, итальян тилларида бемалол гаплашади.

Қирк йил бўйдоқ юриб, бежиз кутмаган эканман, деб кўйдим ичимда. Сабрнинг таги олтин деб шуни айтишар экан-да.

Менинг ҳаловатимни бузган мадмуазель Элефтра бўлди. У ёши эллик тўққизга бориб қолган, кўриниши қок балиққа ўхшаган бир хотин эди.

– Ўзи бирам кўҳлики, трэ жоли²... – деди у. – Қадди-қомати келишган, узун бўйли, ўзиям трэ кюлтивэ³... Иннайкейин, таги жуда тоза.

– Мадмуазель Элефтра, – дедим унга, – сиз унга менинг тўғримда ҳам гапирдингизми? Ҳар ҳолда ёшим қиркка бориб қолган...

– Айтдим, айтдим... эркак кишининг қирк ёшда акли киради, – деди.

– Бўйим паст эканлигини ҳам шипшитиб кўйдингизми?

– Ҳа, бунисини ҳам айтдим, бўйи паст бўлса, акли баланд бўлади, – деди.

– Бедаво репортёр эканлигимни, пайпоқ ямайдиган қизларга ўхшаб ойига атиги эллик лира ҳақ олишимни, ўшанда ҳам хўжайиннинг гапини иккита қилмаслигим шартлигини гапирдингизми?

¹ Йирик турк ёзувчиси (1884–1920).

² *Трэ жоли* – ғоят чиройли (франц.).

³ *Трэ кюлтивэ* – жуда ўқимишли (франц.).

– Гапирдим! Ўзининг уч жойда ҳовли-жойи бор. Ҳеч нарсадан муҳтожлиги йўқ.

Бўпти. Энди ўзидан кўрсин. Ҳар ким экканини ўради, деган гап бор. Ўзи-ки бошига бало сотиб олмоқчи экан, бўпти, мен розиман.

Очиғини айтсам, уйлангани кўнглим йўқ. Аммо бир ошнам ҳар куни кулоқ-миямни ейди. Эртаю кеч миямда ёнғоқ чақади:

– Жон дўстим, уйлана қолгин, иккаламизнинг тақдиримиз шунга боғлиқ. Мана шу лаънати қашшоқликдан бир амаллаб қутулайлик.

– Эсингни едингми, оғайнижон, – дейман унга. – Ахир шу замонда бунақа қиз менга тегармиди!

– Ўзингни кўпам гўлликка солаверма! Бошингга бахт куши кўнганида тентаклик қилма энди! Қани, тезроқ ҳаракатингни қил!

Ўйлаб-ўйлаб, охири рози бўлдим. Мадмуазель Элефтра қизни ишхонамга олиб келадиган, ўртоғим ҳам ўша ерга борадиган бўлди. Шунга келишдик.

Мана, белгиланган кун ҳам келди. Бўйдоқлик қандоқ азоб эканлигини билган билади, билмаган қаёқдан билади. Бир кун олдин кечкурун оқ кўйлагимни ювиб, балконга ёйиб қўйдим. Аксига, кечаси билан ёмғир қуйиб чикди. Эрталаб кўйлакни олиб қарасам, жикка ҳўл. Бошқасини кия қолай десам, кир экан, яна бирининг ёқаси ғижимланиб ётибди. Бўлар иш бўлди дедиму, ҳўл кўйлакни яхшилаб сиқиб, ёқаси билан енгини крахмалга солдим. Кейин дазмолни обдан қиздириб, кўйлакка босдим. Шу замоннинг кўйлаклари жуда ғалати-да: ёканинг астари нима учундир аврасидан кенг бўлади. Қанча дазмол боссанг ҳам, ҳеч текислаб бўлмайди. Костюмни бензин билан тозаладим. Бундоқ қарасам, на тоза рўмолча бор, на пайпок! Сокол олаётган эдим, алланарсанинг қуйган ҳиди димокка урди. Бориб

қарасам, қизиган дазмол шимимнинг устида қолиб кетган экан, тиззадан куйдирибди. Минг лаънат шунақа ҳаётга! Илгари уйланмасам ҳам, энди уйланаман! Ҳали қуримаган кўйлакни кийдим. Шошганда лаббай топилмас дегандай, соқол олаётганда юзимни уч-тўрт жойидан кесиб олган эканман, тиркираб қони чикиб ётибди.

Кечикяпман. Йўлдан такси олиб, ўпкамни қўлтиклаганча идорага кириб келдим. Эшик олдида мени кутиб олган ўртоғим:

– Қаёқда санкиб юрибсан? Бир соатдан бери сени кутиб ўтиришибди, – дея тўнғиллаб берди.

– Хўш, ўзи қалай? Қаймоқдайми?

Ошнамнинг юзи девордай оқариб кетибди.

– Ҳозир ўзинг кўрасан!

Имтиҳон топшираётганда ҳам бунчалик ҳаяжонга тушмаган, ишим олий судга оширилганда ҳам шунчалик кўркмаган эдим. Юрагимни ҳовучлаб, ичкари кирдим. Кирдим, дарҳол мадмуазель Элефтрани, унинг ёнида эса... ҳайвонот боғидан қочган бир махлукни кўрдим. Даҳшат ичида ўртоғимга қарадим. У юзини деворга ўгириб олибди.

– Келдингизми?

– Кечирасиз, куттириб қўйдим!

Кўзларимиз тўқнашди. Олдимда турган шу столни даст кўтариб мадмуазель Элефтранинг бошига туширсаммикин! Ўзим ҳам ҳусндан берирокман-у, лекин бу даражада эмас-да. Менга олиб беришмоқчи бўлган бу қиздан фақат бир мақсадда фойдаланса бўлади: уни чодирга киритиб қўясану, ташқаридан туриб: «Одамлару одамлар, эшитмадим деманглар, дунёда еттита ажойибот бўлса, саккизинчисини чодирнинг ичида кўрасиз! Келиб қолинг, кўриб қолинг!» – деб қичқираверасан.

Аввалига уни сайил ва байрам кунлари кўча-кўйда одамларга томоша қилдирса, кейин эса қишлоқма-қишлоқ юриб, бутун Анатолияга кўрсатиб чиқса бўлади. Иложини топсанг, Европа билан Америкага ҳам етаклаб борсанг бўлади. Қолаверса, савобли иш қилган ҳам бўласан, мамлакатингни чет элларда тарғиб қилиб, бегоналарни унинг ҳайвонот олами билан ҳам таништириб чиқасан.

Ниҳоят, у билан кўл бериб сўрашдик.

– Қалайсиз? Саломатмисиз?

– Мерси! Ўзингиздан сўрасак?

Мадмуазель Элефтринг саволи томдан тараша тушгандек бўлди:

– Қалай, ёқдимми?

– Мадмуазель Элефтра, Истанбулда ҳайвонот боғи очилармиш, сиз эшитмадингизми?

– Йўқ, эшитмадим, – совуккина жавоб берди у.

Илгарилари армияда тўп тортадиган бир хил отлар бўларди. Ҳарбий парадларда бу бояқишларнинг тумшуғи билан яғринидан дув-дув тер тўкиларди. Бу киз ҳам ўшанака отга ўхшайди. Лекин менга хотинликка мўлжалланган бу махлукнинг олдида ўша отнинг афзал томони бор – у жим десанг, жим бўлади. Буниси эса чакаги тинмай валдирайди, бунинг устига, оғзи компас стрелкасидай бир томонга йўналиб турганлигидан нима деяётганлигини ҳеч ҳам тушуниб бўлмайди. Одатда биров гапирганда, жавоб бермаслик одобдан эмас, лекин унинг гапига тушунмаётган бўлсам нима қилай! Гапига тушунмаган тақдирингда ҳам одамнинг кўзига қараб «ҳа» ёки «йўқ» деб турсанг бўлади, аммо манавининг қовоқлари кўзини ёпиб қўйганлиги учун, бозор кунлари туйнукдан савдо қилаётган баққолга ўхшаб олазарак қарайди. Хуллас, худо уни яратгану бу

бадбашара махлукни кўриб ўзи ҳам хайрон бўлган. Худо ҳар нарсага қодир, деб шуни айтар экан-да!

Тўрт тилни билади, дейишган эди, бўлмаган гап экан. Маълум бўлишича, дўконда ишлаб юрганида сал-пал французча билиб қолган, мижозлар уни кўриб дўконга кирмай қўйганларидан кейин ишдан ҳайдалган экан. Онасини немис дейишганди, бу гап ҳам ёлғон чикди. Аслида онаси эмас, бундан ўн йил олдин қўшнисини немис бўлган экан. «Уч жойда уйи бор» дейишган эди, турган-битгани лоф бўлиб чикди. Учта ҳовлисини эмас, уч хонали уйи бору бу ҳам гаровга қўйилган экан. Бунинг устига, уй саккиз ака-уканинг ўртасида экан.

– Қалай, сизга ёқдимиз? Ҳозир гаплаша қолайлик! – яна сўради мендан мадмуазель Элефтра.

Мушкул аҳволда қолдим. Борди-ю, илтифот юзасидан «ҳа» дейдиган бўлсам, дарров тўйдан гап бошланиши аниқ. Тилим гўлдираб қолди:

– Биласизми... Бунақа нозик масалада... Лаббай? Эркак кишидан олдин... Хотин кишининг фикри... Э... Менга қолса, албатта... Менинг фикримни билмоқчи бўлсангиз...

Қиз бояқишга бундоқ карасам, оғзимга кўз тикиб ўтирган экан. Ўртага жимлик чўкди.

– Ҳаво бирам яхшики!..

Чўкаётган одам хасга ёпишади, дегандай, дарров унинг гапини илиб олдим:

– Тўғри айтасиз, хоним, ҳаво жуда ажойиб. Бу йил...

Об-ҳаводан гап кетса, бир ҳафта сурункасига гапиришим мумкин.

Аммо шу он раҳмим келди. Буни каранг, худо қарғаган бечора бир қиз турмушга чиқмоқчи бўлибди-ю, унинг ёлғиз умиди мен эканман. Сизга ёлғон, худога чин – кўзимга ёш олдим. «Шу

шўрликка уйлана қол!» – дедим ўзимга ўзим. – Ҳаётингда кўп ножўя ишлар қилгансан, нари борса бу ҳам шунинг биттаси бўлар. Қолаверса, савоб иш қилган ҳам бўласан».

- Бу йил ҳаво ўтган йилдагига сира ўхшамайди.
- Шундок, афандим!

Қизнинг юзига тикиламан. Яшириб нима қиламан, миямга бир фикр келди: унга уйлангач, бир кунмас бир кун унинг ана шу юзидан, албатта ўпишга тўғри келар. Мен ўшанда лабимни теккизишим мумкин бўлган нуктани унинг юзидан кидираман. Бўжама билан ҳуснбузар дастидан тирноқдай бўш жой қолмабди. Яна ўша ниятда қизнинг соч ва қўлларига разм соламан. Тавба, ҳеч қаерида бўш жойи йўғ-а! «Сен шоиртабиат кишисан, – тасалли бераман ўзимга ўзим, – хаёлга бой одамсан, шунинг учун унинг афтига қарайсану бошқа бир жононнинг юзини хаёлингга келтирасан».

Ўша куни роса икки соат об-ҳаводан гаплашиб ўтирдик. Улар билан хайрлашаётганимда, қизнинг чап оёғи ўнг оёғидан калтароқ эканлигини пайқадим. Бу гал қизнинг нуксонини кўриб раҳмим келди.

Улар эшикдан чиқиб кетиши билан ошнам мендан сўради:

- Хўш, нима дейсан?
- Мен шу кизга уйланаман!
- Ия, эсингни едингми?
- Бундан яхши хотин тополмайман! Шунга албатта уйланаман.

Кечкурун мадмуазель Элефтра келиб қолди.

- Уйланадиган бўлдим! – дедим унга.
- Кимга?
- Кимга бўларди! Сиз билан келган қизга-да!
- Афсуски, иложи йўқ, – деди у бош чайқаб. – Сиз унга ёкмабсиз.

ХОТИН КИШИ БЎЛГАНИМДА-Ю...

Саломат трикотаж фабрикасига дарвозабонликка кириб, саксон лира ойлик оладиган бўлди. У бунақа маош бир киши у ёқда турсин, чорак кишига ҳам етмаслигини била туриб, шундай қилди, чунки у ўзининг ишчанлигига, уддабуронлигига ишонарди. Ахир унинг бу қобилияти бир кунмас бир кун хўжайинининг қулоғига етмай қолмайди, ана ундан кейин ойликнинг ошиши ҳам гапми! Аслида дарвозабонлик қилиш унга тўғри келмасди-я, лекин начора, дунёнинг ишлари шунақа экан. Ҳатто ўзи дарвозабон бўлишга арзимайдиганларнинг ҳам эшигини беш-ўнталаб туппа-тузук одамлар кўриқлайверар экан. Хуллас, дунёнинг ишлари чархпалак дегандек, хўжайинлар билан дарвозабонлар ўрин алмашган эканлар-да.

Саломат ойлигим ошиб қолар, деб эртаю кеч жонини жабборга бериб ишлади. Ҳатто, қани энди тунги қоровул бўлиб олсам, деб кўнглига ҳам тугиб қўйди. Тунги қоровул 200 лира ойлик олади-я. Ўзи унчалик қийин иш эмас.

Одам боласи астойдил ният қилса, албатта ниятига етаркан. Бир куни уни хўжайин чақиртириб:

– Хизматингиздан хурсандман, – деди.

– Раҳмат, афандим, саломат бўлинг.

Кейин хўжайин ундан:

– Уйланганмисиз? – деб сўраб қолди.

– Ҳа, уйланганман, – деди у бирор ножўя иш қилиб қўйган одамдай қимтиниб.

Кейин, айбини биратўла бўйнига олиб, енгил тортмоқчи бўлган кишидай бошини эгиб, қўшиб қўйди:

– Икки нафар болам ҳам бор, бейафандим.

Хўжайин ҳам койиган, ҳам ачинган бўлди.

– Ана холос! Тирикчилик қандай ўтяти?
– Бир амаллаб, бейафандим.
– Келинг, сизга бир яхшилик қилай. Кундузи дарвозабонликдан қутулгач, кечаси қоровуллик қила оласизми?

– Қўлимдан келади, афандим.

– Буни қаранг, кундузи олти соат дарвозабонлик қиласиз, кечаси саккиз соат навбатда турасиз. Жами ўн тўрт соат бўлади. Яна ўн соат бўш вақтингиз қолади. Розимисиз шунга?

– Қуллук, бейафандим.

– Кечаси ишлаганингиз учун ойлигингизга яна ўттиз лира қўшиб бераман.

– Раҳмат.

200 лира ойлик оладиган тунги қоровул уйқуси қаттиқ бўлганлиги учун дарҳол ишдан бўшатилади, ўрнига уни тайинлашди. Кундуз кунлари у дарвозада турадиган, кечалари эса бўйнига шакилдоқ осиб, фабрикани қўриқлайдиган бўлиб қолди. Маоши 110 лирага чиқди.

Кечани кеча, кундузни кундуз демай ишлайверди. Хўжайин ҳам бефаҳм одам эмас-ку, пайти келиб унинг жонбозлигини инобатга олар, қўлидан келадиган яхшилигини аямас, ахир. Масалан, айтайлик, фабрика котибининг ўрнига ўтса, қандай соз бўларди. Котиб ойига 300 лира ҳақ олади-я!

Одам боласи бир нарсани ният қилса, ниятига етаркан. Бу гал ҳам шундоқ бўлди.

– Хизматингиздан мамнунман, – деди хўжайин уни чакириб. – Сизга яна бир яхшилик қилмоқчиман. Кечалари ҳар ҳолда бекор ўтирарсиз. Арзимаган ёзув-чизув ишлари бор эди, шуни қилмайсизми? Ойлигингизга яна 60 лира қўшиб берардим...

Бундоқ ўйлаб қараса, ойига 170 лира оладиган бўларкан.

– Илойим бирингиз ўн бўлсин, афандим, – деб жавоб берди у хўжайинга.

300 лира маош оладиган котиб қаҳва ичиш ва чекишдан қўли бўшамай, ишга қарамай қўйганлиги важдан фабрикадан қувилди. Бунинг юмуши ҳам дарвозабонга ўтди. Энди у кундуз кунлари дарвозабонлик қиладиган, кечалари эса фабрикани қўриқлаш билан бирга, ёзув-чизув ишларини ҳам бажарадиган бўлиб қолди.

У тиним билмай ишлайверди. Хўжайиннинг ҳам кўзи бор-ку, унинг бу ишларини кўрмай ўлибдими. Фабриканинг бухгалтери 400 лира маош олади-я! Қани энди бухгалтер ҳам бўла қолса...

Одам боласи бир нарсани астойдил ният қилса, ниятига етаркан. Кунлардан бирида хўжайин уни яна чакириб қолди.

– 170 лира сизга камлик қилаётганини сезиб турибман, шунинг учун бир оз ошириб бермоқчиман.

– Ташаккур, афандим, – дея миннатдорчилик билдирди у.

– Анча бўш вақтингиз бор кўринади. Уйда бекор ўтирганингизда фабриканинг ҳисоб-китоби билан шуғуллансангиз дегандим.

– Жоним билан, афандим.

– Жуда соз, маошингизга яна 45 лира қўшиб бераман.

400 лира ойлик оладиган бухгалтер тўрт амални чалкаштириб юборганлиги учун ишдан қувилди.

Бизнинг дарвозабон энди 215 лира ойлик оладиган бўлиб қолди. Кундузи у олти соат эшикда турадиган, кечаси саккиз соат фабрика қўриқлайдиган ва шу вақт ичида ёзув-чизув ишларини ҳам қиладиган, уйда эса фабриканинг ҳисоб-китоби устида бош қотирадиган бўлди.

У бор кучини аямай, тер тўкиб ишлади. Энди ом-

борга мудир бўлиш тушига кирадиган бўлиб қолди. Омбор мудирининг маоши 450 лира-я!

Одам боласи бир нарсани астойдил ният қилса, ниятига етаркан.

Яна уни хўжайин чақириб қолди.

– Сизга яна бир яхшилик қилмоқчиман, омбор мудирлигини ҳам олиб берсам, нима дейсиз?

– Миннатдор бўламан, бейафандим.

– Жуда яхши, маошингизга яна 35 лира қўшиб қўяман. Бориб, омборни қабул қилиб олаверинг!

Омбор учун олинган баъзи молларни адашиб ўзининг уйига ташиб кетадиган паришонхотир омборчининг паттаси қўлига тутқазилди. Омбор мудирлиги ҳам дарвозабонга ўтди.

Иш кўплигидан унинг қўли қўлига тегмай қолди. Хўжайин ҳам бефаҳм эмас-ку, кези келганда унинг тиришқоқлигини инobatга олар, ахир. Мана, инobatга олди ҳам.

Хўжайин бир куни уни ҳузурига чақириб:

– Сиздан ғоят миннатдорман, жуда хурсандман... – деди. – Ишлаган тишлайди-да. Очиғини айтганда, дарвозабонлик сизга ярашмайди. Бошқа юмушлар зиммангизда қолаверади-ю, мен сизни фабрикага директор қилиб ҳам тайинламоқчиман.

Директор бўлиш-а? Буни эшитиб Саломат довдираб қолди! Ўзи-ку айна муддао-я! Одам боласи бир нарсани астойдил ният қилса, ниятига етаркан. Мана, фабрикага директор ҳам бўлиб олди.

– Ойлигингизга 90 лира қўшилди, – деди хўжайини.

Дарвозабонликдан бўшаганлиги сабабли маоши 80 лира камайди. Лекин янги лавозими учун қўшимча равишда 90 лира ола бошлади. Хуллас, ойига ҳаммаси бўлиб 260 лира маош оладиган бўлди.

2500 лира маош олиб келган директор хўжайиннинг котибаси билан «дон олишиб» қолгани учун фабрикадан қувилди.

Фабрикада қирқ ишчи, икки уста ва йигирмага яқин машина бор. Оддий ишчи бўлиш унинг қўлидан келмайди, усталикни эплай олмайди, машиналарнинг ўрнини эса боса олмайди. Идорада ўзи билан хўжайиннинг котибасидан бошқа ҳеч ким қолмаган.

У бўш пайтларида котиба қиз билан валаклашиб ўтириб, унга нукул хўжайинини мактаб кетарди:

— Барака топкур, хўп тилло одам-да. Мен фабрикага 80 лира оладиган дарвозабон бўлиб кирган эдим. Мени тунги қоровул қилиб тайинлади, ойликни 110 қилди. Иннайкейин, котибликни ҳам берувди, маошим 170 га чикди. Сўнг ҳисоб-китоб ишларини ҳам иноят қилган эди, 215 лира оладиган бўлдим. Шундан кейин омборчиликни ҳам қўшиб берган эди, ойлик 250 лирага етди. Мана энди директор ҳам бўлиб олдим. Маошимни айтмайсизми — 260 лира-я!

Котиба қиз ҳам унга бўш келмади:

— Мен фабрикага пол ювадиган бўлиб кирганман. Ойлигим 40 лира эди. Кейин хўжайиннинг кир-пирини ювадиган, уйини супуриб-сидирадиган бўлдим, ҳақим 60 лирага чикди. Сўнгра машинисткаликни ҳам ўрганувдим, 80 лира тўлайдиган бўлди. Уйида овқат қилиб беришга, рўзғорига қарашишга ўтдим, 100 лира ола бошладим. Кейин... кейин бўлса, хўжайин учун ким бўлиб қолганимни ўзингиз кўриб турибсиз. Менга яна 15 лира тўлайдиган бўлди. Ҳозир 115 лира олиб турибман.

Бир куни у қизга қараб:

— Кўп ишлаб, толикиб қоляпсан-да, — деди.

– Ўзингиз-чи? – жавоб берди у. – Наҳотки ма-
ошингиз камлик қилмаётган бўлса! Ойлигингиз
ошишини наҳотки истамасангиз?

У қизнинг юзига тикилди. Идорада шу котиба
қиз икковигина қолганлиги унинг эсига тушди. Ке-
йин бу қизнинг қўшимча вазифаси нимадан иборат
эканлигини кўз олдига келтириб, сесканиб кетди.

– Йўқ-йўқ, – деди у, – ойлигимнинг ошишини
истамайман. Шунисига ҳам шукур. Хотин киши
бўлганимда нима бўларди, а? Худо кўрсатмасин!
Хўжайин сени ҳам ишдан ҳайдаб, ойлигимга яна 20
лира қўшиб берарди... Йўқ, керакмас... эркак киши
бўлганимга хурсандман... Аммо, лекин хотин киши
бўлганимда-ю...

МИНГ МАРТА ШУКУР!

Кадикўйда Бўстонжи томонга қатнайдиган трам-
вайнинг охирги вагонига бир амаллаб чиқиб олдим.
Вагоннинг орқа томонидаги майдончада саккиз
киши тикилишиб кетяпмиз. Оёғига кигиз маҳси би-
лан калиш, бошига йиртик шапка кийиб олган бир
мўйсафид кўлидаги тўрвани орқа томондаги ойнак-
ка қўйди. Шапка кийган ўрта яшар йўловчи оғзига
сомон тикилган саватини темир сандик устига
қўйгач, ёнидаги одамга мурожаат қилди:

– Ошнам, эҳтиёт бўлинг, ичида тухум бор.

Саккиз йўловчи орасида тухумдан гап очилиб
кетди. Аслида саватда тухум ўрнига мих бўлганида
ҳам нима тўғрисида бўлмасин, барибир гап бўларди.
Чунки одам одамни кўрганда йиғилиб қолган гапла-
рини айтиб ичини бўшатгиси келади.

– Тухум қанчадан бўлди? – деб сўради йиртик
шапка кийган бояги мўйсафид.

– Э, сўраманг, тухумнинг нархи чақиб оламан
дейди.

– Ҳозир нархи осмонга чиқмаган нарса қолдими, ҳаммаси шунақа...

Чарм камзул кийган, қоп-қора мўйловли одам билан икковимизгина гапга аралашмадик. Қолган олти киши фотиҳага қўл очиб, омин деяётгандай бараварига «тўғри» деб юборди.

– Ҳозир арзон нарса қолдими ўзи?

– Арзончиликни тушда кўрамиз, афандим, тушда.

– Шу кетишимиз бўлса, охири нима бўларкин-а?

– Ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да!

– Шу кетишимиз бўлса, охири бахайр бўлишига кўзим етмай қолди.

– Кеча нархи икки лира турган нарса бугун икки ярим лирага чиқиб кетади-я. Ахир, бу нима деган гап? Сен уйда ухлаб ётганингда улар кечаси билан нархларни ошириб чиқишадими, нима бало.

– Қимматликка қиммат-а... Лекин бозорда молнинг ўзи йўқ-да, оғайни.

Олти йўловчи шу тарзда бири олиб-бири қўйиб гапирар, бири гапираётганда бошқалари «шундай», «тўғри, жуда тўғри», «рост гап» деб тасдиқлаб туришарди.

Трамвай Олтийўлга келиб тўхтади. Тушадиган одам бўлмади. Бизнинг майдончага яна бир йўловчи чиқди.

– Тирикчилик жуда оғир бўлиб қолди, – деди тухумларнинг эгаси, – илгарилари нақ аждарҳонинг оғзидан овқат олардик. Энди ўша аждар оғзидаги овқат ҳам нақ ичига кириб кетди. Қани, мард бўлсанг оғзига қўлингни тикиб кўр-чи.

Янги чиққан йўловчи гапга аралашди:

– Қимматчилик тинкани қуритгани етмагандай, ижара ҳақи ҳам силлани қуритиб ташлади.

Яна ҳаммаси баравар «тўғри» деб юборишди.

Шу кўйи бири қимматчиликдан, бошқаси ижара ҳақи баландлигидан, яна бири керакли нарсани топиб бўлмаслигидан, бошқаси уй-жойдан гапириб жиғибийрон бўларди. Тўғриси айтсам, мен ўша ерда эшитган гапларимни ҳозир ёзишга ҳам ботина олмайман. Улар шу даражада қизишиб кетишган эдики, кўрган киши буларни ишдан чиқиб, ҳориган-чарчаган ҳолда уйларига эмас, худди норозилик билдириш учун бирор митингга кетишяпти, деб ўйлаши мумкин эди. Уларнинг овозлари баландлашиб, айтаётган гаплари чинакам нутққа айланиб кетарди. Уларга қараб: «Ҳой, ватандошлар, бунақа қилманг, гапларингиз тўғри-ку, лекин, сиз айтгандек, унчалик эмас. Қолаверса, бунақа жойда паст-баланд гапларни айтаверсангиз, бошингиз балога қолиши мумкин», демоқчи бўлдим-у, лекин юрагим бетламай индаёлмадим. Жаҳли чиқиб турган одамнинг ёнига йўлаб бўладими! Сизни у бир бало қилиб қўйиши ҳам мумкин. Уларнинг фикрига қўшилмаганимдан кейин индамай кетаверсам нима қилади?

Трамвай Йўғиртчи бекатидан жилиши билан улар яна авжга чиқиб кетишди. Менга ўхшаб боядан бери жим келаётган чарм камзулли одам чидаб туролмай:

– Қидирган нарсани топиб бўлмайди, деб ким айтди? Минг марта шукур, ҳамма нарса тўкинчилик, – деди.

Гапни гапирган у бўлди-ю, мен кўрқиб кетдим. Ўртада жанжал чиқиб, етти киши бир бўлиб чарм камзуллини бемалол дабдала қилиб ташлаши мумкин. Етти йўловчига секин разм солдим. Улар ҳам чарм камзуллига тикилиб туришибди. Ўртага жимлик чўкди. Гўё улар бу одам нима деганини, мақсади нима эканлигини тушунмагандай.

– Нима бўлса йўқ дейсизлар. Нима йўқ экан? Минг марта шукур, қидирса ҳамма нарса топилади.

Етти йўловчи ҳайратда. Юзини ажин босган хо-муш йўловчи биринчи бўлиб ўзига келди:

– Минг марта шукур. Ҳамма нарса топилади.

Бошқалар ҳам яна «омин» демоқчи бўлгандай, баб-бараварига:

– Минг марта шукур! – деб юборишди.

– Худога шукур, юртимизда қимматчилик йўқ, – деди чарм камзулли одам.

– Қимматчиликни ўзимиз қиламиз, – жавоб берди унга ҳозиргина қимматчилик ҳақида ғазаб билан гапириб турган йўловчи, – ҳаммаёқ қимматчилик, деганимиздан кейин қимматчилик бўлиб кетаверади-да.

– Тўғри. У нарса йўқ, бу нарса йўқ, деявериб, борини ҳам куритдик. Ўртамыздан барака кўтарилди. Минг марта шукур, ҳамма нарса сероб.

– Минг марта шукур.

– Минг марта шукур.

– Мен сизларга гапириб бераман, мана ўзингиз кўринг, – деди уларга чарм камзулли одам, – ўзим шофёрман. Бундан ўн олти йил бурун ойига бир юз йигирма лира олардим. Ўша пайтларда бир кило қанд ўттиз куруш¹ турарди. Ҳозир бўлса бир кило қанд икки лира. Лекин маошим ҳам ошган – олти юз лира оламан. Хўш, нима гап экан? Қанднинг нархи кўтарилган бўлса, маошлар ҳам ошган-да.

– Ҳа, ошган, минг марта шукур.

– Ҳозир кўлда пул ҳам кўп, – деди қимматчилик ҳақида гап бошлаганлардан бири. – Минг марта шукур, пул сероб.

– Ҳаммол ҳам ҳозир кунига ўн беш лира ишласа ҳам кам дейдиган бўлиб қолди.

¹ *Бир лира* – юз курушдан иборат.

– Жуда тўғри.

Йиртиқ шапкали чол гапга аралашди:

– Йўқчиликка ҳам, борчиликка ҳам ўзимиз айбдормиз. Биттаси туриб «чой йўқ» дейдиган бўлса, ҳамма чойга ёпишади. Қарабсизки, чой топиб бўлмай қолади. Шундай қилгандан кейин, бор нарса ҳам йўқолади-да. Минг катла шукур, ҳамма нарса бор.

– Худога шукур, ҳаммаёқда тўкинчилик.

Трамвай Фенер йўлига келиб тўхтаган эди, йўловчилардан бири:

– Минг марта шукур, минг марта шукур, – деганича вагондан тушиб кетди.

– Кўриниб турибди, ҳозир саноатимизда кўтарилиш бор, – яна гап бошлади чарм камзулли, – шунинг учун четга мол чиқаряпмизу ўзимиз мол олмаяпмиз. Баъзи нарсалар топилмаётганлигининг сабаби ҳам шунда.

«Минг марта шукур»га ўрганиб қолганлардан бири:

– Топилмаяпти, минг марта шукур, – деб юборди.

У шу заҳотиёқ хатосини тузатди:

– Ҳа, ҳозир кўтарилиш пайти-да, нари борса бир-иккита нарса топилмайди, холос. Пайти келиб улар ҳам топилиб қолар, минг марта шукур.

Яна чарм камзулли гапга тушди:

– Минг марта шукур, Истанбул шу вақтга қадар бунчалик кўтарилишни, бунчалик фаровонликни кўрмаган.

– Тўғри айтасиз, ҳеч ҳам кўрмаган, минг марта шукур. Яъни ҳозир кўряпти. Султон Фотиҳ замонидан буён қўл урилмаган кўчалар очияпти.

– Ҳа, очияпти, минг марта шукур.

– Баъзи нарсаларни бузиб ташлашяпти.

– Бузиб ташлашяпти, минг... – Ҳаҳ, йўллар очишяпти.

«Минг марта шукур»ни минг марта эшитиб, Жаддан бўстонга етиб келдик. Майдончада кетаётган йўловчилар бирин-кетин тушиб, бу ёғига чарм камзулли одам билан икковимиз қолдик. У тўсатдан:

– Сиз нима дейсиз? Боядан бери оғиз очганингиз йўк! – деб юборса бўладими.

Манави расвогарчиликни қаранг, нима қиламан энди? Бошимни эгиб, елкамни учирдим-да, икки қўлимни икки томонга ёйдим. Бу «нима дейишга ҳайронман» деганим эди. Мен на бояги гапларга қўшиладиган пессимист, на «минг марта шукур» дейдиган оптимист эдим. Чарм камзулли яна қўймади:

– Хўш, сиз нима дейсиз?

Трамвай бунчалик тез кетмаётган бўлганида, ўлай агар, вагондан сакраб тушиб қолардим. Но-иложман, чарм камзулли эса саволини яна қайтарди. Мен ҳам яна елка учуриб, билмайман, дегандай лабимни бурдим.

– Шунақа пасткаш одамлар ҳам бор-а? – деб сўради мендан.

– Кимни айтяпсиз? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Ҳозиргина «Минг марта шукур» деб валдираб келганларни-да.

– Ҳа...

– Ҳозир ҳаммаси мени сўкяпти. «Минг марта шукур» деб турганларидаёқ буни сезган эдим. Буларни қаёққа судрасанг, ўша ёққа кетаверишади. Факат судрашни билсанг бўлди.

Трамвай Эранкўйга якинлашиб қолди.

– Нима дейсиз, қимматчилиги ростми ўзи?

Чарм камзулли мендан қандай жавоб кутаётганлигини билмаганлигим учун мушкул аҳволда қолдим.

– Чиндан ҳам қидирган нарса топилмайдими? Чиндан ҳам қимматчиликми?

– Минг марта шукур! – дедим мен ҳам.

Шу пайт трамвай тўхтаган эди, бир сакраб ерга тушдим. Чарм камзуллидан қутулганимга чиндан ҳам минг марта шукур!

ХИЛВАТГОҲ

– Китобларингизга қойилман!

Аввалига ёзувчи биродарларимга ўхшаб бу мактов учун ташаккур билдирмокчи бўлдим, кейин фикримдан қайтдим.

– Бундан ҳам яхшироқ ёзишим мумкин эди-ю, лекин шароитнинг мазаси йўқ-да, – деб қўя қолдим.

– Ия, нега? – сўраб қолди у.

– Нега бўларди, уйимиз тор, бола-чақа кўп. Ҳар куни уйда тўс-тўполон. Ўзингиздан қолар гап йўқ, ёзувчилик касби аклий меҳнатга киради, шунақа бўлгандан кейин иш пайтида сув қуйгандек жимлик бўлиши керак. Мияннга энди бир фикр келганда биттаси, «дада, буни қаранг» деб, акасида шикоят қилиб қолади. Бунисини алдаб-сулдаб овутсанг, иккинчиси карнай чалиб юборади. Шундан кейин ўғиллар бирпасда муштлашиб кетишади. Хуллас, қий-чув ичида бошинг қотиб, гаранг бўлиб кетасан. Калланг гаранг бўлиб турганда қойилмақом нарса ёзиб бўлармиди!

– Бола-чақа серобми дейман? – яна сўрайди у.

– Атиги ўн битта! – деб жавоб бераман.

«Худо умр берсин!» деган жавобини эшитарман, деб турган эдим, «хўк» деб бакириб юборди.

– Менга айтяпсизми? – деб сўрадим ундан.

Тўғрисини айтсам, жон-поним чикиб кетди. Ҳозир уни ерга ётқизиб беланги қилишдан ҳам тоймайдиганман.

– Сизга эмас, шунчаки ўзим айтдим-да.

– Бу ерда икковимиздан бошқа ҳеч ким йўқ-ку!

– Ҳадиксираш ёмон нарсаси! Ҳадиксираган одам ҳар нарсани ўзига олаверади. Кўчада машина бузилиб, пақиллаб қолса ҳам бунақа одам, «ана, мени ўлдиришмоқчи», деб ўйлайди. Ҳа, майли, болачақангизга қайтайлик. Ўн битта дедингизми? Тўғри, ёзиб-чизадиган одам учун ўн битта бола кўплик қилади, ҳатто биттаси ҳам кўплик қилади... Ёзувчи деган одам умуман бола-чакадан четроқда юргани маъкул. Вақт исроф бўлади-да, вақт.

– Вақт-ку, исроф бўлмайди-я, лекин уларни катта қилиш қийин.

– Ёзувчи бола-чакадан четроқда юргани маъкул. Ҳа, шундай. Фарзанд кўриш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келаверади, аммо ёзувчиликни ҳар ким ҳам қилавермайди.

– Иложим қанча, ўн битта, ҳаттоки ўн бир яримта фарзандим бор... Биттаси энди йўлга кирди...

– Бордию, бир хонадонда якка ўзингиз турсангиз, ўша ажойиб асарингизни неча кунда битказишингиз мумкин?

– Миямда асарлар шунчалик қалашиб ётибдики, тинчроқ уй бўлса, икки ойда биттасини қотириб ташлайвераман.

– Жуда соз. Ундоқ бўлса ўзим турган уйни сизга олти ойга бўшатиб бераман.

Олдинига ҳазил қияпти, деб ўйладим. Лекин мени машинага ўтқазиб, уйига олиб борганидан кейин гапига ишондим. Уй эмас, катта бир сарой дейсиз. Ўзим ҳам буни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолдим.

– Одатда, биз уй ичимиз билан Нишонтошида қишлаймиз, – деди у. – Кеча кўчиб бордик. То майга қадар, олти ой шу уй сизники. Қани, бир боплаб асар ёзинг-чи, бир кўрайлик... Лоақал мен шу йўл билан дунё адабиётига жиндай ҳисса қўшган бўларман.

Тўғриси, ўзимни йўқотиб қўйдим.

– Сиздан фақат битта илтимосим бор, – деди у мен билан хайрлаша туриб, – ҳовлида битта ит-у, уйнинг ичида кучукча билан саъва қоляпти. Шуларга қараб турсангиз бас.

– Жониворларни ўзим ҳам яхши кўраман, – деб жавоб бердим унга.

Шундай ажойиб саройни менга ташлаб кетяпти-я. Тавба, тушимми, ўнгимми? Дастлаб саройни бир томоша қилиб чиқдим. Атроф шунақаям сокин-ки, гўё бу сокинликни қулоқ билан эшитиб, кўз билан кўриб тургандайман... Назаримда, шундоққина кўлимни узатсам, уни ушлаб оладигандайман. Кейин юқори қаватга чиқдим. Уй деразасидан шундай ажойиб манзара намоён бўлар эканки, асти қўяверинг. Ёзув столига ўтириб, ўзимча ўйладим: «Бунақа шароитда ҳатто бефаҳм одам ҳам шоир бўлиб кетиши турган гап!»

Зўр иштиёқ билан кўлга қалам олдим. Қоғоз бетини энди қоралайман деб турган эдим, тўсатдан қўнғирок овози эшитилди. Уй жуда катта эмасми, у учидан-бу учига зир югураман, овоз қайси томондан келаётганини билолмайман. Юқори қаватдаги хоналарнинг ҳаммасига бирма-бир кириб чиқсам ҳам нима чалинаётганини тополмадим. Қўнғирок эса ҳамон жиринглайди. Қора терга ботиб роса югуриб чиққанимдан кейин, учинчи қаватдаги телефонга кўзим тушди. Гўшакни олиб қулоқ солиб кўрган эдим, ҳеч ким жавоб бермади. Жиринглаётган овоз ҳамон тинмайди. Демак, бу телефон эмас экан. Уйда яна бошқа телефон бўлса-чи?

Яна зинама-зина югуриб бўладиганим бўлгач, овоз кўча дарвоза томондан келаётганлигини сезиб қолдим. Бориб қарасам, газета сотувчи келган экан.

– Керак эмас! – жавоб бердим унга. – Бугундан бошлаб бу уйга газетанинг кераги йўқ.

Эшикни кулфлаб, яна жойимга бориб ўтирдим. Энди кўлга қалам олган эдим, яна кўнғирок жиринглаб қолди. Биринчи қаватга тушдим. Эшикни очиб кўрсам, ҳеч ким йўқ. Болалар лакиллатяпти шекилли, десам, кўчада зоғ ҳам кўринмайди. Лекин бояги овоз сира тинмайди. Билсам, орқа эшик тақиллаётган экан. Сутчи келибди.

– Керак эмас! Бугундан бошлаб бу уйга сут олиб келишнинг ҳожати йўқ!

– Бир ҳафталик қарз эдилар...

Уй эгаси бунақа ажойиб жойни менга олти ойга текинга ташлаб кетди-я! Дарров сутчининг пулини бериб юбордим.

Юқорига чиқиб, энди ўтирган эдим, яна бир нарсаси «жиринг» этиб қолди. Олдин кўча эшикка, кейин эса орқа эшикка югурдим. Ҳеч кимнинг дараги йўқ. Бу уйда қанча эшик бор ўзи?

Зир югуриб кидираман, учинчи эшикни тополмайман. Шумтака болалар мени калака қилаётганга ўхшайди. Мен кўча эшик томон югурганимда, улар орқа эшик кўнғироғини чалиб қочаётган кўринади. Уларни кўлга тушириш учун орқа эшик ёнида пойлаб турдим-да, кўнғирок жиринг этиши билан эшикни шартта очдим – яна ҳеч ким йўқ! Баччағарлар, бу гал ҳам қочиб қолибди. Телефон эсимга тушди. Қани, бориб бир кўрай-чи уни ҳам. Чиндан ҳам телефон жиринглаётган экан.

– Лаббай!

– Нозан хоним керак эдилар.

– У киши уйда йўқлар, афандим.

Жойимга бориб ўтиришга улгурганимча йўк. Яна ўша товуш. Югуриб бориб телефонни олдим. Йўк, бу эмас. Эшикка чопдим. Почтальон келган экан. Берган хатини олдим. Зинадан чиқаётган эдим, яна бир нарса чалинди. Зинғиллаб бориб кўча эшигини очган эдим, ҳеч ким кўринмади. Телефонни олдим, жавоб йўк. Ўпкамни қўлтиклаганча дам юкори чиқаман, дам пастга тушаман. Шу пайт аллақайси қушнинг «Ку-ку! Ку-ку!» деган овозини эшитиб қолдим. Бориб кўрсам, девордаги соат сайраётган экан. Меҳмонхона деворида иккита соат бўлиб, бири жирингласа, иккинчиси сайрар экан. Соат сайраб бўлган ҳам эдики, телефон жиринглади:

– Нозан хоним уйда йўклар, Истанбулга кўчиб кетганлар.

Тўрт томонга югуравериб, бўладиганим бўлди ўзи. Жикка терга ботиб, меҳмонхонанинг ўртасида турган эдим, яна бир нарса жиринглаб қолди.

Асти тушунолмай қолдим: бу уйда қанча кўнғироғу, қанча соат бор ўзи! Бу гал кираверишдаги соат нағма қилаётган экан. Ўлар бўлсам ўлдим энди! Гоҳ у эшикнинг кўнғироғи чалинади, гоҳ бу эшикнинг... Эшикка югурсам, телефон жиринглайди. Миям ғовлаб кетганидан эшикми деб югурсам, телефон жиринглаётган бўлади. Бир маҳал биров тақиллатяпти, деб югуриб бориб эшикни очсам, бир бола кўчада велосипедининг кўнғироғини чалиб ўтган экан.

Кеч кирди ҳам, аммо мен бирор сатр ёзганим йўк. Зинадан пастга чиқиб-тушавериб, қирқ километрча юриб кўйдим. Кўнғироқ чалиб, эшик қоққанларнинг сони бирам кўп бўлдики, асти сўраманг. Пулга алоқаси бўлган одамларнинг ҳаммаси – баққолдан тортиб, то сув ташувчигача келиб кетди. Телефон бўлса қирқ марта жиринглагандир. Бурнимдан тортса

йиқилгудек бўлиб ўринга чўзилдим. Кейин ўзимга ўзим тасалли бердим:

– Биринчи куни ўзи шунақа бўлади. Уйда ҳеч ким йўқлигини энди ҳамма билиб олди. Эртага бит-таям кўнғироқ чалинмайди. Фақат ёзиш билан банд бўламан.

Энди кўзим илинган эди, аллақандай нарса қулоғимга чалинди. Лекин буниси кўнғироқ овозига ўхшамайди. Кўнғироқ чалинадиган бўлса, иложини топиб қўйганман. Эшикни очмасам, телефонни олмасам, ўзидан-ўзи тиниб қолади. Лекин мана буниси нима бўлди экан? Ҳеч тўхтамайди-я. Кўрпага бурканиб олган эдим, бўлмади. Қулоққа пахта тикиб кўрдим – фойдаси йўқ. Чор-ночор овоз келаётган томонга юрдим. Хоналарни бирма-бир қидириб чиққач, бир пайт ваннахонада ётган кучук боласини кўриб қолдим. У ҳам мени кўриши билан овозини ўчириб, оёғимга суйкала бошлади. Бечора оч қолган экан-а! Ошхонадан топган-тутганимни келтириб бердим...

Жойимга келиб ётдим. Ҳамма нарса жим бўлди-ю, лекин соатлар тинчигани йўқ – бири жирингласа, иккинчиси сайрайди. Бунинг устига, кучук боласи ҳам ғингшишини кўймайди. Аҳён-аҳёнда телефон ҳам жиринглаб қолади. Тун ярим бўлди. Қани энди соатлар билан кучукнинг жағи ўча қолса. Ноилож, кучукчани хонага олиб кирдим, қулоғим анча тинчиди. Лекин бу маккор ётишим билан яна хурий бошлади. Ялиниб-ёлвораман, силаб-сийпайман хумпарни, қани энди овозини ўчирса. Охири ёнимга олиб ётган эдим, чакаги ўчди.

Навбат энди ҳовлидаги итга келди.

Жинни бўлиб қолаёздим, йўқ, расмана жинни бўлиб қолдим ҳам. Ўрнимдан тура солиб, деразага югурдим:

– Ўчир овозингни, итвачча, ўчир ҳозир... Ўчир!

Бир амаллаб унинг овозини ўчирган эдим, ёнимдаги кучукча яна нағма қила бошлади. Хуллас, итлар ва соатлар билан олишиб, бир амаллаб тонг оттирдим. Энди ташқаридаги товуклар билан хўрозга гал келди. Ҳолсизликдан мадорим куриб кетганлиги учун буларнинг қичқириғига парво қилмай ётавердим. Бир пайт тепамдаги саъва сайраб қолган эди, кафаси билан олиб ваннахонага тикдим. Ўн дақиқача кўзим илинган экан, бир нарса «виз» этган эди, чўчиб уйғониб кетдим. Шунчалик чарчабманки, чўчиб уйғонганимдан югура солиб том тепасига чиқиб кетибман. Том тепасида сал ўзимга келгандай бўлдим. Йўк, бунақа жойда бир сатр ҳам ёзолмайман. Бола-чақа ҳолва экан буларнинг олдида... Болага ўчир десанг овозини ўчиради. Манови итлар, соат ва қўнғироқлар бақирганингни биладими! Эгалари қандок яшашаркин бу уйда? Қўнғироқнинг ўзи учун озмунча одам керакми! Роса хилват уйни топган эканмиз-да! Бир қарорга келдим. Савоб учун уйни менга бўшатиб берган ўша одамнинг олдига бориб бундай дейман: «Уйинг ўзингга сийлов! Сен қушингга, итларингга қарайдиган бошқа хизматкор топ. Мен тўйдим!»

Эшикни очиб, кўчага чиққан эдим, бир киши мени тўхтатди:

– Бу йил уйни пойлаш сизга қолдими?

Ўзимни-ку жоним чиқиб турибди, бу яна сўрайди-я. Ундан тезроқ кутулиш учун жавоб бердим:

– Ҳа, шунақа!

– Пули қанча бўлди?

– Қанақа пул?

– Эҳтиёт бўлинг, камига кўниб ўтирманг. Ўтган йили бир одамни беш юз лирага кўндиришган эди,

бояқиш жинни бўлиб қолаёзди. Бу ерни «серкўн-ғирок уй» дейишади.

Менга яхшилик қилмоқчи бўлган одамнинг олдига ғазаб билан кириб бордим. Олдида бир одам ўтирган экан, сал ўзимни босдим:

– Мен фикримдан қайтдим.

– Ие, нега?

– Уй жуда катта экан. Мендан бошқа ҳеч ким йўқ... Иннайкейин, жуда ҳам хилват жой экан, диққинафас бўлиб кетдим...

– Шундай бўлишини билардим. Сиз кий-чувга ўрганиб қолгансиз, хилват жойда ишлаёлмайсиз...

– Бу ёзувчи деганини биламан мен! – деди у бир оздан кейин. – Тинч жой бўлса, ундок қиламиз, бундок қиламиз деб оғиз кўпиртиришади. Шунақа жой топилиб қолгудай бўлса, «диққинафас бўлиб кетдим» деб баҳона қилишади. Каллада ўзи ҳеч вақо йўқ-да, шунинг учун ёзишолмайди.

Уни бир бало қилиб кўйишдан кўрқиб, эшикка отилдим. Уйга келгач, чуқур нафас олдим. Аммо қулоқларимда ҳамон ўша овоз: «Жиринг!!!»

ЯШАСИН ҚАШШОҚЛИК

Банк дегани зап роҳатижон нарсда-да: уй-жой дейсанми, пул, ютук, маош дейсанми – ҳаммаси шундан чиқади. Бас, шундок бўлгандан кейин рўзғордан юз лира қоқиштиргин-да, дарров олиб бориб кўй. Омадинг келмай, пулингга ютук чикмай қолиши ҳам мумкин, мабодо шундок бўлганда ҳам сендан нима кетади? Ҳақинг куймайди, банкда тураверади, барибир фоизини қуртдек қилиб санаб олаверасан.

Бу гапларнинг ёлғони йўқ. Мен ҳам бир неча йилдан бери юз лира тўплаб, банкка қўяй дейман-у, аммо иложини тополмай хунобман. Камарни

каттиқрок тортиб, зўрға беш-ўн танга йиғиб қўйсам, лоп этиб бир ишкали чиқади-ю, пул жонивор шунга сарфланиб кетади. Назаримда бу пул дегани гўё бир-бири билан келишиб олгану менинг чўнтагимда юз лира бўлиб жамланмасликка каттиқ қасам ичган. Пул ўжарлик қилаверганидан кейин мен ҳам бўш келмай қўйдим, хуллас, бир амаллаб юз лира йиғдим. Не ҳасратда йикқан пулимдан яна ажраб қолмай, деган хавотирда пулни дарров обориб банкка қўймоқчи бўлган эдим, кечикибман, банкда иш вақти тугаб қолди.

Юрагим така-пука: қўлимдаги пул ҳозир симобдай эриб, бир зумда ғойиб бўладигандай. Шундоқ бўлса ҳам бошим осмонга етган, вақтим чоғ. Нақ бошига давлат қуши қўнган одамнинг ўзиман.

Пулларни ёстикнинг тагига кистириб, ўринга ётдим. Кўзимга уйқу келмайди. Қойилмаком қилиб юз лирани тўплаганман-да, шунинг учун ўзимга ўзим ақл сотаман: бир нарсага каттиқ киришсанг, албатта шуни қилар экансан. Гап истакда қолган. «Кам пул топаман!» ёки «Турмушимнинг мазаси йўқ, ҳаммаёқ қимматчилик», деган баҳоналар бекорчи гап. Ахир юз лира тўплай олдим-ку! Бундан чикди, агар истасам икки юз, беш юз, минг, боринг-чи, ўн минг лира ҳам тўплашим мумкин. Ҳа, шундай!

Шундан кейин ширин хаёлларга берилиб кетаман. Мана, минг лира ўн мингга, ўн минги юз мингга, юз минги эса юз миллионга чиқади. Жамики ракамларни бир сафга тизаман-да, тим коронғида уларни ўнг томондан учта-учта қилиб чиқаман, кейин баланд овоз билан дейман: «Юз миллион, бир миллиард, ўн миллиард, юз миллиард...» Ҳа, бир нарсага қатъий киришсанг, албатта бунинг уддасидан чиқасан!

Илгари газеталарда миллионерларнинг турмушини ёзишарди. Бизнинг замонимизда миллионер-

ларнинг бозори касод бўлиб, оёқдан қолиб кетди. Шунинг учун ҳам мен миллиардер бўлиб олдим. Мана, триллионерман. Дунёда триллионер бўлганми ўзи? Ия, бўлмаганми? Бўлмаган бўлса, мана, ўзимиз бўламиз-да! Миллионер ва миллиардер бўлиш ҳамманинг кўлидан келаверади. Бўлганга яраша триллионер бўлган маъкул! Триллионер-а! Ҳазилакам гап эмас бу.

Миям шишиб кетди. Қоронғида бармоқ билан ҳавога бир рақамини чизиб, ёнига ноллар қўйиб чиқдим. Битта ноль, иккита, учта, бешта, ўнта, ўн битта, мана ўн иккита. Роса ўн иккита ноль ёздим. Ия, бояги бирни икки рақамига алмаштирсам бўлмайдими? Икки триллион. Мана бўлмаса уч триллион! Яна битта ноль қўшган эдим, ўттиз триллион бўлди. Кўрпа остидан қўлимни чиқариб яна битта нолни бошлаб ташлаган эдим, қарабсизки, уч юз триллион бўлди. Кузда учиб юрадиган мезонга ўхшаб рақамлар хонада муаллақ туриб қолди. Буларнинг ичида ўйинқароқлари шўхлик қилиб қочиб кетмоқчи бўлади-да тийганиб кетади. Мен бу тирранчаларни йўлдан ушлаб келиб, жойига турғизиб қўяман. Улар кўзни шамғалат қилиб яна қочишади, яна тутиб келаман. «Пул топиш қийин эмас, уни сақлаб қолиш қийин», деган гапни эшитиб юрардим. Тўғри гап экан. Мана ҳозир рақамларга кучим етмай қолди. Шумтакалар худди биллиард соққасига ўхшайди-я: бирпасда думалаб кетади. Ростини айтсам, булар барибир мендан қочиб қутулолмайди. Нега десангиз, бой бўлишга қатъий жазм қилганман!

Ўрнимдан туриб, сигарет тутатдим. Рақамларни кўрган сари завқим ошади. Қурмағурлар бирам чиройли, бирам дўмбоқки... Бой бўлишнинг завқи ҳам ўзгача бўларкан!

Тонг ёришди. Дарров ёстик тагини пайпасладим, хайтовур, пул жойида экан. Ирғиб туриб, банкка югурдим. Банк у ёқда турсин, хали бакколлар ҳам дўконини очмаган экан. Ноилож очилишини кутиб турибман. Шу пайт бир оғайним учраб қолди:

– Нима гап? Сенга нима бўлди?

– Шундок... Ҳеч нима бўлгани йўқ, – дедим унга.

– Кўзингга қон тўлган, рангинг заъфарон. Айт, нима бўлди?

– Кечаси ухламаган эдим, шуники бўлса керак... Ишим кўп, ухлашга вақт йўқ.

Банкка пул қўяётганимни кўрмай қўя қолсин, деган мақсадда у билан тезгина хайрлашдим. Мана, банк ҳам очилди. Юрак ютиб ичкари кирдим. Вой-бў! Зап кетворган жой экан-ку бу! Ҳаммаёқда гул туваклар, чиройли аёллару олифта эркаклар. Шифтдаги ажойиб кандилларни айтмайсизми? Худди подшоларнинг саройига ўхшайди-я. Ичкарида тахминан йигирма чокли хизматчи ўтирибди. Атроф ёғ тушса ялагудай ярқирайди, жихозлар яп-янги. Юрагимни ваҳм босиб кетди. Ия, банкка қўядиган пулимнинг фоизи мана шу ўтирганларга сарфланар экан-да? Манови кулинг ўргилсин буюмлар, манови ҳисоб машиналарию машинисткалар – ҳаммаси менинг пулимга келаркан-да? Йўқ, бунақаси кетмайди! Сенларга пул бериб қўядиган аҳмоқ йўқ!

– Хуш келибсиз, афандим, хизматларига тайёремиз!

Банкда ишлайдиганлар бирам хушмуомала бўладики! Бунақа гапдан кейин банкдан чикиб кетолмадим. Пулимни қўлига бердим. Юзидан табассум аримайдиган бу хизматчи икки дақиқага қолмай ишимни тўғрилаб берди. У чек қоғозига битта ёндафтар ҳам инъом қилди.

Ишхонадаги ўртоқларим ўша куни:

– Сенга бир нарсa бўлганга ўхшайди, юрган йўлингда ҳам ухлаяпсан, – дея мени росa калака қилишди.

Ҳеч кимга сиримни очмадим. Пешин бўлган экан, мен билан бир столда ўтирадиган оғайним:

– Қани, юр овкатга! – деб қолди.

– Қорним тўқ, – деган жавобни қилдим.

Аслида эрталабдан бери ҳеч нима тотиганим йўқ. Ишлаб тополмасанг, тишлаб пул тўплашинг мумкин. Кечкурун битта тешиккулча билан нафсимга урдим. Кеча ухламаганлигим учун барвақт ўринга кирдим. Лекин ёстикқа бош қўйишим билан кўз олдимда яна ўша рақамлар чирпирак бўла кетди. Бу гал ҳам келган жойидан бошладим.

Ноль рақамларидан бири чирокқа гиргиттон бўлган парвонадек бир айланиб чиқди-ю, бояги юзталикларнинг ёнига бориб қўнди. Минг... ўн минг...юз минг...миллион...Ноллар...ноллар...ноллар. Бармоғим билан бу нолларни бир сафга тизиб чиқаман-да, олиб бориб жой-жойига қўяман. Сўнгра уларга буйруқ бераман:

– Сенлар кўпам хархаша қилаверманглар! Мен хархашани ёмон кўраман. Интизом – турмушнинг асосидир. Ноллар, қани бориб жой-жойингизга тулинг-чи! Чакқон бўлинг!

Ваҳимага тушган ноллар жойига бориб туради. Худди генералга ўхшаб уларга дўқ ураман:

– Сафга тур!

Ноллар қатор тизилишади.

– Қани... Марш!

«Гурс, гурс, гурс!»

Бир, икки, уч, тўрт, минг, юз минг, бир миллион!

Нолларга ўн дақиқа дам бераман.

– Яшавор! – деб бакиришади улар.

Ноллар билан машк қилиб, тонг оттирдим. Ма-
жолсизликдан зўрға кўчага чиқиб, беихтиёр банк то-
мон юрдим. Гўё банкдаги пулимни биров опқочи-
б кетадию, ажралиб қоладигандайман.

Бугун ҳам пишлоқ билан қуруқ нон еб ётдим.
Кўзим юмулиб кетаётгани учун эртароқ ёстикқа
бош қўйдим. Қани энди уйқу дегани кела қолса!
Ноль қурмағурлар қоқ ярим кечада ўйинга тушиб
кетишди. Бир пайт қарасам, банк туфайли ҳовли-
жойли бўлиб қолибман. Қани шу ютган уйимга
ижарага одам қўйсам-у, беш йиллик ҳақини олдин-
дан олсам бўлмасмикан? Ўзим ҳозир арзонроқ ижа-
ра уйда тураман. Тўхта-чи, ойига юз йигирма лира
тўлаб, бунақа жойда туриш нонтепкилик эмасми?
Эртагаёқ арзонроқ уй топмасам бўлмайди. Шаҳар
ташқарисида йигирма лирага кичикроқ хона топиш
мумкин-ку. Бундан чиқди, ҳар ойда юз лирадан пул
ёнимга қолади, уни бемалол банкка қўйсам бўлади.
Бир йилда бир минг икки юз лира йиғилиб қолади-я!
Ўн йилда эса 12 минг, юз йилда 120 минг бўлади.
Ғойибдан бойиш деб шуни айтадилар-да. Шунақа
пайтда исрофгарчилик қилиб нима қиламан?

Киприк қоқмай, яна тунни тонгга уладим. Ишхо-
нага йўлни банк томондан солдим. Ошна-оғайнилар
энди мен билан саломлашмай ҳам қўйган. Салом-
лашмаса саломлашмас, менга нима! Чой-қаҳва олиб
беришдан кутулибман-да. Леман телефон оркали
мени сўраган эди:

— Бугун ишга келмади, — деб юбордим.

Аслида шу Леманга уйланмоқчи бўлиб юр-
ган эдим, бугун бу фикримдан қайтдим. Банкка
пул қўйган кунимдан эътиборан уни кўргим кел-
май қолди. Ахир оилалик бўлиш серчиким бўлиш
деган гап-да. Киприкларим худди тегирмон тоши
осиб қўйгандек юмулиб кетяпти. Столга бош қўйиб,

мизғиб олмокчи бўлган эдим, ноллар раккосаларга ўхшаб сакрайвериб ҳеч кўз ўнгимдан кетмади.

Ишдан чикиб, уйку келтирадиган хапдори олиб кетаман деб қўйдим. Ўртоқларимдан биттасида шунақа дори бор экан, раҳми келиб озрок берди. Дори ҳам кор қилмади. Шу кеча шунақа бойиб кетдимки, асти сўраманг. Бир маҳал бундоқ карасам, бутунлай синибман! Миллиард-миллиард лиралардан ажралибман. Синган миллионерларга ўхшаб ўзимни ўзим ўлдиришимга сал қолди. Бу ёмон ниятдан қайтишимга банкдаги юз лира сабабчи бўлди. Кейин яна бойиб кетдим. Шу даражада бойидимки, дунёдаги ҳамма пуллар менинг қўлимга келиб тушди, ҳеч кимда бир мири қолмади. Жамики мухбирлар кетма-кет мендан интервью олишяпти.

– Бунчалик бойиб кетишингизнинг сабаби нима?

Сиримни уларга айтиб берармидим.

– Меҳнат қилиб бойидим. Туғилганимда сарик чақа ҳам пулим йўқ эди.

Шундан кейин хотамтойлигим тутиб кетди. Олдиниға пул учун ўзим ўлдирган одамларнинг болачақаларига пайпоқ совға қилдим. Бемор ишчиларга биттадан пиёз улашдим. Шахсан ўзим ер-сувини тортиб олган деҳқонларга ҳовуч-ҳовуч тупрок бериб чиқдим. Қўйингки, оламда қанақа савоб иш бўлса ҳаммасини қилдим. Одамлар хурсанд: «Қандай диловар, қандай сахий одам экан бу!»

Хайрли иш қиламан деб бугун ҳам ухлаёлмадим. Очлик ва уйқусизликдан оёқда турадиган ҳолим йўқ. Эрталаб тўғри банкка бордим. Ичкариға кирдим у чек қоғозини хизматчининг олдиға улоқтирдим:

– Қани, юз лирамни бу ёкка чўзинг!

– Бирйўла ҳаммасини олмоқчимисиз? – хайрон бўлиб сўради у.

– Ҳа, ҳаммасини, ҳаммасини оламан! – дея бакирдим. – Етар энди! Ошна-оғайнидан ажралдим, одамгарчиликдан чикдим, сихатимни, бахтимни йўкотдим. Минг лаънат бунақа турмушга! Ҳамма пулимни беринг!

Асабим тобига етганидан ўзимни тутолмадим. Банкдаги ҳамма хизматчилар атрофимга йиғилиб, мени юпата бошлашди:

– Бейафандим, пулингизни оласиз, хотиржам бўлинг, албатта оласиз!

Пулни олдим. Ёнимда яна саксон лира бор. Ресторанга югурдим. Тўйиб овқатландим. Бу ердан чиқиб, энг зўр меҳмонхонага бордим. Уч кечаю уч кундуз қотиб ухладим. Уҳ, шунақа дунё ҳам бор экан-ку. Ёнимдаги пулнинг ҳаммасини сарфлаб тамомладим.

Бойларнинг бошига тушадиган савдоларни ўйласам, ўзимнинг турмушимдан хурсанд бўлиб кетаман. Бедорлик, очлик азоби, синиб, хонавайрон бўлиш ёки ўғрига таланиш ваҳимаси у бечораларнинг бошига нималар солишини мен жуда яхши биламан! Яшасин қашшоқлик!

ТОМДАГИ ЖИННИ

Маҳаллада дув-дув гап:

– Нима дейсан, томга жинни чиқибди! Томга жинни чиқибди!

Томга чиқиб олган жиннини томоша қилиш учун кўчага халойиқ тўпланибди. Бу хабарни эшитиб олдинига бўлимдан, орқасидан юқори бошқармадан полициячилар етиб келишди. Уларнинг кетидан ҳовлиққанича ўт ўчирувчилар ҳам келиб қолишди.

– Жон болам, бўлди энди, пастга туша қол! – дея ялиниб-ёлворади жиннининг онаси.

Ўт ўчирувчи азаматлар «жинни томдан сакраб қолса, эт-бети майиб бўлмасин тағин», деган хавотирда брезент чодирни очиб ёйишди. Улардан тўрттаси чодирнинг тўрт томонидан ушлаб, пастда гир айланиб юрибди.

Полиция комиссари жиннини яхши гап билан томдан туширмоқчи бўлди:

– Илтимос қиламан, укам, томдан туш энди.

– Мени оқсоқол қилиб кўтарсаларинг тушаман, бўлмаса ўзимни ерга отаман.

Шунча ялиниб-ёлворишади, шунча қўл кўтариб дўқ уришади – қани энди унга таъсир қилса.

– Ҳув ука! Қани туш пастга!

– Вой муғамбирлар-э! Мени тушириб, ўзларинг чиқиб олмоқчисанлар-а!

– Хўп, айтганини қила қолайлик, оқсоқол бўлса бўла қолсин, – деди кимдир оломон ичидан.

– Йўк, бўлмайди, – унга қарши чиқди иккинчи бири, – жиннини оқсоқол қилиб бўладими?

– Тавба. Ахир у рostaкам оқсоқол бўлаётгани йўқ-ку.

– Барибир бўлмайди, – гапга аралашди ҳасса таянган бир мўйсафид чол, – булар учун рostaкам ёки ёлғондакамнинг фарқи йўқ.

– Шундоқ дея қолсак, балки ерга тушармиди.

– Тушмайди. Мен буларнинг феълини яхши биламан. Бир марта юкорига чиқиб олса, иккинчи қайтиб пастга тушмайди.

– Қани бир кўрайлик-чи!

– Тушмайди дедим-ку!

Шу пайт аллаким ердан туриб қичқирди:

– Бўпти, сени оқсоқол қилиб кўтардик. Қани туш энди!

Жинни чапак чалиб юборди:

– Тушмайман, тушмайман! Мени шаҳар муниципалитетига сайламасаларинг, ўзимни ерга отаман!

– Ана айтмовдимми шунақа бўлади деб! – ёнидагиларга қараб деди бояги чол.

– Майли энди, нима деса шуни қилиб кўрайликчи.

– Барибир пастга тушмайди. Одам боласи шундай баланд томга чиқадиган даражада жинни бўлган бўлса, қайтиб ерга тушмайди.

– Бўпти, бўпти! – юқорига қараб бақирди комиссар, – сени муниципалитетга сайладик. Қани ука, туш пастга энди, мана, ўртоқларинг ҳам сени кутиб қолишди.

Жинни томда ўйнаб кетди:

– Тушмайман! Муниципалитетга раис қилиб кўтармасаларинг тушмайман.

– Ана кўрдингларми, бунини иссиғида тушириш керак эди. Энди ўлақолса пастга тушмайди, – деди чол.

– Ҳой яхшилар, шуни раис қилсак қила қолайлик, келинлар энди, – деди ўт ўчирувчиларнинг бошлиғи юзидаги терни арта туриб. Кейин унинг ўзи кўлини оғзига карнай қилиб кичкирди: – Ҳов ука! Мана туш энди. Сени раис қилиб кўтардик, қани, ишни бошлаб юбор.

У яна муқом қила кетди:

– Ҳечам тушмайман! Жиннини муниципалитетга раис қилиб кўтарган тентакларнинг ичида мен нима қиламан! Тушмайман дедим, тушмайман!

– Ундок бўлса яна нима дейсан!

– Вазир қилиб кўтарсангиз, ўшандагина олдингизга тушишим мумкин.

Ердагилар бир муддат фикрлашиб олгач, рози бўлишди.

– Жуда соз, сени вазир қилиб кўтардик. Бас, туш энди. Мана бу ёкка қара, сени ҳамма кутиб турибди.

Жинни бурнини кўрсатиб масхара қилди:

– Тушмайман дедим, тушмайман. Жиннини вазир қилиб кўтарган лакмаларнинг ёнида мен нима қиламан?

– Ҳой ука, мана сени вазир қилиб ҳам сайладик, энди тезроқ тушмасанг бўлмайди, бошқа вазирлар кутиб қолишди.

– Ҳо, бу ерда сизларга аҳмоқ борми пастга тушадиган! Мен тушсаму сизлар дарров жиннихонага қамаб қўйсаларинг-а! Тушмайман!

Гапга яна чол аралашди:

– Бекорга овора бўляпсизлар, у тушмайди энди. Мен бу жинниларнинг феълини яхши биламан. Қани сизларни ҳам вазир қилиб қўйишсин-чи, албатта тушгингиз келмайди-да.

Жинни эса овозининг борича бақирди:

– Агар бош вазир қилиб кўтармасаларинг, ҳозир ўзимни ерга отаман!

Оломон ердан туриб ҳайқирди.

– Хўп бўлади, мана сени бош вазир қилиб кўтардик.

– Бунга ҳам кўнмайди! – деди чол.

Жинни яна том тепасида сайрай кетди:

– Фақат подшо қилиб кўтарсаларинг тушаман. Бўлмаса ҳозир ўзимни томдан ташлайман.

Бундай карашса, чол ҳаққа ўхшайди. Энди ундан маслаҳат сўраб қолишди:

– Қани, хўш, сиз нима дейсиз? Подшоликка ҳам рози бўлайликми?

– Бўлар иш бўлди, – жавоб берди у. – Энди нима деса, шуни қилишга мажбурсиз.

– Хўп, айтганинг бўлди, сени подшо қилдик, мана энди туша қол! – дея ҳайқирди оломон.

Томни бошига кўтариб ўйинга тушаётган жинни бунга ҳам рози бўлмади:

– Йўқ, тушмайман.

– Яна нима муродинг бор? Ахир сени подшо қилиб кўтардик-ку!

– Буниси бўлмайди, тушмайман. Агар мени жумлаи жаҳонга соҳибқирон қилмасаларинг, ҳозир ўзимни томдан ташлайман.

– Ростдан ҳам ташлармикин? – сўрашди чолдан.

– Ҳа, ташласа, ташлайверади.

– Хўп бўлади, сени соҳибқирон қилиб кўтардик! – дея қичқиришди одамлар, – туша қол энди!

Жинни жавоб берди:

– Тушмайман, сиздақа хомкаллаларнинг олдида мендақа соҳибқирон нима қилади?

– Хўш, нима қил дейсан? Айт айтадиганингни!

– Мен соҳибқиронман-а? – сўради тепадан жинни.

– Ҳа, албатта, соҳибқиронсан! – жавоб беришди ердагилар.

– Модомики соҳибқирон эканман, хоҳласам тушаман, хоҳламасам йўқ. Тушмайман.

Комиссар тутақиб кетди:

– Э, ўзини томдан ташласа, ташлайвермайдими. Нима, нари борса дунёда битта жинни кам бўлади-да.

У шундай дейишга деди-ю, лекин бунинг ортиқча дахмасасини ўйлаб қолди.

– Энди нима қиламиз, отахон, – чолга мурожаат қилди ўт ўчирувчиларнинг бошлиғи. – Бу тентак ҳеч ҳам ерга тушмасмикин?

– Тушиши мумкин.

– Қандай қилиб?

– Менга кўйиб беринглар, тушираман.

Ҳамма кизиқиб чолга қаради.

У етти қаватли уйнинг томида турган жиннига қараб кичқирди:

– Соҳибқирон ҳазратлари, олтинчи қаватга ташриф буюришлари мумкинми?

– Жуда соз! – жавоб берди жиддий равишда жинни.

У том туйнугидан ўтиб, нарвонга чиқди-да, ундан пастга тушиб, олтинчи қаватда тўхтади.

– Қиблагоҳим бешинчи қаватга тушишни лозим кўрадиларми?

– Албатта!

Ҳамма ҳайрон.

Чол тўртинчи қаватдан ердагиларни томоша қилиб турган жиннидан яна сўради:

– Шаҳриёр, муқаддас пойқадамингиз билан учинчи қаватни муборак қилиб бера олишингиз мумкинми?

– Бўлади!

Қарашса, жинни учинчи қават ойнасининг тўғрисида турибди. Энди у томдагига ўхшаб чапак чалиб ўйнаётгани ҳам йўқ. Юзида аллақандай виқор.

– Қиблагоҳим, иккинчи қаватга тушиб кўришни кўнгиллари тортадими?

– Мумкин.

У иккинчи қаватга ҳам тушди.

– Ҳазрати олийлари, биринчи қаватга ҳам қадам ранжида қилишни хоҳлайдиларми?

Нарвондан тушиб, оломоннинг ичига кириб қолган жинни тўғри чолнинг олдида борди-да, унинг елкасига қоқиб деди:

– Сен ҳам жинни экансан, кўриниб турибди. Жинни жиннининг феълини яхши тушунади-да.

Кейин комиссарга ўгирилиб кўшиб кўйди:

– Мана энди кўлимни боғлаб, жиннихонага олиб кетаверсанг бўлади. Жиннига қандай муомала қилиш кераклигини билиб олгандирсан энди?

Полициячилар жиннининг кўлини орқасига боғлаб олиб кетишгач, оломон чолни ўраб олди.

– Отахон, кароматингизнинг сири нимада?

– Э, болаларим, ҳазилакам иш эмас бу, – жавоб қилди у. – Суягимиз шу иш билан қотган, қирк йилдан бери шу қозонда қоврилиб юрибмиз.

Чол бир хўрсиниб олгач, кўшиб кўйди:

– Қани энди шу топда менинг ҳам илигим бақувват бўлса-ю, шунақа баланд бир томга чиқиб олсам. Сира тушмасдим. Туширадиган мард ҳали онасининг қорнида ётибди.

НОЗИК БАРОМЕТР

Менинг азиз бир дўстим бор.

Нима ҳақда ёзишимни билмай, бир куни ишхонада хуноб бўлиб ўтирган эдим, бир одам кириб қолди. Кирди-ю, югуриб олдимга келиб пешанамдан чўлпиллатиб бир ўпди.

– Қойилман, мард йигит экансан! – дея хайкирди у.

Мардлигим ўзимга ҳам маълум бўлгани учун илтифотига эътибор бермадим. У гапида давом этди:

– Ўзинг ҳам зап ёзувчисан-да. Қаламингдан заҳар томиб туради-я!

Заҳар томиб турадиган қаламим учун бир куни заққум ютишим мумкинлигини ўша кезде бутунлай унутиб, ширин сўзларига маҳлиё бўлиб қолдим.

– Боплайвер бу хумпарларни! Қанча урсанг, шунча оз уларга! Бу ярамасларга факат сенинг қаламинг бас келади. Асло тап тортма! Ҳа, дадил бўлавер!

Шу-шу у билан иноклашиб кетдик. Эҳ, ҳарқалай биз ширин гапнинг қулимиз-да.

Файласуфлар одам боласига турлича таърифлар беришган. Лекин менинг ўйлашимча, одам – бу ўзини инсон деб юрган эшакнинг ўзи. Нега десангиз, ўшанда мен одамлигимга бордим. Дўстимнинг ширин гапларига учиб, каламимга яна зўр бердим. Ҳали-ҳали эсимда – эртаси куни прокурорга рўпара бўлдим. Ундан бир амаллаб қутулиб келаётган эдим, мендан маслаҳатини аямаган бояги ошнамни кўчада кўриб қолдим. У мени кўрмади. Ёнидаги иккита шеригига уқтираётган гаплари қулоғимга чалинди:

– Шунақа ҳам ёзиб бўладими, азизим?! Ахир бу хиёнат-ку! Ахир у ажнабий одам эмас-ку!

Орадан анча вақт ўтди. Бир куни ўша ошнам ўпкасини қўлтиқлаганича олдимга югуриб келди. Олдингидан ҳам зўрроқ меҳрибонлик билан бўйнимга осилди:

– Кечаги фельетонингни роса мириқиб ўқидим, дўстим. Ўзиям антиқа чиқибди. Қаламингга худо қувват берсин. Ватанимизни сизлар қутқариб қоласиз. Асло бўш келма, дадил ёзавер.

Чиндан ҳам одам дегани ўзини инсон ҳисоблаб юрган эшакнинг ўзгинаси экан. Ватанимизнинг омон қолиши менинг фельетонларимга боғлиқ эканда, дедиму ёзадиганимни ёзиб ташладим. Бу гал бир эмас, икки полициячи оёғимни ерга теккизмай ўтирган жойимдан тўғри терговга олиб борди. Сўроқ бериб қайтар чоғимда яна ошнамнинг хасратини эшитиб қолдим. У ёнидаги одамга зўр бериб гапини маъқуллаётган эди:

– Афандим, мамлакатдаги аҳволни яхшилаш келиб-келиб шунга қолибдими? Бунақа ишга тумшуғини суқиб нима қилади? Ҳар ким ўзининг чега-

расини билиши керак-да, ахир. Чегарадан ташқари чиқишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Бунақа қилаверса терговчига тушиш тугул, дорга осилиши ҳеч гап эмас-а!

Бу сафар ҳам жазодан омон қолдим. Сутдан оғзи куйган қатикни ҳам пуфлаб ичади, деганларидек, энди анча эҳтиёт бўлиб, йўқ нарсаларни ёзиб юрдим.

Эшитсам, азиз дўстим яна мендан рози эмасмиш.

– Биламиз, биз бунақа одамларни, – деб юрганмиш у. – Бир чўқишлик ҳоли бор экан, мана энди адоёи тамом бўлди. Бундай ёзувчилар бир марта ялт этади-ю, кейин сўниб кетади. Бўлмаса, икки марта терговга тушдим деб, аллақаяёқдаги бўлмағур нарсаларни ёзиб юрармиди.

Иложим қанча, дўстимнинг гапи тўғри. Бир пайт ўзи ҳам келиб қолди.

– Бу хомкаллалар ҳажвия нималигини тушунишмайди. Сен, ошнам, ёзувингдан қолма. Ҳа, даядил бўл, бир гап бўлса, бу ёқда биз бормиз, – деди у.

Далда бергани учун миннатдорлик билдирдим. Модомики, орқамизда суянадиган шунақа зўр тоғ бор экан, суянамиз-да. Эртасига тўппа-тўғри полиция қўлига тушдим.

Қамоқдан чиққан куним кўчада дўстимга рўпара келдим. Суюнганимдан бағримга босай деб, ўзимни ташлаган эдим, лип этиб гавдасини четга олди. Зарб билан бориб дўкон ойнасига урилдим. Ўзимга келиб қарасам, ошнам тушмағур жуфтакни ростлаб қопти.

Энди эҳтиёт бўлиб, енгилроқ ёзмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Шундай қилдим ҳам.

– Ҳа, энди, эртами-кечми шунақа бўлиши керак эди. Эсиз, эсиз, бу бечора ҳам пулга учиб, сотилиб

кетибди-да, – дўстим шунақа деб менга ачиниб юрганмиш.

Дўстларимни ҳеч хафа қилгим келмайди. Яна қаламимга зўр бердим. Биринчи гал енгил қутулдим-у, лекин иккинчисида оёғим осмондан келди.

Анча вақт ишсиз тентираб юрдим, кирмаган кўчам, учрамаган идорам қолмади. Охири минг азобда бир жойдан зўрға иш топдим. Сал ўзимга келиб, орқа-ўнгимни энди олиб юрган эдим, яна ўша ошнам кўриниб қолди.

– Қойилман сенга, жуда серғайрат, жуда ботир одам экансан. Азизим, сен йўқни бор қиладиган кишисан, – дея сайраб кетди, сўнгра мен билан хайрлаша туриб қўшиб қўйди. – Биласанми, шу кунларда бир оз пулдан сиқилиб юрибман. Менга юз лира топиб беролмайсанми?

Дўстимга кўпроқ ёрдам кўрсатолмаслигим учун узр айтиб, сўраганини бердим.

– Асти кўрқма, орқага чекинма, сенинг қилаётган ишинг – бу халқ иши, – деди у чиқиб кетаётиб.

Мен ҳам орқага чекинмадим. Оқибат шу бўлдики, бу гал мени тўппа-тўғри қамоққа тикиб қўйишди.

Мени кўргани келган бир ўртоғим йўлда дўстимни учратганини гапириб берди.

– Афандим, – дебди у ўртоғимга, – унга кўп насиҳат қилдик, гапимизга кирмади. Ҳар бир ишнинг ўз мавриди бўлади. Кўнглинг нимани истаса, ўшани ёзишинг мумкин, лекин йўли билан, мавриди билан қилиш керак-да. Мана оқибати нима бўлди: қулоғидан чўзиб, авахтага тикиб қўйишди.

Мен чинакам дўст, асл оғайни мана шунақа бўлиши, юрагида бир гапни очик-ёриқ айтиши керак, деб ҳисоблайман.

Қамоқдан қутулиб чиққанимдан кейин анча вақтгача иш қидириб тентираб юрдим. Ниҳоят, бир

жойга ўрнашдим. Ўзимга ўзим «ишқилиб бу ёғига эҳтиёт бўл» дедим-да, ишни бошлаб юбордим. Қаламим ҳам жойида, кимирлаб турибди. Умрингдан барака топкур дўстим бир маҳал мендан хабар олгани келиб қолди.

– Буюрсин, дўстим, буюрсин, – деди у мени кўра солиб. – Жойинг ўзингга ярашиб турибди. Ёзишни фақат сенга чиқарган, сенга. Бу ёғига ёзавер энди, ҳа, ёзавер. Сенинг ёзган нарсаларингни халқ ўз фикрининг ифодаси деб билмоқда. – Кейин икки кўлини баланд кўтариб, хонада ўтирганларга эшиттириб хайқирди: – Сен доно одамсан, афандим, доносан.

Кета туриб, «Ишимнинг мазаси йўқроқ...» дея гап бошлаган эди, бу ёғини эшитиб ўтиришни ўзимга эп кўрмай, дарров ёнимни титкилаб кўрдим.

– Айбга буюрмайсан, дўстим. Икки юз лира пулим бор экан, шуни баҳам кўрамиз.

Жаҳли чикқанга ўхшади:

– Ҳазилингни кўй, азизим. Сенга худо етказсин. Менга сал кўпроқ пул керак эди.

– Юз эллик лира етадими?

– Ҳаммасини беравер.

– Майли, ола қол. Менга атиги ўн лирасини қолдирсанг бас.

– Унақа қилма, дўстим. Ҳаммасини беравер.

– Худо ҳаққи, ёнимда бошқа пул йўқ. Лоақал ўзимда беш лира қолсин.

– Иложи йўқ-да, азизим. Жуда зарур менга.

– Майли, ундай бўлса, ола қол. Менга кечки овқатга икки ярим лира берсанг бўлади.

– Ия, шунча пул ишлаб, кунинг икки ярим лирага қолдими?

– Нима қилай, хонаси шунақа бўлиб қолди. Хўп, бу ёғини бир илож қиларман, тутунга етадиган қилиб қолдирсанг бўлар.

Дўстимни жўнатгач, қилган нокаслигим учун ўзим уялиб кетдим. Унга кўпроқ ёрдам кўрсатсам арзимайдими?

Шу зайлда ўзимга ўзим дашном бераётган эдим, тўсатдан дўстим тутакиб кириб қолди:

– Бу нима қилганинг? Пулинг юз саксон икки ярим қуруш кам-ку?!

Лавлагидек қизариб кетдим.

– Кечирасан, узр. Лекин ўзим ҳам қанча берганимни билмай қолибман.

– Қани қолганини бу ёққа чўз! – деб ўшқирди у.

Ўшқирса, ҳаққи бор, берган пулим кам чиқибди. Етмаганини биттасидан қарз олиб бердим. У кета туриб, насихат қилишни унутмади:

– Қаламингни чархла, тиғи ўтқир бўлсин, бу виждонсизларнинг кўксига ханжар бўлиб ботсин!

Қаламим ҳаддан ташқари ўтқир бўлиб кетган экан шекилли, бу гал мен ишлаб турган газетани ёпиб, ўзимни яна авахтага тикишди.

Темир панжарали камерада ётибман-у, лекин дўстимнинг барча гаплари варақа сингари менга етиб турибди.

– Баттар бўлсин, – дебди у менинг қамалганимни эшитиб, – чегарадан чиқиб кетишни ким қўйибди унга. Ўзинг бир миждов ёзувчи бўлсанг. Қадамингни билиб бос-да, занғар. Орқа-ўнгингга қарамай, нима қилиб қўйдинг, асти? Биласанми, бу замонда аввал у ёқ-бу ёққа қараб олиб оғиз очиш керак-да! Тил деган суяксиз нарсаси, қўйиб берса нималар демайди у. Тилнинг узунлиги – бошнинг калтаги. Мана энди жазосини тортсин, бу хомкалла. Зора энди ақли кирса!

Начора, дўстим тамоман ҳақли. Жазоимни тортишим керак экан, тортдим. Қамокдан қутулиб чиққанымда энди жазо тортадиган ҳолим қолмаган эди.

Тўғри чикиб, дўстимнинг олдига бордим.

— Оғайни, жуда нозик пайтда келдинг-да, — деди у, сўнгра кўлидаги соатига қаради. — Биттаси билан ваъдалашган эдим, шунга боришим керак.

Биргалашиб кўчага чикдик.

— Сен қайси томонга борасан? — деб сўради мендан.

— Ўзим ҳам билмайман. Қаёққа бўлса, ўша ёкка кетавераман.

Дўстим тутоқиб кетди:

— Қанақа бекарор одамсан ўзинг? Борар жойингни билиб юрсанг бўлмайдим...

— Азбаройи худо, хали ўйлаб кўрганимча йўқ эди. Манови томонга юрсам ҳам бўлади, — дедим чапдаги кўчага ишора қилиб.

— Буни қара, шу ерда ажрашар эканмиз-да, майли, сени йўлдан қўймай, мен бу ёкка бораман, — деди-да, тескари томонга бурилиб кетди.

Узоқ вақт ишсиз юрдим. Шу орада бир неча марта дўстимни йўклаб, уйига ҳам бордим. Лекин бафуржа гаплашгани имкон бўлмади — ё уйида бўлмайди, ё ҳаддан ташқари банд бўлади.

Бир куни озрок қарз сўрамоқчи бўлиб уйига бордим, лекин анча вақт сўрагани тилим бормаи туриб қолдим.

Уч-тўрт марта култиллаиб туфугимни ютдим. Энди юрак ютиб, «Сен яқин дўстимсан, сенга айтмасам, кимга айтаман. Икки кундан буён ичимга бир бурда ҳам нон киргани йўқ», демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эдим, сапчиб ўрнидан турди, буфетга яқинлашиб бир бордоққа тўлдириб вино қуйди.

— Гаров ўйнайман, умрингда бунақа винони татиб кўрмагансан, — деди у бордоқни менга узатар экан.

Оч қоринга тушган вино кўзимнинг ола-куласини чиқариб юборди.

– Шу кунлари жуда толикиб юрибман, – ахволидан нолиб кетди дўстим. – Шу вақтгача уйимдан ичкилик аримаган эди. Кеча кечкурун битта дўндикча билан гаплашиб қўйган эдим, бугун уйга келмоқчи. Яхшилаб кутиб олиш керак, хайронман, ёнимда сарик чақа пул йўқ. Агар пулинг бўлса...

– Афсус, бир мирим ҳам йўқ.

– Ҳамма вақт қуриб юрасан-да. Мана қирк йил бўлибди, қачон сўрамай, ҳамиша пулинг бўлмайди.

Нима қилсамикин? Шунақа оғир пайтда дўстингга ёрдам бермасанг, қачон берасан?

Дўстим:

– Энди бир амаллаб озроқ пул топиб бермасанг бўлмайди! – деган эди, миямга бир фикр келиб, ирғиб ўрнимдан турдим.

Сотиб емаган буюмларимдан битта авторучка қолган эди, ўшани ярим баҳосига бўлса ҳам пуллаб келдим. Қўлимга арзимаган пул тушди, дўстим учун йўқдан кўра ҳарна-да.

– Уҳ, келдингми, – эшикнинг олдида кутиб олди дўстим. – Дарров бориб бифштекс, дўлма билан икки шиша вино олиб кел!

Югуриб бориб, айтганларини келтирдим. Қорним очганидан кўзим тиниб кетяпти, тик туришга мажол йўқ. У эшик олдида қўлимдаги нарсаларни олди, кейин бирма-бир буларнинг пулини ҳисоблашга тушди. Авторучкани қанчага пуллаганимни суриштириб билгач, мендан сўради:

– Юз ўн қуруш пул ортиб қолган бўлиши керак. Қани ўша? Мен айтган меҳмон хотин келиб ўтирибди, – деди у мендан ортган пулни олгач. – Бўлак танишлар ҳам бор. Агар сен уйга кирадиган бўлсанг...

– Тўғри, кийимим...

– Бир томондан, кийиминг тўғри келмайди, иккинчи томондан, ўзинг биласан, замон нозик.

– Гапинг тўғри, иложим қанча, – дедиму бетига қарамай кетиб қолдим.

Яна аллақанча вақт сарсон бўлиб юргандан кейин, ниҳоят бир ишга кириб олдим. Газетамизнинг биринчи сони чиққан куни дўстим меҳрибончилик қилиб мендан ҳол-аҳвол сўрагани келиб қолди.

– Бу сафар сен шу ишнинг худоси эканлигингни кўрсатиб қўйдинг. Баракалла, сендаги бу катта куч-ғайрат, қўлингдаги бу зўр қалам, юрагингдаги бу ўчмас ўт, сендаги бу...

Оғзига келган гапни қайтармай, роса бидиллаб бергач, бир пайт ботинкасини нақ бурнимга тик-кудек қилиб кўрсатди:

– Кўряпсанми буни, шуни кийиб бўладими, ахир?

– Ҳа, оёғингни қисяптими?

– Ия, кўзинг борми, шуни кийиб бўладими ахир?

Ўзимникини кўрсатишга юзим чидамай, оёқларимни стол остига яширдим.

– Оёққа бирор нарса олмасам бўлмайди, сен энди...

– Пича сабр қилиб тур. Ўзим энди иш бошлаган бўлсам.

– Йўқ, ўт-бетдан пул топиб бермасанг бўлмайди. Шу аҳволда юрсам номусга қоламан-а.

Устига қўшиб бериш шарти билан танишлардан ўттиз беш лира топиб берган эдим, кўнмади:

– Намунча зикна бўлмасанг? Топган пулингни гўрингга олиб кетмоқчимисан?

Яна биттасидан қарз кўтариб, қўлига олтмиш лира тутқаздим. Кетаётиб дўстим елкамга бир қоқиб қўйди-да, энгашиб қулоғимга шивирлади:

– Сени жуда яхши кўраман. Ишонавер, менинг сўзим билан ишим бир. Азизим, сен шундай қилиб ёзишинг керакки, токи каламингдан чиққан хар бир сўз бу беномусларнинг бошига қилич бўлиб тушсин.

Қилич фақат уларнинг эмас, ўзимнинг ҳам бошимга тушди. Тоза бўладиганим бўлди. Энди одамлар кўчада мени кўриб қолишса чумчукдай тирақайлаб қочадиган бўлиб қолишди.

– Биз унга кўп насихат қилдик, лекин гапимизга қулоқ солгани йўқ, – дея гап таркатибди дўстим, – ўзбошимчалик қилди, кадамини чакки босди. Қалами сал ўткирроқ бўлганда ҳам майли эди, ёзиш нималигини билмайди-ю, қиладиган иши одамларга туҳмат ёғдириш. Қолаверса, таниш-билишларининг ҳам бошини балога қўйди. Ўзига яхшилик истамаган одамнинг халққа яхшилиги тегармиди?

Гўё менинг ёзган нарсаларим мамлакатда эркинлик ва демократия бўлишига тўсқинлик қилиб турганмиш. Бу ёғини сўрасангиз, ҳукумат тепасида турган улуғларимиз озгина эркинлик инъом қилай деб турганларида ўртада «лоп» этиб мен пайдо бўлармишману ҳамма нарсани алғов-далғов қилиб кетармишман. Шундан кейин катталаримиз эркинлик бериш, демократия ўрнатиш фикрларидан қайтиб қолишармиш. Мамлакатда демократияга хилоф жуда кўп қонунларимиз бор-а? Шуларнинг ҳаммаси менинг овозимни ўчириш учун чиқарилган экан. Мени деб халқимиз ҳам жабрга қолаётган эмиш.

Мен тўғри танқидни тан оламан. Қолаверса, ёзувчи деган одам, агар у яхши асар ёзмоқчи бўлса, аччиқ танқидларга ҳам қулоқ солиши керак.

Яқинда дўстимдан бир хат олдим. У хатида шундай дебди: «Дўстим, бу дунёнинг ишлари ўзингга маълум. Ҳозир замон шунақа – тирноқ тагидан кир

кидириб юришади. Демокчиманки, сенинг кунинг менга тушмасин. Мабодо кўчада бир-биримиз билан учрашиб қолгудай бўлсак, ўзимизни танимаганга олиб ўтиб кетайлик».

Менга шу хатни келтирган одам дўстим ҳозир ишсиз юрганлигини айтган эди, «бориб айт, обҳавони кузатадиган станцияга учрашсин, ўша ерга барометр керак экан», деб юбордим.

Дунёда қандай ажойиб одамлар бор-а! Вазиятнинг қалтислигини кўриб, ёру биродарлари билан учрашиш, кўнгил очиб суҳбатлашиш лаззатидан махрум бўладилар. Бунақа одамлардан қанча керак бўлса, шунча топилади. Ростини айтсам, шу тоифадаги дўстларинг бўлмаса, бу ўлимтик дунёда жиндаккина яшашнинг ҳам қизиғи қолмаса керак.

ҲУШТАК АФАНДИМ

Роса ҳолдан тойганман. Толеим пастга ўхшайди, қаерга иш сўраб бормайин, йўқ, деган жавобни оламан. Аҳволинг ночор бўлганидан кейин мияга ҳар хил бўлар-бўлмас фикрлар келавераркан. Ўзим Мачкадан Дўлмабоғча¹ томонга қараб кетяпману етти ухлаб тушга кирмайдиган хаёллар оғушидаман. Бир пайт қарасам, стадионнинг олдидан чиқиб қолибман. Худди қиёмат қойим бўлганга ўхшайди. Атроф-теварак ғуж-ғуж одам, ўтиб кетишнинг сира иложи йўқ. Булар стадионга қандок киришади? Ҳайронман. Гирдобга тушиб қолган одамдай турган жойимда гир-гир айланаман. Баъзан юқоридан босиб қолишса, эллик қадам орқага ташлаймиз, орқадан суриб келишадиган бўлса, яна шунча олдинга силжиймиз. Гоҳо оломон тўрт томондан чунонам қисиб келадики, турган еримда чирпирак бўлиб кетаман.

¹ Истанбулдаги жойларнинг номи. (Тарж.)

Бундоқ карасам, оломонни ёриб ўтишнинг ҳеч иложи йўқ. Аслида-ку бўлар иш бўлди, деб қўл қовуштириб ўтирганим йўғ-у, аммо қанчалик уриниб-суринсам ҳам кучим етмади. Назаримда, катта бир ўпқонга тушиб қолганману, бунинг ичидан энди ҳечам чиқолмайдигандайман. Қанчалик ўзимни тўрт томонга уриб, қўл-оёғимни ишга солмайин, барибир нафасим бўғилиб, шу ернинг ўзида асфалсофилинга кетворадиганга ўхшайман.

Шу тарика дунёдан умидимни узиб турган эдим, бирдан чуриллаган овоз эшитилиб қолди. Ўзиям кетворган ҳуштак экан шекилли, туғма қарларнинг қулоғини ҳам қоматга келтирворади. Ҳозиргина қайнаб, кўпириб турган оломон бир зумда қоқ иккига ажралиб, ҳуштак чалган одамга йўл бўшатди. Ким экан бу азамат, деб бундоқ карасам, ўзимизнинг Муса келяпти!

– Муса-а-а! – деб қичкириб юбордим суюнганимдан. Аслида-ку «ҳув Муса!» деб чақирсам ҳам бўларди-ю, лекин менда ҳуштакка ҳурмат зўр эканми, ҳайтовур ундоқ қилмадим. Мени кўриб, Муса олдимга келди, қўлимдан ушлаб, ўзи билан олиб кетди. Илдам юриб кетдик. Мабодо бирор ердан ўтолмай қолсак, ошнам ҳуштагини чуриллатиб қўяди. Одамлар бир-бирини йикитиб бўлса ҳам, дарров бизга йўл бўшатишади. Олдинда Муса, орқада мен – шу тарика стадионнинг эшигига етиб олдик. Муса яна ҳуштак чалган эди, эшикда турган бир одам «буюрсинлар!» деб бизни ичкари қўйиб юборди.

– Спорт бўйича каттакон бўлдингми, Муса? Бу қандок гап ўзи, ҳуштак чалсанг, ҳамма сенга йўл берадиган бўпти? – ҳайрон бўлиб сўрадим ундан, бир оз нафасимни ростлаб олгач.

– Қўявер, парво қилма. Хўш, ўзингдан гапир, қаерда ишляпсан?

– Ҳеч каерда. Беш ойдан буён ишсизман. Эркакларга иш йўк. Ҳозир йўл-йўлакай шуни ўйлаб келаётган эдим. Озроқ грим килиб хотин киши бўлиб олсаммикин, деган хаёлга ҳам бордим. Аммо бу масалада бировни айблаб ҳам бўлмайди. Менинг ўзимга ҳам бирор хизматчи керак бўлса, ғўдайиб кириб, ғўдайиб чикадиган эркаклардан кўра аёл кишини афзал кўрардим. Ниятимда бирор ғараз бўлгани учун эмас. Ахир эркак билан аёлнинг қиладиган иши бир бўлганидан кейин, оладиган одамнинг чиройлироқ бўлгани маъкул эмасми? Лоақал ҳуснини кўриб, яйраб ўтирасан-ку.

– Бўлди, бўлди. Миянг айнаб қолганга ўхшайди.

– Сен ҳам беш ой ишсиз юриб кўр, кейин биласан.

Майдонда ўйин бошланиб қолди, икковимиз ўйинга берилиб кетдик. Футбол тугаганидан кейин яна кўчага чиқдик. Бу гал ҳам Муса хуштагини чуриллатиб, йўл очиб борди. Катта кўчага чиқиб олган эдик, «машинага ўтирамыз» деб қолди. Яхшику-я, лекин шу тобда машинага тушиб бўладими? Машина ёки автобусга чиқаман, деб турганларнинг кети кўринмайди. Бирорта машина кўриниб қолгудай бўлса, тумонат одам ёпирилиб боради.

– Ҳали-бери бизга навбат тегмайди, икки-уч кун ётиб кутиш керак, деб қўйдим.

– Қўявер, ишинг бўлмасин.

Ёнимиздан ғизиллаб бир такси ўтди. Муса дарров хуштагини чалиб юборди. Ҳозиргина тўхтамай ўтган такси дархол орқага қайтиб, олдимизга кўндаланг бўлди. Икковимиз чиқиб олдик. Шуниси кизикки, шофёр машинага бошка одам олмади.

– Транспорт полициясига бошлик бўлдингми, Муса? – яна ҳайрон бўлиб сўрадим ундан.

Дамингни чиқарма, дегандай қўлини лабига босди. Нишонтошида таксидан тушдик. Муса чўнтагига қўл солди.

– Пулингиз керак эмас, жон ака, шунинг ўзига раҳмат, – деб шофёр бола оёғини тираб туриб олди.

– Шофёр танишмиди? – деб сўрадим Мусадан.

– Йўқ.

– Бўлмаса полицияда каттарок ишдамисан?

Яна «жим бўл» деган ишорани қилди-да, кейин қўшиб қўйди:

– Манави жойдан бирор нима олиб, уйга борамиз.

Қассоблик дўконига қараб юрдик. Дўконнинг олдида одам уймалашиб ётибди, яқинига йўлаб бўлмайди. Ҳамма ёқда қий-чув, тўполон. Яна Мусанинг ҳуштаги иш берди. Бир чуриллатиб қўйган эди, ҳамма тинчиди қолди. Қассобнинг ўзи ичкаридан югуриб чиқиб, бизни дўконга бошлаб кирди.

– Бир кило юмшоқрок гўшт керак эди.

– Бош устига, яна нима?

– Миядан борми?

– Ўнтаси етадимми?

Қассоб буларни яхшилаб ўраб берди. Муса ёнидан ҳамёнини олди.

– Хафа бўламан, бейафандим, – деганича қассоб пулни олишга асло унамади. Масалликни олиб, дўкондан чикдик.

– Айтсанг-чи энди, Муса, ўзи нима гап? Ёки муниципалитетга раис бўлиб қолдингми?

– Бугун кўчада овқатланамиз, – деди у саволимни яна жавобсиз қолдириб. – Эртага дам олиш куни, масаллиғ кунимизга ярайди. Яна бирор нима олайми?

– Бўлар.

Бу ердан чиқиб, баққол билан сабзавотфурушга учрадик. Муса ҳуштагини канда қилмади.

Икки кўлимиз ўроғлик нарсаларга тўлиб кетди. Аммо бир лира ҳам пул сарфлаганимиз йўқ. Муса хуштагини чуриллатиб, битта такси тўхтатди. Уйига қараб жўнадик. Машинадан тушаётганимизда шофёрга кутиб туришни буюрди.

Ошнам уйланмаган, бир ўзи турарди. Кўлимиздаги нарсаларни уйига қўйиб, кўчага чикдик. Такси кутиб турган экан, тўғри казинога қараб юрдик. Бу шофёр ҳам пул олмади.

Казинонинг ичи лик тўла одам. Муса ёнидан хуштагини олиб, энди чаламан деб турган эди, бир гала официант билан кўринишидан казинонинг эгасига ўхшаган бир киши олдимизга югуриб келди. Дарров сахнадан пастроққа жой қилиб беришди, биздан сўраб ҳам ўтирмай бирпасда стол устини тузаб қўйишди.

– Гапирсанг-чи, Муса, кимсан ўзи? Ё ревизорлик қияпсанми, а?

Нимани сўрамай «жим» дейди, бир оғиз ҳам жавоб бермайди. Муса катта одам бўлиб кетганга ўхшайди-ю, лекин ким бўлиб ишлаётганикин? Ўйлаб-ўйлаб тагига етолмайман.

Бир пайт ўйин-кулги бошланиб кетди. Роҳат қилиб ўтирибмиз. Официантлар атрофимизда парвона. Тўсатдан орқа томондан шовқин кўтарилди. Маст-аласт одамлар ёқа бўғишиб кетишди. Иш пичоққа бориб тақалай деганида, Муса хуштак чалиб юборди. Ҳозиргина бир-бири билан шердай олишиб турган азаматлар чуриллаган овозни эшитибок, думларини қисиб қолишди.

Бу Муса тушмагур ким бўлиб кетдийкин-а? Ҳеч ўйимга етолмай қолдим. Икки юз лира атрофида ебичган бўлсак керак, деб ўтирувдим, казинонинг эгаси бир чақа ҳам пул олмади.

Уйга яна машинада кайтдик. Эртасига дам олиш куни келди. Муса енг шимариб, овқатга ўзи уннаб кетди. Мен кетмоқчи бўлган эдим, жавоб бермади.

– Ҳеч қаёққа кетмайсан, – деди у. – Меникида беш-олти кун юратур. Миянг ҳам анча дам олади.

Уйида бир ҳафта қолиб кетдим. Икковимиз роса айландик, ўйнаб-кулдик. Кайф-сафо қилдик. Лекин ошнамдан сариқ чақа ҳам кетгани йўқ. Қаерга бор-майлик, ҳамиша узатган пули кўлида қолади.

– Ҳой Муса, катта одам бўлиб кетганингни тушуниб турибман. Лекин амалинг нима, айтсангчи? – деб роса ёлбордим. Шундаям айтмади. Охири бир куни:

– Айтсам бировга гуллаб қўймайсанми? – деб сўради.

– Асло.

– Сўз берасан-а?

– Бераман.

– Сўз битта-я?

– Битта.

Менга роса қасам ичиртириб, бировга айтиб қўймаслигимга тўла ишонганидан кейингина чўнтагини ковлаб, ёнидан хуштагини олди-да, уни ўпиб, пешанасига суртди.

– Ҳамма каромат мана шу хуштакда, ошнам, – деди у. – Бир куни Қоракўйда такси кутиб турувдим. Одам кўп, менга навбат тегишига кўзим етмайди. Қўлимдаги занжирли хуштагимни ўйнаб, ғижиниб тургандим, нима бўлиб ҳам беихтиёр уни чалиб юборибман. Шу заҳотиёқ бир киши олдимга югуриб келиб, салом берди. Менинг ўрнимда бўлганинга сен нима қилардинг шунақада?

– Ҳайронман.

– Биласанми, мен нима қилдим? «Тартиб ўрнатинг, ўғлим», дедим-да, индамай кетавердим.

Нарироқ бориб кўрсам, кўчадан ўтишнинг ҳечам иложи йўқ. Яна ҳуштак чалдим. Ёзиллаб кетаётган машиналар тақа-тақ тўхтаб қолди. Кўчанинг нариги бетига бемалол ўтиб олдим. Олдиниға роса ҳайрон бўлдим, лекин чуқурроқ ўйлаб кўрсам, ҳуштакда чиндан ҳам ҳикмат кўп. Бизда ҳамма ишлар шунинг амри билан қилинмайдими, ахир? Ҳуштак чалинса, кемалар йўлга чиқиб, поездлар жойидан жилади. Машиналар ҳуштак билан тўхтайди. Ёқа бўғишганларни у бир зумда яраштириб қўяди. Унинг овозини эшитиб, баъзан одамлар тирақайлаб қочишадиям. Масалан, ҳозир мен уни бир чуриллатиб қўйсам, ҳамма каклик боласидай ин-инига кириб кетади. Ҳа, дўстим, бизнинг юртимизда ҳамма нарсаси ҳуштакка боғлиқ эканини мен ўшанда тушундим. Шу-шу мени ҳуштак боқиб келяпти. Жон оғайни, бу гапни зинҳор бировга айта кўрма. Акс ҳолда, ҳуштакчилар кўпайиб, менинг бозорим касод бўлади.

Бу сирни бошқа одамларга айтмасликка сўз берганим тўғри, аммо ёзмаслик ҳақида орамизда гап бўлгани йўқ. Шунга кўра ундан эшитганларимни ёзаяпман. Лекин менинг ҳам сизларга битта илтимосим бор. Ҳозир бир гап айтаман, шуни ҳеч кимга билдирманглар.

Муса билан хайрлашганимдан кейин мен ҳам дарҳол ҳуштак сотиб олдим. Таксим майдонида унинг кучини бир синаб кўрмоқчи бўлдим. Чалган ҳуштагим ҳеч кимга таъсир қилмади-ю, лекин ўзим қамоққа тушдим. Эртаси куни газеталарда менинг тўғримда бўлмағур гапларни ёзиб чиқишди: «Бир фирибгар қўлга тушди!», «Сохта полициячи, муттаҳам қамоққа олинди!...» Тепамда худо турибди, бир марта ҳуштак чалдим, холос, бошқа ҳеч қанақа гуноҳ қилганим йўқ. Шундан кейин тушун-

димки, бизнинг юртимизда ҳуштакка эътиқод зўр-у, аммо уни қойил қилиб чала билиш ҳам керак экан. Менга ўхшаб ҳуштакни дағ-дағ титраб чаладиган бўлсанг, дарров жойингни кўрсатиб қўйишаркан.

Сиздан илтимос қилмоқчи бўлган нарсам шуки, ҳуштакни қандоқ чалиш кераклигини бошқа одамларга айтиб юрманглар. Чунки чуриллатишни қойил қиладиганлар учун у зўр тилсим!

КАЛТАКСИЗ ТУРОЛМАЙМАН

Автобус лик тўла одам. Шулардан бири автобусга янглишиб чиқиб қолганга ўхшайди. Аслида у «Тез ёрдам» машинасига муҳтож кўринади. Боёқишнинг чап кўли бўйнига латта билан осиб қўйилган, боши чандиб ташланган. Бир кўзи моматалоқ бўлиб шишиб кетибди, иккинчиси эса қонталаш. Кўлидаги ҳассаси билан зўр бериб ўзига жой очмоқчи бўлади, худди соатнинг капгиридай жағи тинмай, дамбадам: «Иҳ!» «Уҳ!» «Воҳ!» деб инқиллайди. Гўё автобус бир чайқалса, кўл-оёғи узилиб, бир қоп суяк бўладиган вазоҳати бор.

Раҳми келди шекилли, бир киши унга жойини бўшатиб берди.

– Худоё кам бўлманг, – миннатдорчилик билдирди у инқиллаб.

Ёнидаги одам буни таниб қолди.

– Уҳ... Вой жоним, омонмисиз, Шарофиддин-бей. Абгор бўлдим, абгор. Уҳ...

– Худо шифо берсин. Ҳа, тинчликми, нима бўлди?

– Вой биқиним... Асти сўраманг, уч ойдан бери аҳвол шу.

– Чакки бўпти-ку... Шифоси билан берган бўлсин, Солмонбей. Нима касал бўлдингиз? Қаерингиз оғрийди?

– Оҳ, нимасини айтасиз. Бу ҳам кўргилик экан. Шунақа касал ҳам бўларкан... Уф, ўлар бўлсам ўлиб бўлдим...

– Оббо, сизга қийин бўпти-ку. Докторлар нима деяпти? Касални аниклашдими?

– Вой белим... Бунга докторнинг кучи етмайди, биродар. У ҳам ожизлик қилади... Уҳ-ҳ... Душманга ҳам кўрсатмасин бу кунни. Аъзойи бада-ним зирқираб оғрийди-я, худди биров омбур билан суғуриб олаётганга ўхшайди. Икки сонимни кўтара олмайман. Ана, ана, их...

– Докторга мурожаат қилиш керак, Солмонбей. Бунақа юришда бўлмайди. Лоақал касалхонага ётиш керак.

– Меникининг касалхонага алоқаси йўқ, Шарофиддинбей. Руҳиятга боғлиқ нарса бу. Вой жоним-эй... Ўзиям жуда юкумли бўларкан.

Шарофиддинбей сал четга сурилиб ўтирди.

– Ундай бўлса кўчага чикмаслик керак.

– Уф... Их... Чикмай бўладими? Айтишга осон, бошидан ўтган билади буни. Чикмай кўринг-чи... Ўғлимдан юкди бу касал...

– Ия, ўғилча ҳам бетоб денг?

– Нимасини айтасиз. Бетоб бўлганда ҳам... жуда танг аҳволда. Анчадан бери шунақа. Вой-вой... Мен сизга айтсам, гап бундоқ, афандим... Ўғлим лицейни битиролмади. Тўққизинчи синфда икки йил ўтириб, аранг ўнинчига чиқиб олувди. Ўнинчи синфда ҳам икки йил қолиб кетди. Ҳаммасига копток сабабчи... Вой биқиним... Ўғлимга насихат қилдим, копто-гингни кўй энди, эс-хушингни йиғиб ол, кейинингни ўйла, дедим. «Бу нарса менга боғлиқ эмас, дада», дейди. Қолаверса, ҳар футбол ўйинидан кейин ҳаммаёғи дабдала бўлиб келади. Чап оёғи синиб, копток ўйнамайдиган бўлиб қолувди, шунга ҳам шукур

қилдим. Уф, бўлмай кетяпман... Оёғи синган бўлса ҳам ўзи соғ қолганига суюндим. Ахир бир кунмас-бир кун майдондан ўлигини судраб чиқишим ҳам мумкин эди-да. Ух, аъзойи баданим ўт бўлиб ёняпти... Шундан кейин, афандим, ўғилча футбол жинниси бўлиб қолди. Ўзи ўйнамайди-ю, лекин бирорта ўйиндан қолмайди. Анқара билан Измир унга икки қадам йўл бўлиб қолди. Соғ-саломат бориб келади-ган бўлса майлийди-я, ҳар гал калтакдан шишиб, майиб бўлиб қайтади. Кейин ҳафталаб кўрпа-тўшак қилиб ётади. Ҳамиша овози хиппа бўғилган бўлади. «Овозга нима қилди, ўғлим», десам, «кўпроқ бакириб юборибман», дейди. «Камроқ бақирсанг бўлмасмиди?» десам, «бу менга боғлиқ эмас», дейди. Бир ўйиндан боши ёрилиб келса, иккинчисидан бурни қонаб, кўзи шишиб қайтадиган бўлиб қолди.

– Ўғлим, яна нима бўлди?

– Ўйин пайтида ёқалашиб қолдик.

– Майдонда футболчилар жанг қилишини-ку, биламан, лекин томошабинлар ҳам ёқалашадими?

– Бўлмаса-чи.

– Бошқалар ёқалашса ёқалашаверсин, сен тинч ўтирсанг бўлмайдими?

– Четдан туриб гапириш осон, ўзингиз бир бориб кўрсангиз биласиз.

Ўғил билан савол-жавобимиз ҳамиша шу. Бир куни уни полиция бўлимидан ажратиб олиб келдим. Яна бир сафар «Тез ёрдам» касалхонасидан топдим. Яна насиҳат қилдим, бўлмади. «Четдан туриб маслаҳат бериш осон, ўзингиз бир бориб кўринг, кейин биласиз», деган важни қилди. Бўпти, мен ҳам бир бориб кўрай, деб аҳд қилдим.

Бир куни футбол ўйинига ўғлим билан етаклашиб бордик. Ўйин бошланиб кетди. Майдондаги жамоалар билан заррача ишим йўқ. Ким-кимга

тўп киритса киритаверсин, менга нима. Стадионда ўтирган томошабинларнинг қилиғини кўриб, кулгим қистайди. Нима бўлди-ю, бир пайт дарвозалардан бирига тўп кирди. Кирганини ўз кўзим билан кўрдим. Лекин судья буни ҳисобламади. Ошкор адолатсизлик қилди, чидаб туrolмадим. «Судья кўзойнак таксин!» деб қичқирдим. Бошқа одамлар ҳам қий-чув кўтаришди. Шу пайт ёнимда ўтирганлардан бири, «тўп кирмовди. Судья ҳақ», деб қолди. Мен ҳам бўш келмадим: «Тўп кирган эди. Судья сотилган экан, ҳисобламади», дедим. Туппа-тузук кийинган ҳалиги одам менга қараб, «кўзинг кўрми, ҳўкиз, тўп кирмовди-ку», деб қолса бўладими. «Ўзинг ҳўкиз экансан, аҳмоқ», дедим. Футбол ўйинига энди боришим, ҳали баланд-пасти-ни билмасдим. Аслида сени биров ҳақорат қилса, индамай туришинг керак экан. Гап қайтариб чакки қилган эканман, бояги одам «гурс» этиб бир мушт туширди. «Гуп» этиб ағдарилиб тушдим. Хайрият, одамлар ўртага тушиб, ажратиб қўйишди, бўлмаса кунимни кўрар эканман. Оғиз-бурним кон, ерда думалаб ётибман, ўғлим ёнимга кирар, деб ўйловдим, қаёқда дейсиз. «Ўғлим, бу нима кўргилик?» десам, «тўхтаб туринг, дада, ҳозир гол бўлади», деган жавобни қилди. Рўмолчани қонаган бурунга тикиб, зўрға ўрнимдан турдим.

Бояги урган тўпини судья ҳисобламаган жамоага меҳрим кўзиб кетди. Ўшанинг ўйинчисига копток тегса, жазавам тутиб, ўтира олмайдиган бўлиб қолдим. Худди майдонда юрган одамдек, оёғимни силтаб ташлайман. Баъзан эса оёғимни даст кўтараман-да, дарвоза тўрини тешиб, тўпни осмонга чиқарадиган одамдек зарб билан тепаман. Азбаройи қизишиб кетганимдан олдимда ўтирган одамнинг орқасига қараб тепаётганимни

сезмабман. Сал ховурдан тушгач, ундан кечирим сўрадим. «Ҳечқиси йўқ, футболда бўладиган гап, ана ҳозир гол бўлади, кара, кара», деди. Шу пайт кимдир орқамга қараб бир тепди. Зарбнинг зўрлигидан кўзимдан ўт чакнаб кетди. Футболчилик шунақа бўларкан, Шарофиддинбей. Шу тарика бир-биримизни тепкилаб ўтирган эдик, кутилмаганда бизнинг жамоа дарвозасига тўп уришди. Виждони-ни ютган судья буни ҳисоб қилди. Бундай ноҳақлик олдида чидаб туrolмадим. «Судья – латта!» деб бақирдим. Аъзойи баданим титраб кетди. Ёнимда газ сув сотадиган бир одам ўтирган экан, унинг шишаларини олиб, судьяга отдим. Яхшиямки, қўлимга фақат шиша илинди. Ўша пайтда граната бўлса ҳам отиб юборардим. Бирдан қий-чув бошланиб кетди. Томошабинлар тарафма-тараф бўлиб, ёкалашиб кетишди. Одамлар жуфт-жуфт бўлиб, бир-бирини сола бошлади. Ўн яшар бир болани топиб, мен ҳам тагимга босиб савалай кетдим. Бунақада одам ўлдириш ҳам ҳеч гап эмас экан. Яхшиямки бола-пақир: «Амаки, икковимиз бир томондамиз-ку», деб қолди. Болани энди тагимдан бўшатган эдим, девдек бир одам менга чанг солиб, тагига босди. Орқа-ўнгига қарамай роса дўппослай кетди. Ўғилни ёрдамга чақираман, қани энди қайрилиб қараса. У ҳам ўзи билан ўзи овора. Охири «Полиция!» деб қичқирдим. Полициячилар ҳам жанжалга аралашиб кетишди. Бири калтак ейди, бири уради. «Ҳўв биродар, сен тагин мени бекорга ураётган бўлмагин, балки икковимиз ҳам битта жамоа тарафдоридирмиз» деган эдим, «бошқа одамни энди қаердан топаман», деганича яна бир мушт туширди. Қўлидан зўрға қочиб қутулдим. Барзанги мендан ажраб қолгач, ўриндиқларни синдира кетди.

Ниҳоят, муштлашув тўхтаб яна ўйин бошланди. Одамлар қий-чув кўтариб юборди. Томоғим хиппа

бўғилган экан, бакиролмай қолдим. Ёнимда ўтирган одамнинг қўлида тунука қути кўринувди, мен ҳам зўр бериб тақиллатишга тушдим. Чинакам қиёмат шундан кейин бошланди. Майдонда икки ўйинчи ёкалашиб кетди. Ия, биз жим ўтирармидик? Яна тарафма-тараф бўлиб муштлашдик. Аллаким оёғимдан кўтариб, осмонга иргитиб юборди. Ҳавога бир сап-чиганимни биламан, бошқаси эсимда йўқ. Бир пайт кўзимни очиб қарасам, касалхонада ётибман.

– Демак, бу жароҳатларни ўша куни олган экансиз-да? – сўради Шарофиддинбей.

– Қайда дейсиз. Жамоамиз эртаси куни яна ўйнади. Бормай илож қанча? Менинг ўрнимда бўлсангиз, сиз ҳам албатта борардингиз... Ҳа... Уҳ... Оҳ... Вой биқиним... Оғриғига чидолмаяпман.

Солмонбейнинг қўлидаги ўроғлиқ нарса ерга тушди. Энгашиб оларкан:

– Тунука билан шақилдоқ олволдим. Овозим чиқмай қолса, чалиб ўтираман, – деди.

Автобус тўхтади. Ҳаммаёғи оқ докага ўралган одам ўрнидан турди.

– Хўп, хайр Шарофиддинбей.

– Йўл бўлсин? Докторгами?

– Йўқ, азизим, футболга кетяпман... Уҳ... Их... Вой оёғим...

АСАБИЙ ОДАМ

Азбаройи тутакіб кетганидан қўл-оёғини титроқ босган нимжонгина бир мўйсафидни итариб-суриб полиция бўлимига олиб киришди.

– Манави чол ҳаммамизни ҳақорат қилди, комиссар тўра, дарҳол жавобгарликка тортинг.

Комиссар энг олдинда турган барзангидан сўради:

– Нима деб ҳақорат қилди?

– Ёмон сўзлар билан ҳақорат қилди, комиссар тўра, отам раҳматликка ҳам тил теккизди. Падари бузрукворимиз ўртага тушганларида ҳам майли эди...

Гапни чолнинг ўзи илиб кетди:

– Тўғри ҳақорат қилдим, ҳўкиздан таркаган экансан, дедим. Мана, мен бўлган воқеани гапириб берай, ўзингиз эшитиб кўринг. Таксида келаётган эдим. Бу йигит Олтинбаккол деган жойда машинага чиқди. Таксим майдонига келганда тушаман, деб қолди. Буни кўриб қоним қайнаб кетди. «Хўв, ҳўкиздан таркаган, ҳали ёш экансан, куч-қувватинг жойида экан, шу икки кадам ерга машинага тушмасанг ўласанми?» деб айтдим. Бўлган гап шу. Мана, ишонмасангиз, ўзидан сўранг. – Барзанги чолнинг гапини тасдиқлади.

– Бу ерда йигитнинг ўзи айбдор, лекин мени бекорга ҳафа қилди, – деди ўнг томонда турган иккинчи бир даъвогар.

Чол комиссарнинг саволини кутиб ўтирмай ўзи гап бошлади:

– Буниям боплаб сўқдим, айб ўзида. Бу одам ўзи Таксимда машинага ўтирди. Бир нафасда икки-та сигарет чекиб ташлади. Индамадим, яна битта тутатди. Миқ этмадим. Машинанинг ичи тутунга тўлиб кетди. Ойнани сал очиб кўяйлик, нафас олиб бўлмаяпти, десам, йўқ, ҳаво совуқ, мен шамоллаб қоламан, дейди-я. Гапини эшитиб ғазабим қайнади. «Қанақа эшаксан ўзинг, аблах, шамоллаб қолишдан кўркадиган бўлсанг, нима учун ўтирган жойингда мўркондек кетма-кет тутун қайтарасан?» – дедим.

– Қариянинг гапи тўғри. Бунақа бетамиз одамларнинг таъзирини бериб қўйиш керак, – гапга ара-лашди учинчи даъвогар.

– Сиз ўзингиз нима демокчисиз? – сўради комиссар унга юзланиб.

– Мениям, афандим... Ёмон ҳақорат қилди...

– Қилдим, қиламан ҳам... Бу киши Галатасаройдан таксига чиқди. Етти туғиб бир қолган одамини топгандай менга ҳасрат қила кетди. Оиласи тўрт жон эмиш, икки хонали уйда ижара турармиш. Хотини ўтакетган шаллаки эмиш. Ўтган йили кизини узатган экан, куёви ноқобил чиқибди. Хотини яна ҳомиладор бўлган экан, қорнини ёриб болани олишибди. Энди яна бўйида бўлиб қолганмиш. Бола бўлмасликнинг йўлини билмайсизми, деб мендан сўраб қолди. Шу гапни эшитиб тепа сочим тик бўлиб кетди. «Хўв афандим, бу қандоқ бўлди, ўзинг оғзида битта тиши қолмаган рўдапо чол бўлсанг, бунинг устига хотининг кетма-кет туғиб бераверса? Бу ҳақда мен эмас, ўзинг ўйлашинг керак. Ўзинг қанақа молфаҳм одамсан, уйдаги гапни дуч келганга айтаверасанми, номард», дедим.

– Жуда боплабсан, сенинг ўрнингда бўлганимда мен ҳам шундоқ қилган бўлардим, – деб юборди бошқа бир даъвогар.

– Хўш, сизга нима деди? – унинг ўзидан сўради комиссар.

– Бу одам мениям ҳақорат қилди, тўрам.

– Ҳа, бопладим, яна боплайман. Ўзи Тепабошида таксини тўхтатиб чиқиб олди. Чиқди-ю, пулемётга ўхшаб кетма-кет акса ура бошлади. Четга қараб урса ҳам гўрга эди, лекин бу муттаҳам нақ бетингизга пойлаб отади-я. Яна бир хапшу деб юборган эди, юз-кўзимни сўлакайи билан чаплаб ташлади. «Агар тумов бўлган бўлсанг, оғзингга рўмолча тут ёки аксираётганингда қўлинг билан оғзингни беркитиб тур. Одамнинг бетига қараб акса уриш қаёқдан

чиккан, итвачча? – деб сўкиб юбордим. Ахир йўли шундоқ эмасми, комиссар тўра?

– Балли, отахон, шунака бўлиши керак, гапинг жуда тўғри, – деди уни қувватлаб яна бир даъвогар.

– Қани, ўзингиз нима демокчисиз?

– Бу одам мениям куракда турмайдиган сўзлар билан ҳақорат килди.

– Ҳа, тонмайман, хайвон деганим рост. Гап бундоқ. Бу занғар Шишхонага келганда машинани тўхтатди. Пастга тушгач, нукул чўнтагини ковлайди-ю, пулдан дарак йўқ. Ўзингиз биласиз, бу соатда кўчада катнов зўр бўлади. Орқамизда трамвайлар, автобуслар, машиналар турнақатор бўлиб кетди. Полициячи бизга тезроқ юр, деб ҳуштак чалади, шофёрлар бақириб-чақиришади. Бу ҳўкизнинг эса парвойи фалак. Ҳали шимининг чўнтагини ковлайди, ҳали нимчасини. Анчадан кейин «мана-э, топдим», деб ич чўнтагидан юз лиралик коғоз пул чиқариб берса бўладими?! Жон-поним чикиб кетди. «Таксига ўтирган одам дарров пулини тайёрлаб кўйиши керак. Шунча одамни йўлдан қолдириш ярамайди. Пулингни майдалаб кўйсанг бўлмасмиди, хайвон?!» деб сўкиб бердим.

Даъвогар бўлиб келган шу таксининг шофёри ҳам унинг ёнини олди:

– Баракалла, боплаб таъзирини бердинг, қойилман.

Комиссар дарҳол унга ўтирилди.

– Ўзингиз нега келдингиз?

– Мен ҳам сўкиш эшитдим.

– Ҳа, тўғри, буниям эшак дедим. Нега деганда, у битта хотиндан пулни олиб, хўп опажон, деди, иккинчисига онажон деб мурожаат килди. Бир кишини амаки, яна бирини тоға деб чакирди. Йўловчиларнинг бирини ака, бирини ука деб роса

сайради. Бир мўйсафидни бой ота, деб кузатиб қолди. Тишимни тишимга қўйиб кетавердим. Охири мен ҳам ҳақимни тўлаб, машинасидан тушаётган эдим, «хафа бўлмай кетинг, ота», дейди-я. Бунисига энди нима деса бўлади? «Хў, хумпар, мен сенинг онангни кўрмаган бўлсам, хотининг кимлигини билмасам, нега энди менга ота дейсан? Машичангга тушган одам сенга уруғ-аймоқ бўлиб кетаверар экан-да, эшак!» – деб айтдим.

– Шунча ёшга кириб, Истанбул қанақалигини билмайсанми ўзинг? Мабодо сенга бунақа қўпол, бефаросат одамлар ёқмас экан, кўчага чиқиб нима қиласан? Уйингда тинч ётаверсанг бўлмайдим, эш...

Шу жойга келганда комиссар ўзини ўнглаб олди. – Афандим!

КЕЙИН ХУРСАНД БЎЛАСИЗ

Бир-бирини таниганига уч кун бўлмасданок турмуш қуришга ваъдалашиб қўйишибди. Бўлғуси келин дурустгина оиланинг қизи бўлиб, ота-онаси жуда нозиктаб одамлар экан. Шунинг учун қиз йигитга:

– Уйимизга бориб, чол-кампирдан ҳам розилик олмасанг бўлмайди, – дебди.

Куёв тўрани сўрасангиз, ўзи жуда мўмин-қобил йигит, бир гапни икки қилгиси келмайди, иложи борича бировнинг кўнглини ранжитмасам, дейди. Шунга кўра у:

– Жуда соз, эртагаёқ уйингга бориб, отангдан тўйга рухсат оламан, – деб қизни хотиржам қилибди.

Қиз воқеани онасига айтибди. Онаси ҳам бор гапни оқизмай-томизмай эрига етказибди. Хуллас, иккови эртасигаёқ куёв болани кутадиган бўлишибди.

Эртаси куни кечга якин эшик қоқиб куёв келибди. Иззат-хурмат билан уни ичкари олишибди. Ҳаммалари биргаликда қаҳва ичишибди, аллавақтгача у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришибди. Ана гапиради, мана гапиради, деб чол-кампир роса кутибди, лекин йигит сира тўйдан оғиз очмасмиш. Бунинг устига кетишни ҳам ўйламасмиш. Кеч кириб, қоронғи тушибди. Кечки овқатни ҳам баҳам кўришибди. Кетидан яна қаҳва ичишибди. Бўлғуси куёв ҳамон чурқ этмасмиш. Оғиз пойлаш билан вақт алламаҳал бўлибди, ярим кечада меҳмонни ҳайдаб бўлармиди? Ноилож унга жой солиб:

– Нариги хонага ўта қолинг, марҳамат, ўрнингиз тайёр, – дейишибди.

Бир вақт ота бундоқ караса, йигит қизнинг билагидан ушлаб, ўша хонага тортқилаётганмиш. Чолнинг ғазаби қайнаб:

– Ўғлим, бу нима қилиқ? – дебди.

Йигит эса пинагини бузмай:

– Гап бор, ота, – деб жавоб қилибди.

– Қанақа гап?

– Гап бор, дедим, бўлди-да, суриштириб нима қиласиз, отахон. Кейин хурсанд бўласиз.

Ҳам гапирармиш, ҳам қизни зўр бериб ичкарига тортармиш. Унинг сирли гапларини эшитиб, чол-кампир индолмай қолибди. Иккови бошлашиб хонага кириб кетишибди.

– Қани, кўрайлик-чи, нима гап бор экан, – деб чол-кампир мижжа қоқмай тонг орттиришибди.

Унинг биринчи катта иши шу бўлган экан. Эҳтимол, айнан шундоқ бўлмагандир, лекин бизга етиб келгани шу.

Хуллас, эртасига эрталаб хонадан яна бошлашиб чиқишибди.

– Қани, нима гапинг бор эди, айта қол энди, – дебди йигитга қизнинг отаси кўзини ерга қадаб.

– Бу ёғидан хотиржам бўлинг, отахон, асло ғам еманг. Бир нарсани билмасак, биз гапирмаймиз. Гап бор, дедимми, вассалом, кўяверинг, кейин хурсанд бўласиз.

Нонуштадан кейин «энди бизга рухсат» деб кетмокчи бўлган экан, қиз уввос тортиб тиззасига ёпишибди.

– Тур ўрнингдан, йиғлама, бас қил. Кейин айтаман, гап бор, ўзинг хурсанд бўласан, – деганича этагини куткариб кетибди. Бечоралар нима гап экан, деб роса кутишибди-ю, лекин уни қайта кўриш насиб бўлмабди.

Биз тушган қамоқхонага шу одамнинг ўзидан олдин саргузаштлари етиб келди.

Яна бир куни у газлама дўконига кирибди-да, токчада ётган бир тўп матони кўрсатиб:

– Манавини бир кўрай, – дебди.

Газламафуруш хўп деб олиб берибди. У бўлса матони қўлтиғига қистириб, секин эшикка қараб юрибди. Молнинг эгаси олдинига ҳанг-манг бўлиб қолибди, кейин унинг машинага ўтираётганини кўргач, югуриб бориб қўлига ёпишибди. Йигит заррача пинагини бузмай:

– Ия, биродар, нега қўлимга ёпишасан? Молинг-ни еб қўяманми? Нега оласан эмиш-а, тавба. Керак бўлганидан кейин оламан-да. Ҳа, шундок. Кўп ҳовлиқма, сабр қил. Гап бор, – дебди.

Унинг босиқ, қатъий гапларини эшитган дўкандор нима қилишини билмай қолади, хуллас, у ё молидан ажраб орқага қайтади, ёки «нима гап бўлдийкин?» деганича каловланиб туради. Аммо у айтган гапнинг нималигини ҳали ҳеч ким билмайди, чунки бир марта қўлга туширган одамига у иккинчи қайта йўлиқмайди.

Бу йигитнинг оғиздан-оғизга кўчиб юрадиган хунарлари кўп, лекин ҳаммасининг йўли ва усули бир хил.

Бир куни трамвайда кондукторни роса боплаб кетганини айтиб беришди. Тоза мириқиб кулдик. Воқеа бундай бўлган экан.

Бир пайт у трамвайга чиқибди-да, тўғри кондукторнинг олдида бориб:

– Қани, бўйнингдаги халтани менга узат! – дебди.

Кондуктор ҳайрон бўлиб:

– Нега энди? – деб сўрабди.

– Оббо сен-эй, бер дегандан кейин беравермайсанми.

– Хўш, нега берар эканман?

– Тағин сўрайди-я. Битта айтдим, бўлди-да. Сен менга беравергин, гап бор, кейин хурсанд бўласан.

Кондуктор ҳайрон бўлганича бўйнидаги халтани ечиб берибди. У ҳам пул тўла халтани олиб, шошилмай трамвайдан тушибди, кейин битта-битта кадам ташлаб кетаверибди. Буни қарангки, на югурармиш, на бир ёққа қочармиш. Ҳамманинг оғзи очилиб қолибди.

Ана шу одам охири қамокқа тушди. Чувакки-на бир кимса экан. Ўзи ўттиз бешларда бўлса ҳам, кўрган одам йигирма бешларга борган, деди. Кўзлари нақ игна тешигидек, ўзи муғамбир. Унчалик гапдон ҳам эмас. Умумий камерада икки кунгача овози чиқмай юрди.

Келганининг учинчи куни хунарини кўрсатди.

Махбуслардан бирини кўзининг остига олиб юрган экан, тўғри олдида бориб:

– Қани, менга эллик лира узатвор-чи, – дебди.

– Нега бераман?

– Чўзавер, ишинг бўлмасин.

– Негалигини билсак бўладими?

– Тавба, негалиги билан нима ишинг бор. Бер дегандан кейин беравермайсанми, ошна. Қани, узатавергин, гап бор, кейин хурсанд бўласан.

У ҳам «нима гап бор экан» деб кизиқиб қолиб, эллик лирани кўлига санаб берибди.

Бу воқеадан ўша кунгач ҳамма хабардор бўлди. Махбуслар ҳам, соқчилар билан қамокхона бошлиғи ҳам буни эшитиб роса қулишди.

Қамалганига ҳали бир ҳафта бўлмаган эди, тўсатдан ғойиб бўлди. Қамокдан қандай қочганини биз кейин эшитдик. Маълум бўлишича, кечга яқин навбатда турган соқчининг олдига бориб:

– Қани, эшикни оч! – дебди.

Гапни дўндириб гапирганга нима етсин. Агар бошқа одам келиб шунақа деса борми, соқчи тумшуғига айлантириб бир туширган бўларди. Лекин бунинг вазоҳатини кўриб:

– Очсам нима бўлади? – деб сўрабди.

– Очгин, кейин кўрасан. Гап бор.

Соқчи камера эшигини очибди.

– Мана энди бу ёкка юр!

Соқчи унинг кетидан ташқари ҳовлига чиқибди.

– Энди бу дарвозани оч!

– Нимага?

– Айтган ишни қилавер, сўраб нима қиласан. Очавер, гап бор, кейин хурсанд бўласан.

Соқчи дарвозани ҳам очиб берибди. У нима гап борлигини сабрсизлик билан кутаётган соқчига кўлини силкиб хайё-хай деб жўнаб қолибди.

ДАЪВОДАН КЕЧАСИЗМИ?

Қаҳвахонада кимдир бировни «шарак» этиб тушириб қолди. Гап-сўз бўлиниб, ўйин тўхтади.

Ҳамма шапалоқ овози келган стол томонга ўгирилди. Тарсаки еган одам барваста, йўғону, урган одам чўпдек ингичка нимжон экан. Йўғон одамнинг чап бетига тушиб қолган беш панжа изига қараб ҳам полиция уни ким урганини билиб олиши мумкин.

Ҳамма йўғон одам ҳозир ўша кўл кўтарган миждовни тагига босиб, итдек савалайди, деб ўйлади. Аммо кутилгандек бўлмади.

– Жавобгарликка тортаман! – деб бўкирди йўғон одам.

Биров бир нима демади.

– Ҳаммангиз кўрдингиз-а, – деди у яна ўтирганларга қараб.

Шундан кейин у бўйи елкасидан келмайдиган бояги ингичкага ўгирилиб:

– Қани, юр полицияга! – деди.

Тарсаки урган одам хира пашшани ҳайдамоқчи бўлгандек қўлини силтаб:

– Бор-э! – деб қўйди.

Йўғон лапанглаб кўчага югурди.

Қаҳвахонада ўтирган одамлар яна ўйинга шўнғиб кетишди.

Орадан сал ўтгач, бояги йўғон одам ёнида бир полициячи билан кириб келди-да, ингичкани кўрсатди. Ингичка одам:

– Энди кетай деб турган эдим, хотиним:

– Қизимиз мактабга бормаяпти, – деб қолди.

– Нега?

– Физкультура муаллими оқ резинкали ботинка билан шалвар олиб келмасанг, дарсга кирмайсан, дебди.

– Ҳа, бир гап бўлар.

– Овқатга ёғ йўқ.

Югуриб кўчага чикдим. Ишдан кеч қолдим, бугун энди бормай кўя қолай, дедим ўзимга-ўзим. Бунинг устига тинмай жала куйиб турибди. Илгари биз томонларга трамвай юрарди, ҳозир у ҳам йўқ. Автобусни пойласанг, ярим соатда зўрға келади. Кошкийди кутганга яраша чиқолсанг. Ҳамиша тир-банд бўлади. Таксини гапирмаган маъқул. Кўчадан машиналар ғир-ғир ўтиб турибдию биттасиям тўхтамайди-я. Оёқдан сув ўтиб кетди, роса ивидим. Нима қиларимни билмай гангиб турган эдим, бир ўспирин олдимга келиб:

– Кечирасиз, тоға, – деб қолди.

Соат-поат сўраса керак, деб ўйладим.

– Кечаги ўйин нима бўлди, эшитмадингизми?

– Тавба... – Индамай жўнаб қолдим. Ўша ўртадаги қаҳвахонага кирдим. Уст-бошим жикка ҳўл, чой сўрадим. Мен урган шу одам ёнимда газета ўқиб ўтирган экан. «Аҳвол чаток, бу ёғи нима бўлади», деб ўзимча хаёл суриб ўтирган эдим, бу киши «юртимиз жаҳаннамга кетяпти!» деганича қўлидаги газетани ирғитиб юборди. Бу одам ҳам менга ўхшаб бир нимадан куйган бўлса керак, деб ўйладим. Икковимиз ҳасратлашсак анча енгил тортармиз, деган мақсадда унга қараб:

– Тинчликми, бейафандим? Сўраганнинг айби йўқ, нега хафа бўляпсиз? – деб сўрадим.

– Хафа бўлиш ҳам гапми, коним қайнаб кетди, – деди у ҳамон тутакиб. – Мамлакат бедарвоза бўлиб қолди. Судьялар нима истаса шуни қилади. Бунни қаранг, кечаги футбол ўйинида судья яна тарафкашлик қилибди.

Шундан кейин нима бўлганини билмайман. Ўзимни тутолмай қолдим, комиссарбей. Умримда бировни чертган инсонмасман. Биров электр тугмачасини босиб, баданимга ток юборгандек бўлиб

кетди. Ўнг кўлим ўзидан-ўзи шартта кўтарилиб, шу одамнинг башарасига шапалоқ туширдим. Урганимни бўйнимга оламан. Лекин мен қасддан урганим йўқ. Ўзимни ушлолмай қолдим. Уриб бўлганимдан кейин ўзимга келдим, олдинига бу одам ҳозир мени дабдала қилади, деб кўрқдим. Аммо бўлар иш бўлган эди. Парвардигори олам ўша пайтда Зол ўғли Рустам паҳлавоннинг бутун кучини менга берди-ми дейман, ҳар ҳолда бу кишини қарсиллатиб уриб қолганим рост.

Комиссар калтак еган йўғон одамга бир қараб, тишларини ғижирлатиб кўйди. Кейин ўрнидан кўзғалмоқчи бўлди-ю, лекин ўнг кўлининг кафтини ишқалаб қўя қолди. Сўнгра йўғон одам турган томонга ўгирилиб:

– Қани, даъводан кеча қолинг! – деб буюрди.

– Йўқ, асло кечмайман! – жавоб берди тарсаки еган одам. Комиссар тутақиб кетди, кейин ёзув машинкасининг олдида ўтирган полициячига ўгирилди.

– Қани, ёз бўлмаса. Даъвогар мамлакатимиз жаҳаннамга кетяпти, дебди. Бу билан у юртимизнинг олий манфаатларига ҳамда ҳукуматимизнинг маънавий обрўсига...

– Хўш, даъводан кечасизми? – сўради у яна йўғон одамдан.

Тарсаки еган одам беш панжанинг изи тушиб қолган бетини силаб туриб деди:

– Хўп бўлади, афандим, даъводан кечдим.

БИЗ У ЕРГА БОРМАЙМИЗ!

Инежиқ қишлоғига уч отлиқ кириб келди. Буларнинг иккитаси оддий жандарм, учинчиси эса ўнбоши эди.

Жандармлар ўзаро чакчақлашиб кетаётган бўлса ҳам, ўнбошининг авзойи бузук эди. У худди салтанат тахтига минган одамдек олдинда савлат тўкиб борарди. Қишлоқ йўлининг бошига чиққач, ўнбоши отнинг тизгинини тортди. Шу атрофдаги кўлмак ёнида уймалашиб юрган болалар буларни кўриб, тирақайлаб қочишди. Чўпдек озғин бир бола қаҳвахонага қараб чопди. Қаҳвахонага ҳаллослаганича кириб борди-да:

– Камандир келяпти, камандир! – деб бақирди.

Қаҳвахонага жимлик чўкди. Ҳамма эшикка қаради. Бола яна изига қайтмоқчи бўлиб ташқари чиққан эди, бояги отлиқлар отдан тушаётганини кўрди. Жандармлардан биттаси отларни жиловидан олиб, устунга қантариб боғлади. Кейин учови ҳам бирин-кетин ичкарига кирди. Қаҳвахонада ўтирган одамлар қимир этмади. Ёлғиз қаҳвахоначининг ўзи турган жойида бир қимирлаб қўйди:

– Келинглари, ўнбошим, хуш кўрдик.

Жандарм бошлиғи унга қайрилиб ҳам қарамади, узун ўриндиқларда, похолдан тўкилган курсиларда тизилишиб ўтирган деҳқонларга назар ташлади, ҳаммани бир-бир кўздан кечириб чиқди. Лекин ичкари бир оз қоронғироқ бўлгани учун ўтирганларни яхши таниёлмади.

Шу алфозда бир оз гўдайтиб тургач:

– Хўш, нима гап, исён кўтаряпсанларми? – деб бақирди.

Ҳеч ким индамади.

– Сенларга гапиряпман, исёнми бу, нега индамайсанлар! – яна ўшқирди у.

– Йўғ-е, ўнбоши, унақа эмас, – деди кимдир бурчакдан.

– Бўлмаса нима бу? Нега индамайсанлар? Оксоқол қани? Мияси айниган бу чол нега кўринмайди?

Аллақайси томондан оксоқолнинг овози эшитилди:

– Шу ердан, ўнбошим, келавер.

Ичкаридаги қоронғиликка ўнбошининг кўзи энди анча ўрганиб қолган эди, шунинг учун у қаҳва қайнатиладиган ўчоқ ёнидаги ўриндик томон дадил қадам ташлади. Оксоқол билан унинг ёнида ўтирган одамлар ўринларидан туришди.

– Қани, ўтир, икки оғиз гапимиз бор, шунини эшит, – деди оксоқол ўнбошига ёнидан жой кўрсатиб.

– Йўқ, ўтирмайман, нима гапларинг бўлса, айтаверинглар! – жавоб берди ўнбоши. Бироқ оксоқол кўрсатган жойга ўтирди.

Иккала жандарм ҳам нарироққа бориб чўкди.

Шундан кейин оксоқол қаҳвахоначига буюрди:

– Тўраларга яхшилаб бир чой қил!

Сўнгра у ўнг кўлини кўксига қўйиб, келганларнинг ҳар бирига алоҳида-алоҳида «хуш кўрдик!» деб чикди.

– Хўш, исён қияпсанларми? – яна бояги саволини қайтарди ўнбоши оксоқолга қараб.

– Гапингга тушунмадим, ўнбошим.

– Нега бўлмаса мени кутиб олмадинглар! Хўш, нега кўлимдан жиловни оладиган одам бўлмади? Илгари бўлганмиди шу иш? Демак, исён-да бу!

– Зинҳор ундок эмас.

– Бўлмаса ғалаён деб тушуниш керакми? Ахир мен жандарм бошлиғиман, устимда ҳукумат берган расмий кийим-бош!

Кимдир бордоққа чой қуйиб, ўнбошига узатди. У чойни олиб, бир хўплагач:

– Чой-пойларинг ўзларингга сийлов, мен ичмайман. Олдин менга ҳисоб берасанлар! – дея яна ўдағайлади: – Хўв, оксоқол!

– Лаббай, тўрам!

- Сенга телефон килганим ростми?
- Рост, ўнбошим.
- Телефонда демократиянинг қонун-қондаси қанақа бўлишини айтиб бердим, тўғрими?
- Тўғри, ўнбошим.
- Мана шу жандармлар орқали ҳам тайинлаб юбордим-а?
- Шундоқ, ўнбошим.
- Хўш, ҳаммаси тўғри экан, нега айтган нарсани қилмадинг? Нега одамларни тайинланган жойга олиб чиқмадинг? Қани, хўш? Юз нафар одам пиёда борсин, қирқ киши отда чиқсин, ўша айтилган жойга борганда ҳамма «Яшасин демократия!» деб қичқирсин демаганмидим? Иннайкейин, келаятган улуғларимизнинг пойқадамига атаб битта бузоқ билан иккита қўй олиб чиқинглар, девдим, қани ўшалар? Бошқа қишлоқлар айтганимни қилди, нега сенлар бош тортасан?
- Ўнбошим, гапимга қулоқ сол. Биз битта эмас, бешта бузоқ берайлик, биздан иккита эмас, йигирмата қўй ола қол, шунга ҳам розимиз. Шу жониворлар демократия йўлида қурбон бўлсин, майли. Аммо бизни катталарни кутиб олишга юборма. Сенга подалаб қўй берсак берайлики, лекин ўша кутиб олиш маросимидан бизларни холи қўй, ўнбошим.
- Бундан чиқди, сизлар демократияга қарши экансиз-да?
- Ундок эмас. Демократияга қарши жойимиз йўқ. Лекин кутишга чиқмаймиз.
- Бўлмаса эркинлик малол келибди-да?
- Бундоқ ҳам эмас. Эркинликка ҳам бизнинг ҳеч эътирозимиз йўқ. Эркинлик нималигини биламиз, унинг олдида бош эгамиз. Аммо кутиб олгани бормаймиз.
- Менга кара, сени шу мақсадда жандарм кучи билан қишлоққа оқсоқол қилиб сайлаганмидик?

Ахир, деҳконлар улуғларни кутиб олмайдиган бўлса, демократия қаёқда қолади? Мен сизни тушунолмай қолдим, дам эркинликка эътирозимиз йўқ, дейсиз, дам «Яшасин демократия!» дейишдан бош тортасиз. Бу қандоқ бўлди?

– Бунақа деганимча йўқ, ўнбоши. Қиттай янглишяпсан. Биз, яшасин, деб айтишдан бош тортмаймиз, лекин шарт шуки, қишлоғимиздан четга чиқмаймиз. Майли, шу ернинг ўзида нима десанг, шуни қилайлик, яшасинлаб еру осмонни ларзага келтирайлик, ҳаммасига розимиз. Аммо бизни ўша жойга юборма.

Оқсоқол ўнбошига сигарет тутди. Ўнбоши сигаретдан бир дона олган эди, аллаким ўт узатди.

– Йўқ, чекмайман, – деди у сигаретни ёндириб олгач.

– Сенларникини чекмайман. Қани, оқсоқол, гапир, нега бормайман деяпсан?

– Ўша жойингга бормаймиз. Ўнбоши, шу ердасига биз тайёрмиз. Бир ҳафта яшасин, деб қичқиринглар, десанг қичқирамизу, лекин қишлоқдан ташқарига чиқмаймиз.

Шу атрофда ўтирган бир мўйсафид гапга аралашди:

– Барака топгур оқсоқол, шу ғалчага бор гапни айтиб бера қол. Ўз қулоғи билан эшитсин.

– Хўп, бўлмаса қулоқ сол, ўнбоши, мен гапириб берай. Шу вақтгача бирор марта бу ишдан бош товлаганмидик? Йўқ. Нима десанг, шуни қилиб келдик. Сен қирқ киши от миниб борсин, деб буюрганингда, юзта отлиқ билан ҳам борганмиз. Камида юз нафар одам яёв борсин, деганингизда биз бутун қишлоқни оёққа турғизиб олиб кетганмиз. Сен битта бузукча сўраган кезларингда бизлар иккиталаб ҳўкиз олиб борганмиз. Ҳа, шу вақтгача бирор

марта ҳам гапингни иккита қилганимиз йўқ. Мана энди бу ёғини тингла: бултур телефон килиб, кутиб олишга чиқинглар, дединг. Ҳаммамиз чикдик. Майдон одамлар билан лик тўла экан. Кимдир ўртага чиқиб, ваъзхонлик қилди. Гапириб бўлганидан кейин қарсак чалдик. Ўша куни юртдаги полициянинг ҳаммаси биз борган жойга йиғилган эканми, тўда-тўда бўлиб бизга ёпирилишди. Ҳаммасининг кўлида таёғи бор, роса калтак едик. Кўп қатори мени ҳам уриб йиқитишди. Бундоқ қарасам, ҳамқишлоғимиз Иброй олакўз ерда войвойлаб ётибди. Боёқишнинг ўзи нима ахволда-ю, мендан ҳадеб:

– Оксокол, бу қандоқ гап? – деб сўрайди.

– Мен ҳам тушунолмай қолдим, Иброй, – дедим унга. – Чамаси бизлар қишлоқдан бу ёкка келгунча ҳокимият бошқа партияга ўтган кўринади.

Роса калтакка шишиб, ерга маржондек тизилганимиздан кейингина нима гаплигига тушундик. Билсак, боя биз қарсак чалган нотик бизникидан бошқа партиянинг вакили экан. Биз ҳам янглишиб ўша муттахамга «Яшавор!» деб бақирган эканмиз. Биримизнинг кўлимиз, биримизнинг оёғимиз синди. Урушдан қайтган ярадорлардек, қишлоққа кириб бордик. Кўпчилик ётиб қолди.

Орадан бир ҳафта ўтган эди, яна сен телефон килиб: «Улуғларимиздан бири келяпти, кутиб олинглар. Ўзини аптамбили билан ердан кўтариб олинглар», дединг. Хўп бўлади, деб йўлига пешвоз чикдик. Аптамбилини кўра солиб югурдик, ўзинг айтгандек килиб аптамбили билан ердан кўтардик. Лекин шу пайт ўт ўчирадиган бир машина пайдо бўлди-ю, йўғон хартумидан бизга қараб сув пуркай бошлади. Суви билан бизни чунонам саваладики, асти кўявер. Ҳусайн давангир деган одами-миз бор, ўзи балчикка беланиб ётибди-ю, ҳадеб

чапак чалиб, «яшавор», деб қичкиради. Тагин бечора ҳар икки гапнинг бирида, «менга сув пуркаш-япти», дейди.

Сув тўфонидан зўрға қочиб қутулдик. Кейинчалик билсак, яна янглишибмиз. Ўзимизнинг партия бошлиғиники, деб бегона партия бошлиғининг аптамбилини кўтариб кетган эканмиз. Шилта-ю шалоббо бўлиб қишлоққа қайтиб келдик. Ўзим ҳам роса ивиган эканман, ўн беш кунгача баданимдан нам аримай юрди.

Кейинги ҳафтада яна телефон қилдинг, ўнбоши. Бу гал дехқонлар бормаймиз, деб, туриб олишди.

– Ия, калтак билан сувни энди кўряпсанларми? Олдинги ҳукумат даврида таёқ емаганмидинглар? Қолаверса, бизни бегона партия эмас, ўзимизнинг партиямиз савалади, шунга ҳам ота гўри қозихонами, – деб уларга насихат қилдим.

Хуллас, қишлоқ аҳлини йиғиб, яна кутишга чикдик. Ҳали бирорта каттани кўриб, гапини ҳам эшитмаган эдикки, бизга жандармлар ҳамла қилиб қолди. Бизларни машинада қувиб, таёқ билан савалашди. Ўт ўчирадиган машиналар устимизга сув пуркади. Бу ёғини сўрасанг, ўнбоши, шундан кейин кетма-кет бомбалар портлай бошлади. Яна биздан хатолик ўтгандек кўринади-ю, лекин гап нимадалигини билмаймиз. Ўша бомбаси одамни йиғлатар экан, кўзларимиздан дув-дув ёш қуйилади. Ражаб бечора худди жиннига ўхшайди, дам қотиб-қотиб кулади, дам хўнграб йиғлайди. Бомбаси патир-путур ёрилиб турибди. Хартумлардан устимизга сув ёғилади. Машиналар атрофимизда ғир-ғир айланади-ю, бошларимизга кетма-кет таёқ тушади. Одамларимиз бўлса жонҳолатда, «Яшасин демократия!» деб қичкиришади. Нима бўлди-ю, бир

пайт, «хўв яхшилар, жиминглар, ҳукумат ўзгарганга ўхшайди!» деб юбордим.

Зўрға кочиб кутулдик. Бомбалар бизни ёмон хароб қилди. Анча кунгача кўзимиздан дув-дув ёш окиб юрди. Гапнинг кискаси, бизларни тинч қўй, ўнбоши тўра, у ерга энди юбора кўрма. Биз асло бормаймиз. Бошқа нима десанг, шунга розимиз. Нима сўрасанг, ўшани берамиз. «Яшасин»ни шу ерда туриб қотирамиз. Хўп десанг шу. Лекин улуғларни кутиб олишга бизни юборма. Йў-ўк, ўнбоши, энди ҳечам бормаймиз.

ДЕМОКРАТИЯ ШУНҚОРИ

Шакарпазликда бобомнинг олдига тушадиган одам бўлмаган экан. Отам раҳматлик серғайрат одам бўлганидан дўкон очиб, қандолатфурушлик қила бошлабди.

Ёнимиздаги мискар анча бемаънироқ экан, келган харидорларнинг эшагини тўғри дўконимизнинг олдига боғлатаверибди. Буни кўриб отамнинг жаҳли чиқибди-да, мискарлик ҳунарини ҳам ўрганиб олибди. Унга аччиқ қилиб мискар ҳам қандолат сотишга ўтибди. Рўпарада бир баззоз бўларди, ўша денг ҳамма ахлат сувини қандолатхонамизнинг олдига шалоплатиб тўкиш одатини чиқарибди. Ўша вақтларда ёш бола эдим, отам:

– Бири дўконимнинг олдига эшагини боғласа, иккинчиси мағзавасини тўкса, шу ҳам инсофданми. Энди мендан кўринглар! – деб бакириб-чақиргани ҳали-ҳали эсимда.

Ўша баззозга ўчакишиб отам Истанбулдан анвойи газламалар олдириб келди. Қарабсизки, дўкончамизда ширинликлар билан мискарлик буюмларидан ташқари, анвойи газламаю матолар ҳам сотиладиган бўлди.

Кунлардан бирида отам тушмагур чап бикинидаги кавушдўз уста билан айтишиб қолибди. Натижада, дўконимизга Истанбулдан хилма-хил кавушлар келадиган бўлди. Хотин-қизлар учун махсус тикилган ажнабий кавушларнинг зўри фақат бизнинг дўкондан топиларди.

Падаримиз қазо қилганларида дўконимиз ер юзида чиқадиган жамики моллардан нусха топса бўладиган даражага келиб қолган эди. Худо менга ёзиш-чизиш ҳавасини иноят қилган экан, савдо соҳасида қиладиган ишим қолмагани учун қаламни синаб кўришга аҳд қилдим.

Аслида, ўрта мактабни битиргандан кейин бошқа ўқимадиму, лекин роса шеър ёздим. Бу ёғини сўрасангиз, уч дафтар тўла шеърим бор. Лекин дурустрок бир нима ёзгани унча қўлим бормаиди, чунки бу ернинг одамлари ёзғувчиликни тушунишмайди.

Истанбулда чиқадиган бир журналга шеърларимни юборган эдим, анча маъқул келибди. Баъзи жузъий камчиликларини тузатиб берсангиз, албатта босиб чиқарамиз, дейишибди. Бу гаплар ғирт ёлғонлигини биламан. Истеъдодимни кўришолмайди, шунинг учун шеърларимни босишмаган-да.

«Эл-юрт таракқиёти учун нималар қилиш керак?» деган мавзуда йигирма икки қоғозли бир мақола ёзиб, газеталардан бирига жўнатдим. Шу мақолам бирор ақлли одамнинг қўлига тушса, газетанинг биринчи бетида бош мақола ўрнида босиб чиқазишига ишончим комил.

Бир пайт бир ошнам «газетада мақоланг чиқибди», деб қолди-ю, эсим чиқиб кетди. Ўша газетани вергулидан нуқтасигача синчиклаб ўқиган эдим-ку, нега кўрмабман-а. Аммо шунда ҳам сирни бой бермадим.

– Бўш вақтларда газеталарда ул-бул ёзиб қўяман. Жуда кўп таҳририятдан илтимос келади-ю, лекин вақт қаёқда бунга. Мақолам қайси бирида чиқибди?

Ошнам қўлидаги газетанинг бешинчи бетини очиб, «Газетхонлар билан суҳбат» деган жойини кўрсатди. Азаматлар йигирма икки қоғоз мақолани беш сатрга жойлашибди. Таҳририятдагилар исми шарифимиз ва турар жойимни ёзиб, «ватандошларимиздан бири эл-юрт тараққиёти учун саводхонликни оширишни ва қанд лавлаг икишни таклиф қиляпти», дейишибди-да, ўша беш сатр гапни келтиришибди. Буниси ҳам меники эмас, ўзлари тўқиган. Боплаб раддия ёзмокчи бўлдим, лекин таҳририятдагиларни хафа қилиб қўйсам, газетага иккинчи бор мени йўлатишмайди, деб кўрдим. Беш сатр бўлса, беш сатр-да, шунга ҳам ота гўри қозихонами. Бугун беш сатр бўлса, эртага олти, индинга олтмиш сатр бўлиб қолар.

Газетада чиқиш ғалати нарса-да. Отамерос қандолатхонада ширач билан нағал сотиш қаёқда-ю, у қаёқда. Дарров ҳамманинг оғзига тушдим. Илтимослар ҳам ёғилиб кетди:

– Худо хайрингни берсин, шу муниципалитет раисини бир уриб чиққин.

– Йўл азобини бир боплаб ёз.

– Ўрмонлар қай аҳволда эканлигини ёзиб юбор.

Ана беш сатр гапнинг қудрати! Агар ўн беш сатр бўлганида, нима бўларди?

Ростакам ёзувчи бўламан деган одам таҳририятнинг ичига кириб олиши керак. Шу мақсадда мен ҳам билган газеталаримнинг ҳаммасига: «Мўътабар газетангизнинг биринчи сони чиққан кундан буён, зўр эътибор билан кузатиб келяпман», деган мазмунда хат ёзиб юбордим.

Шулардан биттасидан жавоб келиб қолди. Бу газета янги ташкил қилинганлиги учун мухбирларга мухтож экан. Бизга мухбирликка рози бўлсангиз, бир дона суратингизни юборинг, дейишибди. Дарҳол расмимни жўнатдим. Мухбирлик васикаси ҳам қўлга тегди. Дўкондорликни вақтинча тарк этиб, мухбирликка шўнғиб кетдим.

Мухбирликни бир хотин Қизил ярим ой жамиятига эллик минг лира ҳадя қилганини ёзиб юборишдан бошладим. Хабар газетада чиқмади. Кейин бўлиб ўтган футбол ўйинларини хабар қилдим. Унисиниям беришмади. Жиноий ишлардан ёздим, йўллар таъмир қилинганини билдирдим. Анқарадан катталар келгани ҳақида хабар қилдим — бирор натижа йўқ. Ёзганларимни гоҳ телефонда бераман, гоҳ телеграмма қиламан ёки хат орқали жўнатиб турибман. Бу ёғини сўрасангиз, одамларга: «Бизнинг нарсани эртага газетада ўқийсиз», деб қўяман-да, чиқмаганидан кейин роса шарманда бўламан. Қолаверса, таъналар ҳам кўпайиб кетди:

— Ҳамидбей томини бўятибди, дарров газетага хабар қил!

— Бакир афандининг эшаги йўқолибди, ёзиб чиқ бунини!

Бир куни таҳририятдан хат олдим. Хатнинг мазмуни шундай эди: «Мухтарам мухбиримиз! Бизнинг мақсадимиз газетани бир идеал йўналишга қаратган ҳолда чиқармоқликдир. Шу ваздан сиз газетамизга биринчи навбатда ноёб хабарлар юбориб турасиз, деган умиддамиз. Афкор омманинг эътиборини тортиб, унда кизиқиш туғдирадиган хабарлар газетачиликда ғоят кадрланади.

Масалан: беш киши бир кишини ўлдириши мумкин, бунга ишонса бўлади. Аммо бир киши бештасини ўлдирса-ю, кейин мурдаларни бир бошдан ея

бошласа, бу ноёб хабар ҳисобланади. Яна бир мисол: бирор футбол ўйини пайтида ишқибозлар судьяни тутиб урадиган бўлса, қўяверинг, бу бўладиган гап, лекин ишқибозлар судьядан калтак еган бўлса, бундай хабарни жон деб босамиз. Етмиш яшар чол тўсатдан хотин кишига айланиб, беш бола туғибди, деганга ўхшаган ноёб, теша тегмаган ходисаларга жуда муҳтожмиз. Замонавий тушунчалар руҳида чиқадиган газетамизнинг бир вакили сифатида шу изоҳларимизни эътиборга олган ҳолда, бизга яхши хабарлар йўллаб турарсиз, деган умиддамиз.

Ишингизда муваффақиятлар тилаймиз».

Хатни ўқиб чиққанимдан кейин кўзим мошдек очилди. Илгари юборган хабарларимдан биронтаси ҳам нимага босилиб чиқмаганлигини энди тушундим. Мен ҳам вақтни бой бермай, дарҳол ноёб воқеаларни излашга тушдим. Аммо қанча уринсам ҳам, ҳеч бунақасини топа олмадим. Қизик, газеталар шунча ноёб хабарни қаердан олишаркин? Ошна-оғайни олдида юзим қора бўлгани учун кўчага ҳам чиқолмай қолдим.

Бир куни уйда, деразамнинг тагида ўтирган эдим, сал нарида ўтлаб юрган бир гала қўйга кўзим тушди. Янги кўзилаган бу қўйларнинг ёнида эшак ҳам юрган экан. Илҳомим жўшиб кетди, дарров қўлимга қалам олдим. Ёзган нарсамни телеграмма билан дарҳол таҳририятга жўнатдим. Эртасигаёқ у газетанинг учинчи бетида босилиб чиқди. «Эшак кўзи туғди» сарлавҳали мақолам шундай бошланарди: «Мухбиримиз хабар қилади: кеча бизнинг шаҳарда қирк беш яшар бир ханги эшак иккита кўзи туғди. Кўзилардан бири булбулга ўхшаб хониш қилса, иккинчиси қарва соқов бўлиб туғилган. Ханги эшак иккала кўзига думидан сут бермоқда. Шу ерлик қарияларнинг айтишига қараганда, юртимизда демократия қуёши

балкиб чикқандан буён бундай ходиса юз бермаган. Демак, ханги эшакдан икки кўзичок туғилиши яхшилик аломатидир».

Мухбирлик шаънимни оклаб олдим. Биринчи муваффақият одамнинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшар экан. «Осмондан балиқ ёғди» деган иккинчи хабарим газетанинг биринчи бетида босилиб чиқди: «Махсус мухбиримиз... дан билдиради: кеча бизнинг шаҳримизда дўл ўрнига осмондан чўртанбалик билан лаққабалиқ ёғди. Буларнинг ҳар қайсиси камида 6—7 кило келади. Балиқларнинг ичидан турли овқатлар чиқяпти. Икки соат давом этган балиқ ёмғири натижасида, экинлар билан мева дарахтлари шикастланди. Агар яна шунақа ёмғир бўладиган бўлса, бу йил очарчилик бошланиши мумкин. Тегишли доиралар келгусида балиқ ёмғирига йўл қўймаслик учун осмонга қармоқ ўрнатишга ваъда беришди».

Хабарни дўндирадиган бўлиб қолдим. Бир одам ўзининг ҳўкизи билан тепишиб қолди, иккинчи бир одам зотли буқасига ружу қилди, бир хотин чакалок ўрнига қурбака туғиб қўйди, қабилида кетма-кет хабарларим босилиб чиқди. Газетани ўқиган киши бизнинг вилоятимизда бошқача одамлар яшар экан, ҳайвонлари ҳам бўлакча экан, деган фикрга келиши турган гап. Чунки бизнинг сигирлар саккиз бошли бузоқ, бияларимиз икки қуйруқли қулун, аёлларимиз эса ярми ҳўкизга, ярми девга ўхшаган махлук туғишарди.

Хуллас, савдони бутунлай йиғиштириб, мухбирликка ўтиб олдим. Ёзган нарсаларимга энди ҳақ келадиган бўлди, хабарларимнинг нархи ҳам секин-аста оша борди. Менинг хабарларим босилиб тургани учун газетанинг тиражи ҳам кўтарилиб кетди.

Олти яшар кизалок ёши ўттизга чиққан кап-катта эркани тоққа олиб қочгани, етмиш яшар бир кампир ўн яшар болани уйига қамаб олгани ҳақида газетада иккита хабарим чиққан куни вилоятимизга пойтахтдан катта амалдор келди. Газетада кулинг ўргилсин бир хабарни дўндириб ташлаш мумкин эди-ю, лекин бизнинг томонларга иккинчи бор кадам ранжида қилган мана шу одамни ёктириб қолганим учун умримда биринчи марта ҳақиқатни ёзиб юборишга аҳд қилдим. Номи чиққан мухбир бўлганим учун мақолам босилиб чиқишига имоним комил эди. Ўша куни бўлган гапларнинг ҳаммасини қандок бўлса, шундок ёзиб юбордим, ўзимдан бир оғиз ҳам гап қўшмадим. Нега деганда, партия ҳақида, эл-юрт ҳақида гап кетаётганлиги учун ёлғон ишлатишга ҳаққим йўқ эди-да.

Мухбирлик ҳаётимда биринчи марта таҳририятга бўлган воқеани ёзиб юбордим. Ўша хабарим газетада босилиб чиққан куни мени қамокқа олишди. «Сочи олинган демократия шунқори қамокда» деб газеталарда босилиб чиққан суратимни кўрган бўлсангиз керак. Мухбирлик касбимга хиёнат қилганим учун қамокқа тушган бўлсам ҳам, «демократия шунқори» деган ном олдим. Аслида ўзи мухбир бўлиб шундан қисилиб юрган эдим, мана энди бунисига ҳам эришдим. Ҳозир қамок муддатини тугатай деб қолдим.

ШУКУР ҚИЛСАНГ АРЗИЙДИ

Шукрибей бир ярим ойдан бери уй кидиради.

Аслида бошпанаси бор эди-ю, лекин бир куни ижарада турган уйининг эгаси уни чакириб:

— Бундок ўйлаб қарасам, роса хотамтой одам эканман. Шунақа қимматчилик бўлиб турганида

икки хонали уйга бир юз ўттиз лира олиб келяман-а. Тагин берган уйимни айтмайсизми: томига зўр черепица ёпилган, хожатхонасига мрамар ётқизилган, ром ва эшиклари янги бўёқдан чиққан. Қойил-э, қойил. Сиз тўлаб турган пулга шунақа уй топсам, кўнгилхушлиги учунок кўчиб борардим, — деди.

— Шу уйингизда ўн икки йилдан буён ижара тўлаб тураман, — жавоб қилди Шукрибей. — Ўзимники деб биламан, шикаст-рехтига қараб турибман. Яқинда деворларини сувоқдан чиқардим. Зинага янги тахта қўқдим, панжарани янгиладим.

Лекин унинг гапи хўжайинга қор қилмади.

Уйнинг эгаси кўпроқ даромад олиш учун шундай қилаётганини Шукрибей яхши биларди. Лекин иложи қанча? Наридорса, ижара ҳақиға яна йигирма лира кўшиб беришға қурбидегади, холос.

— Майли бўлмаса, ойига бир юз эллик бера қолай, — деди Шукрибей шуни назарда тутиб.

— Бир юз эллик лира тамаки пулимға ҳам етмайди, — деди уйнинг эгаси кулимсираб.

Шукрибей ўзича чамалаб кўрди: агар чекишни ташлайдиган бўлса, ойига ўн беш лирадан тежайди.

— Гапингиз жуда тўғри, — деди у уйнинг эгасига. — Чиндан ҳам ҳозир бир юз эллик лира шу уйингиз учун камлик қилади. Лекин мен ноинсоф одам эмасман. Сизға кўпроқ ижара ҳақи тўлашға қурбим етмаётган экан, амин бўлингки, бунга ночорлигим сабаб...

— Ҳар ким кўрпасига қараб оёқ узатиши керак, — жавоб қилди у. — Сиз ҳам ўз пулингизға яраша бирор бошқа уй топинг.

Агар Шукрибей пулиға яраша уй топганида бу ерда бир дақиқа ҳам турмаган бўларди-я.

— Бир юз олтмиш беш лира тўлай, майли...

Уйнинг эгаси яна кулиб кўйди:

– Ўғлимга чойчақа ҳам бўлмайди.

Шукрибей ҳар куни ишига пиёда бориб келади-ган бўлса, бир ойда яна йигирма лира жамғариши мумкинлигини ҳисоблаб чиқди.

– Бир юз саксон беш лира берсам-чи?

– Мени калака қилаётганга ўхшайсиз, – деди бунга жавобан уйнинг эгаси. – Ёнимиздаги хонадон-ни ўзингиз биласиз. Худди товукхонанинг ўзи. Ижара ҳақи қанчалигини эшитганмисиз? Ойига уч юз эллик лира тўлаб ўтиришади. Нима, меники камми ундан? Уч юздан камига кўнмайман. Сиз кетсангиз, тўрт юз лирага ҳам одам топаман. Топилмаса, яна ҳам яхши, лоақал уй эскирмай туради.

Агар Шукрибей шу уйда уч юз лира тўлаб ўтирадиган бўлса, тўрт жоннинг тирикчилигига ойлик маошидан саксон лира қоларкан, холос. Хуллас, иш судга бориб тушди. Уйнинг эгаси «уй ўзимга керак», деган важни кўрсатиб, ўз фойдасига ҳукм чиқартириб олди. Шукрибей бу ердан кўчиб кетишга мажбур, шунинг учун у бир ярим ойдан бери ҳар куни ижарага уй кидиради.

Авжи қиш палласи. Шукрибей корни кор, ёмғирни ёмғир демай, эртадан-кечгача бошпана излайди. Лекин ўтирган жойидан арзонроқ ва дурустроқ уй учрамади. Икки юз лирага биттасини топган эди, бўлмади, оиласи сиғмас экан.

Ўша куни ҳам шаҳар кезиб, ҳолдан тойганди. Уй топиб бераман, деган даллолларга пул беравериб, жонидан тўйганди. Устига-устак олдин ёмғир ёғиб, кейин қорга айланди, ҳаммаёғини ивитиб юборди. Оёқ кийимидан сув ўтиб кетди. Кечга яқин ёғин тинган бўлса ҳам, Шукрибейнинг бўладигани бўлган эди. «Қани энди бирор одаминг бўлса-ю, дардингни тўкиб солсанг, – деб ўйларди у ўзича. – Лоақал икки оғиз гаплашиб, енгил тортардим».

Нияти холис экан. Шу фикр кўнглидан ўтиши билан рўпарада келаётган бир калин ўртоғини кўриб қолди. Закоий билан учрашмаганига кўп бўлган эди. Балки уй топиб бериш кўлидан келар. Лоақал мириқиб гаплашиб олади-ку.

– О, Шукрибей, салом.

– Сало-о-ом, Закоийжон. Қалай, тинч юрибсанми?

– Асти сўрама. Хўш, ўзинг қалайсан?

– Қимирлаб турибман.

Ўртоғининг ҳам ташвиши ўзига етиб ортадиганга ўхшайди.

– Нима қилиб юрибсан? – сўради Закоийбей.

Шукрибей дардига қулоқ соладиган одамга мухтож бўлгани учун бор гапни очик айта қолди:

– Э, ошнам, бошимга катта бир ташвиш тушган. Бир ярим ойдан бери бошпана излайман. Турган уйимизнинг эгаси кўчага ҳайдаяпти. Мана бугун ҳам кечгача уй қидирдим. Ёмғир билан қор роса ивитди. Кўрмайсанми, қалтираб кетяпман. Ётиб қоламанми, деб кўркаман...

Ичидаги бор дардини тўкиб солиб, бир оз енгил тортмоқчи бўлган эди-ю, лекин ўртоғи унинг гапини бўлди:

– Тағин ҳам сен шукур қилсанг бўларкан, биродар. Меникининг олдида сеники ҳолва экан. Эҳ, дўстим, бу замонда иморат қуришдан ортиқ азоб йўқ экан. Сен эшитганмисан, йўқми, билмадим, мен озроқ ер сотиб олгандим. Аслида бўш ер топиб, уни харид қилишнинг ўзи уқубат. Ҳа, майли. Хуллас, тўқсон мингга яқин бир жойдан ер олдим...

– Шунақа гап, Закоийжон, – деди унинг гапини бўлиб Шукрибей. – Уйнинг эгаси бизни ҳайдаяпти. Суднинг ҳукмини ҳам чиқариб олди...

Гапни яна Закоий илиб кетди:

– Ўша ерни сотиб олганимдан кейин ўн кун ўтмай бир юз эллик, ҳатто икки юз мингга харидор чикди. Ҳол-жонимга қўйишмади. Сотасан, деб мени роса кийнашди-да, Шукрибей. Ҳалиям шукур қилавер, биродар...

– Тўғри айтасан, дўстим. Шундан кейин уйнинг эгасига, ижара ҳақини ошира қолайлик, бир юз саксон беш лирага розиман, дедим.

– Қани энди менинг ишим ҳам бир юз саксон беш ёки бир минг саксон беш лира билан битадиган бўлса. Кошкийди. Сен шукур қилсанг бўларкан. Гапнинг қисқаси, ўша жойга икки қаватли иморат соладиган бўлдим. Ҳозир уста билан мардикор фалон пул туради, ошнам. Кўп чўзиб ўтиришнинг ҳожати йўқ, бошига тушган одам бунни яхши билади. Мўлжалим, уйни икки қават қилиш, ҳар бир қаватида расмана хоналардан учта, биттадан меҳмонхона қуриш эди. Шунақа қийналиб кетдимки, Шукрибей, асти сўрама...

– Нимасини айтасан, Закоийжон. Мана энди уйнинг эгаси бизга, кет, деяпти. Мен сенга айтсам, ўша турган уйимизга дунёнинг пулини сарфлаганман. Ҳожатхонанинг девори қулаган эди, яқинда ўн беш лирага янги девор олдирувдим. Бу муттаҳам шуниям билмай, жўна, деяпти.

– Деса деяверсин, биродар. Шунисига шукур қил. Мендан кўра ахволинг дуруст экан. Менга ўхшаб иморат қуришга киришганингда, нима бўларди. Бир пайт волидамиз: «Қургандан кейин яхшилаб қуриш керак, шунча кетганинг бири бўлади, иморатни уч қават қил, бирор кунингга ярасин», деб қолдилар. Пойдеворини олдик. Бисмиллосига 40 минг кетди, Шукрибей. Айтишга осон бу...

– Ўзинг омон бўл, Закоийбей... Жуда совқотиб кетдим. Уйдан каллаи саҳарда чиқувдим. Шу пайт-

гача уй кидирдим. Бугуннинг ўзида даллолга ўн беш лира пулим кетди...

– Сеники ҳолва, Шукрибей. Ҳамма нарсани чайқов бозоридан олдим. Ромнинг ўзига икки минг тўладим. Яна керак. Ҳалиям ўзинг дурустсан, шукур қилиб юравер. Иморат курсанг, ташвиш нималигини билардинг. «Бинонинг ҳар бир каватида битта эмас, иккита хонадон туриши керак», деб қолди хотиним. Бундок ўйлаб қарасам, гапи тўғри. Иморатни шунга мўлжаллаб тиклайвердик, назарингда бу иш осонга ўхшаб кўринади-ю, лекин...

– Асло ундок эмас, биродар. Роса қийналган бўлсангиз керак. Оксарой томондан бир уй топдим, афандим. Битта хона, йўлаги алоҳида. Начора, рози бўлдик. Ишхонадан анча олис экану, лекин илож қанча. Барвакт туриб кетавераман-да. Ижара ҳақи бир юз етмиш беш лира экан, арзон дейишади. Овқат пулидан тежашга тўғри келади. Тагин олти ойлик ҳақини олдиндан бермаса бўлмас экан.

– Эҳ, Шукрибей, шуни ҳали ташвиш деб юрибсанми! Аҳволимни сенга тушунтиролмаганга ўхшайман. Менга ўхшаб сен ҳам тунука кидиряпсанми, цементга муҳтожмисан? Йўқ, албатта. Мен бўлсам буларни чайқовчилардан оляпман. Жоним қийналиб кетди. Сен иморат қилмаяпсан, шунинг учун бу азобларни билмайсан.

– Тўғри, билмайман, биродар. Лекин сен шуни билиб қўйки, Закоийбей ошнам, қишда кўчада қолдик.

– Шукур қил, биродар, шукур қил.

– Уйнинг эгаси икки кундан кейин мени оилам билан кўчага ҳайдайди.

– Бир гап айтайми сенга? Шунисига ҳам шукур қил. Нега десанг, уч каватини битириб, энди томини ёпай деб турганимда қайнонам: «Куёв, яна икки

кават кўшиб кўя қол, бола-чақанг сени кейин дуо қилиб юради», деб қолди. Яна маломатга қолдим. Ҳали уста, ҳали мардикор керак, ҳали муниципалитет... Сенга балли, бунақанги ишлардан холисан.

– Тўғри, Закоийбей, тўғри.

– Шукур қилсанг арзийди.

– Шукур деяпман. Энди нима қилишга ҳайронман... Бир-иккита қақир-куқуримиз бўлмаганда бирор бошпана топгунча мусофирхонада ўтириб турармидик.

– Мен сенга айтсам, мусофирхонада туриш иморат қуришдан осон, қийналмайсан. Роса азоб чекяпман-да. Ҳа, ишонавер, тўғрисини айтяпман.

– Тўғри, ишонаман, биродар.

– Сен нолимасанг ҳам бўлади!

– Нолиётганим йўқ. Қақир-куқурни сотай десак, ҳаммаси керакли... Қолаверса, кейин янгисини ололмаймиз. Сотганда ҳам арзон-гаровга кетади.

– Кетса кетаверсин!

– Кетаверсин, мен бир нима деяётганим йўқ. Кетса кетаверсин.

– Иморатни беш қават қилиб тиклаб олдим. Лекин уни тиклагунча қанча азоб чекканимни фақат мену парвардигор билади. Кейин, азизим, укам келиб қолди. «Ака, шунинг устига бир болохона қурдирмасангиз бўлмайди. Яхшими-ёмонми, ҳар ҳолда кунингизга яраб қолади, ижарага қўйиб, ойига тўрт юз-беш юз лира олиб турасиз», деди. Жуда мушкул экан бу нарсаси, биродар. Майда-чуйда нарсаларга роппа-роса ўн минг кетди. Бунақа ишлардан хабаринг йўқ-да, шунинг учун ўз ташвишинг ўзингга катта кўринади. Мен сенинг ўрнингда бўлганимда жуда шукур қилиб юрган бўлардим.

– Тўғри айтдинг, Закоийжон. Ёнимда пулим бўлганида бола-чақа билан қишда кўчада қолар-

мидим... Олти ойлик ижара ҳакини олдиндан тўла-сам, кўчиб кириш мумкин экан. Менда шунча пул нима қилади...

– Бўлмагани маъкул. Иморат қилиш... Бошимга бало сотиб олдим. Ернинг пулини ҳисобламаганда иморат нари-бериси билан олти юз мингга тушди. Буни битиргунча гўр азобини кўрганимни айтсам...

– Ўх-ҳў...

– Шунинг-чун мендай жабр тортмаганингга шукур кил.

– Минг катла шукур. Ҳолимдан нолимайман. Лекин қишнинг чилласида бола-чакам билан бошпанасиз қолдим, холос. Бошқа ҳеч нимадан нолимайман.

– Асло нолима, худонинг ғазаби келади. Мана, мендан ибрат ол, биродар. Иморатни битириб олганимдан кейин яна бошим ғавғода қолди. Ҳали у келиб, менга сот, дейди, ҳали бу келади. Бир миллион берамиз, дейишди. Мен, икки миллионга ҳам сотмайман, дедим. Шунақа маломатга қолдимки, ошнам, бу кунни худо душманингга ҳам кўрсатмасин.

– Қариндош-уруғникига ҳам бориб бўлмайди. Ҳамманинг холи ўзига маълум. Бировнинг кўзига ёмон кўринишнинг нима кераги бор!

– Бундан кўра бировнинг кўзига ёмон кўринган маъкул. Сен каттакон иморатнинг эгаси бўлишлик қанчалик зўр машаққат эканини билмайсан-да, шунинг учун бекорчи гапларни айтяпсан. Беш маҳал шукурни канда қилмай юравер, сен факат шуни бил. Нега десанг, биродар, ҳозир ижарачи деган бир дардисар бор. Мен сенга айтсам...

– Ташвишинг меникидан кўпроқ экан, Закоийжон.

– Сеники ҳам гап бўптими, биродар. Шунисига шукур кил.

– Шукур, минг марта шукур. Энди мен кетай, Законийбей. Хайр бўлмаса.

– Хўп, Шукрибей. Мени кўриб, шу кунингга шукур қилиб юравергин, Шукрибей!

Шукрибей аксира-аксира уйи томонга кетди. Тўсатдан иситмаси ҳам кўтарилди.

– Хўш, уй топдингми? – сўради хотини уни кўра солиб.

– Шу кунимизга шукур қилиб юрсак арзиркан, хоним. Биздан аҳволи оғир одамлар ҳам бор экан. Мабодо биз ҳам иморат курадиган бўлсак, биласанми нима бўларкан? Ҳа, шу аҳволимизга кечаю кундуз шукур қилиб юраверайлик.

ПУЛИМГА ЯРАША ЕР БЕРИНГ

Бир неча кундирки, уйқуда ҳаловат йўқ. Қаттик ишлайвериб асабни бузган кўринаман: ўринга кирсам, уйқу босади-ю, аммо кўз курғур ҳеч илинмайди.

Бўлмади, охири докторга боришга тўғри келди.

– Бир кунда неча соат ишлайсан? – деб сўради у.

– Ўн олти-йигирма соатдан.

– Унақа бўлса толиқибсан, – деди-да, кейин сўради: – Нега энди мунча кўп ишламасанг?

Докторни бошлаб сўкиб бермоқчи бўлдим, лекин ўзимни қайтардим. Рост-да, ахир, шу ҳам гап бўлдимми? Нима, бунчалик кўп ишлаётган бўлсам, сабаби бордир...

Доктор асаб билан уйқу учун дори-дармон ёзиб берди. Аммо лекин, ҳеч қайсисидан фойда кўрмадим. Жойимга ётиб, энди ухлайман деб турганимда, уч ойдан бери тўланмаган уйнинг ижара ҳақи лоп этиб эсимга тушиб қолса бўладими? Энди бу ёғи нима бўлиши ўзингизга маълумдир.

Ётган жойимда ҳисоб-китобга тушиб кетаман. Уч юз эллик лира... Шундан йигирма бешни олиб ташла... Хўп, олдин нолдан бешни олиш керак... Нолга бешдан бирини олиб берамиз, ўн бўлади. Ўндан бешни олсак беш қолади... Тўртдан иккини олсак икки қолади... Учнинг ўзи тушади... уч юз йигирма беш қоларкан... Шунга тўқсон олтини қўшиш керак. Бешга олтини қўшсак, ўн бир бўлади. Биридилда...

Миямда рақамлар чувалашиб кетавергач, ётган жойимдан ирғиб тураман... Қўлга калам-қоғоз олиб ҳисоблай бошлайман. Ишни битиргач, ухлатадиган халдоридан яна бир марта отиб оламан. Мудроқ келди дегунча, югуриб бориб ўринга кираман. Энди кўз илинай деб турганда миямга бир фикр келиб қолди: «Борди-ю, ойига 10 лирадан тугиб борсам, бир йилда қанча бўларкин?» Лаънати шу ижара пули жуда қонимга ташна қилиб юборди-да... Бу дунё деганидан бошпанасиз ўтадиганга ўхшаймиз...

Шу ҳафта ичида нари борса беш соат ухлагандирман. Бедорликнинг тўртинчи куни мажолсизликдан ўрнимдан туролмай қолдим. Кўз толиқиб, зора ухлаб қолсам деган умидда қўлга газета олдим.

Газетанинг биринчи бетиде босилган шу хабарга тўсатдан кўзим тушиб қолди: «Таксимда, иморатсиз куруқ ер тўрт миллион лирага сотилди».

Тўрт миллион лира-я... Ернинг сатҳи 1624 квадрат метр экан. Тўрт миллионни 1624 га таксимлай бошладим. Ўзим турмушда нўноқрок одам бўлсам ҳам ҳисобни яхши кўраман. Бундоқ чамалаб чиқсам, ҳалиги ернинг бир квадрат метри 2500 лирага тушибди.

— Ажабо, — ўйлаб кетдим ўзимча, — шу жойни мен сотиб олмоқчи бўлсам қандоқ бўларди... Пули қанчайди? Ҳа, тўрт миллион лира. Бир ойлик маошим қанча ўзи? Беш юз лира.

– Ухлай қолсанг-чи энди! – деб хотиним ялина бошлайди.

– Йўқол, кўрмаяпсанми нима қилаётганимни! – дея жеркиб бердим уни.

– Хўш, ойлигим беш юз лира экан... Қани, овқатдан сиқиштириб борсам, бир ойда қанча йиғишим мумкин? Ҳеч иложи бўлмаяпти-ку... Тўхта-чи... Майли, бир амаллаб ойига 100 лирадан тугиб борсам, бир йилда 1 200 лира бўларкан. Ўн йилда 12 000 лира, юз йилда эса 120 000 лира... Минг йил умр кўрсаму, тишнинг кирини сўриб юриш эвазига ҳар ойда юз лирадан олиб қўяверсам, бир миллион икки юз минг лира пул тўпларканман. Барибир бу ҳам камлик қилади. Нима бўлса ҳам ўша ерни сотиб олишга қарор қилдим.

Ҳисобни болаликдан севаман. Лицейда ўқиб юрган пайтларимда ҳам миямда ҳамиша рақамларни уриштириб юрардим. Ўшанда йўлда тўхтамай, овқат ҳам емай тинимсиз югураверсам, ойга, қуёшга, Марсга неча миллион йилда етиб боришим мумкинлигини ҳисоблаб чикқанман. Энди бундоқ ўйлаб қарасам, мен учун қуёшгача пиёда юриб бориш, бояги жойни сотиб олишдан осон тушар экан.

Тонг ёришган бўлса ҳам ҳисоб ҳали тугагани йўқ. Ўша ерни сотиб олиш учун уч минг йил яшасам ҳам озлик қилар экан. Бу гал хомчўтни бошқача қилиб кўрдим. Хўш, борди-ю, оладиган беш юз лира маошимнинг ҳаммасини тугиб қўяверсам-чи?

Буни ҳам чамалаб кўрдим. Маълум бўлишича, мақсадга етиш учун яна роппа-роса 666 йил яшаб, 666 йил муттасил ишлашим керак экан. Буниси ҳам тўғри келмайди. Хапдоридан устма-уст иккитасини ютиб олдим-да, ўринга ётдим. Эс-ҳушим ўша сотилган жойда бўлгани учун барибир ухлаёлмадим. Яна туриб кетдим... Бир кунда 16 соат ўрнига

24 соат ишлаб, ойликни минг лирага етказсаму, унинг бир тийинига ҳам тегмай асраб қўяверсам нима бўларкин? Шундаям яна 33 йил умр кўришим шарт экан.

Энди қизчам ялинишга тушди:

– Дадажон, ухлай қолинг! Бир оз ухланг!

– Йўқол! – уни ҳам ҳайдаб солдим.

Шу жойни сотиб олмагунимча кўзимга уйку келмайди энди. Бу гал хомчўтни тескари солдим. Хўш, ўша ерни сотиб олиш учун бир ойда қанча пул топишим ва шундан қанчасини тугиб қўйишим керак? Ў-ў-ў, бир ойда 2 минг лирадан йиғиб юрсам ҳам 167 йил ишлашим керак экан. Э, куриб кетсин!.. Ҳеч иложи бўлмаяпти-ку!

«Тўхта, тўхта», – миямда ўйлайман ўзимча, – ахир шу жойни сотиб олган ҳам сенга ўхшаган одам-ку. Мунча пулни у қаёқдан олдийкин?

– Доридан яна ичиб оласанми? – деди хотиним ялингансимон.

Яна дори ичдим. Ичим ҳам бинойидай дорихонанинг ўзи бўлиб қолди.

– Сенга нима бўлди, жоним, ухласанг-чи, ахир!

– Йўқол ҳамманг, кўзимга кўринма!

Хўш, тўрт миллион лирани кўртдай санаб берган одам бунча пулни қаердан олди экан? Шу тақир ерга бели оғримай тўрт миллион лира берганига қараганда, ёнида яна тўрт миллион пули қолган бўлиши керак. Саккиз миллион лира-я! Айтишга осон. Бу одам нима ишда ишларкин ўзи? Агар у моянахўр бўладиган бўлса, энг катта амалдор ҳам бир ойда кўпи билан 1500 лира пул олади. Бунақа одам тўрт миллион лира топиш учун 276 йил тер тўкиб ишлаши керак. Шунда у моянасининг бир қурушиниям сарфламаслиги лозим-а.

Қуриб кетсин-э, ўйлайвериб миям тарс ёрилиб кетай деди. Ҳалиги одам шифокорга ўхшайди. Докторлар кўп пул топишади. Улар бир марта кўриш учун бемордан ўттиз лирадан пул олишади.

– Тонг отиб кетди, бир оз мизғиб олсанг-чи.

– Бошимни қотирма, дедим-ку сенларга!

Агар у бир кунда ўнтадан касал кўрадиган бўлса, уч юз лира ишлайди. Демак, бир ойда 9000 лира... Шунинг 6 мингини тугиб борса... Ўша ерни сотиб олиш учун доктор 67 йил бемор кўриши керак! Демак, ерни сотиб олган киши шифокор ҳам бўлиши мумкин эмас... Борди-ю, савдогарчилик қилса-ю, ҳар ойда ўрта ҳисоб билан 10 мингдан топса-чи... Бу ҳам ақлга сиғмайдиган нарсас.

– Беш кундан бери мижжа қокмайсан-а. Бирпас чўзилгин, балки кўзинг илинар.

Ёстикқа бош қўйиб, кўзимни юмаман. Қани энди уйқу келса... Топдим! Топдим! Ундай одамнинг исловатхонаси бўлиши керак. Қулинг ўргилсин бешта жонон унинг сармояси бўлади. Жононларнинг ҳар қайсиси кунига 100 лирадан ишлаб берса борми, беш карра юз – беш юз. Ўттиз карра беш юз – ойига ўн беш минг лира деган сўз. Ижара ҳақи, майда-чуйда харажатлар чегириб ташланса, чўнтагида ўн минг лира қолади. Йилига 120 минг лира бўлади. Ўттиз йилда эса... Минг лаънат-э, исловатхона очсам ҳам ерни сотиб олишга қурбим етмас экан!

Яширинча четдан мол келтириб сотсам-чи... Бу фикр ўзимга ҳам ёкиб тушди, ўрнимдан ирғиб туриб ҳисоблаб чиқувдим, униси ҳам хомроқ чиқиб қолди.

Шу пайт калламга тўсатдан бир фикр келди. Чўнтақларимни қовлаштирган эдим, ўн икки ярим лира пул чиқди.

– Сенларда қанча пул бор?

Хотинимдан беш, болалардан икки лира пул топилди. Ҳаммасини санаб кўрсам, ўн тўққиз ярим лира бўлибди... Ернинг ҳаммасини сотиб олиш шарт эмас-ку, пулимга яраша оламан кўяман-да. Бир квадрат метр жойи 2500 лира туради, демак, бизга тўғри келмайди. Бир квадрат дециметри эса 25 лира. Бунисига ҳам курбим етмайди. Бир квадрат сантиметрига 25 қуруш тўлаш керак. Хўш, ёнимда ўн тўққиз ярим лира пулим бор. Демак, бу пулга 78 квадрат сантиметр ер сотиб олишим мумкин. Соатга қарадим: эрталабга яна икки соат вақт бор. Барвақт туриб ўша жойга бораман-да, шундай дейман:

– Қани, шу ердан менга 78 квадрат сантиметр ер ўлчаб беринг!

Уйдагилар атрофимда парвона:

– Ёта қол энди... Бир оз мизғиб олгин!

Етмиш саккиз квадрат сантиметр ер! Абадий уйкуга кетиш учун шу сахнга чўзилиб ётсам ҳам, барибир сиғмайман, бошқа биров ётган мангу истироҳат манзилидан оёғим чикиб қолади...

Сотиб оладиган еримнинг устида қаккайиб туришимдан бошқа чора йўқ.

– Сенларга ер йўқ, – дедим хотиним билан болаларимга, – сенларга ер йўқ... Бу дунёда мен якка ўзим тик туришим мумкин бўлган бир парча ер топдим. Қани, йўқолинглар. Сенлар ҳам ўз ғамларингни ўзларинг енглар!

– Уйкудан қолиб жинни бўпти бу, – деб ваҳима ичида уйдагилар тумтарақай қочишди.

Сизларга ҳам маслаҳатим шу. Тўрт миллион лирани қандай топишни сиз ҳам бир ўйлаб кўрингда, ёнингиздаги бор пулга неча квадрат сантиметр ер сотиб олишингизни ҳисоблаб чиқинг. Шундан кейин устма-уст ҳапдори ютаверасиз. Сўнгра эса... жиннихонанинг 8-бўлимида, албатта учрашамиз. Кираверишдаги ўрин каминалариники бўлади.

МУШТ КЕТДИ

«Ҳар нарсанинг бир сабаби бўлади».

Йўқ, мен айтмоқчи бўлган гап бу эмас. Ҳикоямни бирор ақлли гап билан бошламоқчи эдим. Қани, бундай деб кўрайчи: «Тутақиб кетган одам барибир жаҳлидан тушади».

Тўғриси айтсам, буниси ҳам ўзимга ёқмай турибди. Зўр гап айтиш учун одамнинг ўзи зўр бўлиши керак экан-да. Шунинг учун ҳам баъзан ўзимдан хафа бўлиб кетаман. Бу ёғини сўрасангиз, ҳамма ҳикояларимни тарих саҳифаларига битса арзийдиган зўр гап билан бошлаган бўлсам ҳам, шу вақтгача на менинг ва на ёзган нарсаларимнинг қадрига етадиган одам топилгани йўқ. Қани, кўрайлик-чи, зўр одамлар айтган гаплар чиндан ҳам зўрмикин? Шунака зўр одамлардан бири: «Ёзда ҳаво иссиқ бўлади», – деган экан.

Буни қаранг, қандай ақлли, қандай ҳикматли гап! Одамзод юз йиллаб излаб келган ҳақиқатни у мана шу тўрт сўзга жо қилиб берибди. Яна бир зўр одам дунёдан кўз юмаётиб: «Эшикларни очиб қўйинг!» – деган экан. Қанчалик улуғ, ҳикматли сўзлари билан инсониятга йўл кўрсатиб берган. Бу сўзлар замиридаги маънони тушуняпсизми?

Яхшилаб мағзини чақиб кўринг-а. Мана шу уч сўзнинг замирига яширинган чуқур маънони тавсифламоқ учун том-том китоб ёзсангиз ҳам озлик қилади. Унинг нима демоқчилигини биласизми? Хўш, нима демоқчи эдим? У: «Ҳой одамлар!.. Эшакка ўхшаб жойларингда димиқиб ётаверманглар! Ётган оғилларингизнинг эшигини очиб қўйинглар, токи маърифат нурлари у ерни чароғон этсин!» демоқчи бўлган.

Йўқ, ундай эмас, мана бундай: «Эшикларни очиб кўйинглар! Дунё кўзингизга кўринсин. Рухий тутқунликдан қутулинг!»

Аслини олганда, ўлим тўшагида ётган ўша зўр одамнинг ҳам ҳаммага ўхшаб нафаси қисилгану, бечора: «Эшикларни очиб кўйинг!» деган-қўйган.

Бўлган гап шу. Насиб қилса, мен ҳам қазо қилиб нариги дунёга боришим билан дарров Гётени қидириб топиб:

– Сиз ҳаёт билан вилолашаётганингизда: «Пардани кўтаринг, яна озроқ нур тушсин!» – деган экансиз. Бу гапнинг маъноси нима? – деб сўрайман.

Имоним комилки, Гёте кулимсираб шундай дейди:

– Яна озроқ нур тушсин, дебманми? Ҳа, энди ўшанда кўзимда нур қолмаган бўлса керак-да. Тепамда турган ёр-дўстларни яхшироқ кўриш учун шундай деган бўлсам ажаб эмас.

...Кўчада кетаётган эдим. Бир уйнинг эшигидан миёвлаганича бир мушук югуриб олдимга чиқди-ю, тирақайлаб қочиб қолди. Мени бунчалик ўйлан-тириб қўйган нарсаси ҳам шу мушук бўлди. Уйдан бунчалик миёвлаб чиқишининг сабаби нима экан? «Ҳар нарсанинг бир сабаби бўлади». Хўш, мушукнинг жон аччиғида уйдан югуриб чиқишига сабаб нима?

Мен ҳам сизга мана шунинг тарихини ҳикоя қилиб бермоқчиман. Лекин ҳикояни қайси учидан бошлашни билолмай турибман. Демократик принципга асосан қуйидан юқорига чиқсаммикин ё ўзимнинг шарқ одатига кўра юқоридан пастга тушганим маъқулми? Очикроқ қилиб айтганда, мушукдан вазирга чиқайми ёки вазирдан мушукка тушайми? Келинг, ота-бободан қолган таомилга амал қила қолайлик.

Хуллас, мушук вокеаси – унинг калтак еб, оғрик азобига чидаёлмай, кўчага миёвлаб чиқиш вокеаси – мана бундай бошланди.

Ҳамма газеталар бирваракайига битта вазирга қараб ўт очишди. Вазир ҳам жуда ғазабланиб, нима қилишини билмай қолди. Одатда у нима қилишини билмай юраги сиқилса, ҳамиша маслаҳатчисини чақиртирарди. Бу гал ҳам у маслаҳатчисидан алланимани сўраган эди, батафсил жавобни олди, сал туриб яна бир нима сўради, маслаҳатчи яна яхшилаб жавоб қайтарди. Лекин вазирнинг кўнгли ҳамон ғаш эди. Энди нима қилсин? «Нима қилса ҳамки, тутакиб кетган одам яна жаҳлидан тушиши керак». Вазир маслаҳатчидан яна бир нима сўради. Маслаҳатчи бу ишни қандай бажарганлигини айтди. Йўқ, буни бошқача қилиш керак эди. Маслаҳатчи нега ўзбошимчалик қилди? Шунақа ҳам иш бўладими? Бўлади! Бўлмайди! Йўқ, бўлади! Бўлмайди.

Вазир маслаҳатчисининг нозик жойини топиб олгандан кейин, бошлаб сўқди. Ана энди вазирнинг кўнгли таскин топиб, енгил тортди.

«Нима қилса ҳамки, тутаққан одам жаҳлидан тушиши, ўз ҳолатига қайтиши керак». Маслаҳатчи жаҳлидан тушиш учун нима қилиши керак? Истеъфо берсинми? Йўқ, бўлмайди, истеъфога чиқиб нима қилади? У бош бошқарувчини чақириб, бир нима сўради. Бош бошқарувчи жавоб берди. У яна ниманидир сўради. Бунисига ҳам жавоб олди. Яна савол, яна жавоб. Бош бошқарувчи манави нарсани бундоқ, анави нарсани ундоқ қилмаслиги керак эди... Бўлди. Маслаҳатчи котибани чақирди:

– Қани ёз!

Маслаҳатчи гапириб турди, котиба ёзиб борди. Шундан кейин у анча енгил тортгандай бўлди.

Агар шундай қилмаганида юраги тарс ёрилиб кетиши ҳеч гап эмас эди.

Хўп, яхши, хўш, энди бош бошқарувчи нима қилсин? Маслаҳатчи ёздирган нарсаларни ҳазм қилиш унга осонми? Бош бошқарувчи тугмачани босди:

- Инспектор Алибейни чакиринг!
- Алибей ўн кундан буён сафарда-ку.
- Бўлмаса Валибейни чакиринг.

Инспектор Валибей кирди.

- Хизмат, бейафандим!
- Фалон иш қалай аҳволда?
- Битган, бейафандим!
- Анави-чи?
- Униси ҳам.
- Қай тарзда битказилган?
- Мана бундок, афандим!

– Уни бунақа қилмаслик керак эди-да! Бундай қилинг, деб ким айтди сизга? Бу ишни мана бундок қилиш керак эди. Сенларга ўргатавериб ўзимга колмади.

Бош бошқарувчи роса унинг пўстагини қокди. Уҳ, бу ёруғ дунёда аламдан чиқадиган кун бор экан-ку, шу бўлмаса аҳволи не кечарди.

Энди инспектор нима қилсин? Бу аламларни индамай ичига ютиб кетаверсинми? Йўқ, ютиб кетаверган билан бўлмайди.

- Мудирбей!
- Лаббай, таксир!
- Лаббайинг нимаси? Эрталаб нима девдим сенга?
- Эрталаб дейсизми? Ҳеч нима демовдингиз.
- Нега демаган эканман? Алланарса деган эдим-ку.
- Бугун эрталаб сизни кўрганим йўқ-ку.
- Э, бугун бўлмаса кеча айтгандирман.

- Кеча бетоб эдингиз, ишга чикмовдингиз.
- Демак, ўтган куни айтган эканман-да.
- Ҳа, тўғри, нимаямдир девдингиз.
- Нима деган эдим? Айтган бўлсам, нега шу вақтгача қилинмади? Бунақаси кетмайди, билдингми? Иккинчи бунақа қилма! Қатъиян ман қиламан!

Мудирнинг таъби намозшом бўлди. «Нима қилса ҳамки, жаҳлдан тушиш керак».

- Муовинимни чақиринг!
- Хўп бўлади!

Мудирнинг ўринбосари хонага кирди. Мудир сўради:

- «Д» рўйхати тузиб бўлиндими?
- Бўлди, афандим.
- Ҳаммаси битдими?
- Ҳа, битди.
- Қоғозлар тиркалдими?
- Шундоқ, афандим.

Қани энди мудирнинг ҳовурини босадиган бирор ишқал чиқа қолса-чи?

- Ҳаммаси жўнатилдими?
- Ҳа, жўнатилди.

Шу хат ўлгурлар сал кечикканда-ку, мудир жанжал чиқаришга баҳона топарди-я.

- Қачон жўнатилди?
- Кеча.

– Нима? Кеча дейсизми? Бу қанақа бемаънилик, бу қанақа дангасалик? Ҳеч кимнинг ишлагиси келмайди-я. Ишлаш керак, ишлаш! Мен талаб қиламан! Тушунарлими?!

Бировни койисанг, шунақаям енгил тортасанки!..

Мудир ўринбосари бўлим бошлиғининг олдига кириб келди-да, тутақиб сўради:

- Булар нимаси?
- Бухгалтерияга жўнатиладиган хужжат.

– Шунаками? Сиз ҳали...

Лавлагидек қизариб кетган бўлим бошлиғи дарғазаб мудир ўринбосари хонасидан чиқиши биланок столга бир мушт урди:

– Ҳасанбей қани?

– Қайси Ҳасанбей? Иккинчи бўлимдаги Ҳасанбейни айтяпсизми? Ё рўйхат тузадиган Ҳасанбей керакми? Қайдлар бўлимида ҳам битта Ҳасанбей бор. Таксирим, ё котибиятдаги Ҳасанбейни сўраяптиларми?

– Э, ҳаммаси бир гўр эмасми... Ҳаҳ, анави котибиятдаги Ҳасанбейни чакиринг!

– Афандим, тушликка кўнғироқ чалинган эди, овқатга чиқиб кетибди.

– Бўлмаса, ўзинг бу ёққа кел!

– Мен Ҳусайнман-ку, афандим.

– Ҳусайнмисан-Мусайнмисан, ҳозир бунинг фарқи йўқ. Мен сенларга минг марта айтаманки...

У ўн дақиқага яқин соҳилда лангар ташлаб, буғини чиқариб юборган кемага ўхшаб роса бакириб-чакирди, шундан кейингина енгил тортди. Бутунлай ўзига келгач, хонадан чиқиб кетди.

Хизматчи Ҳусайнбей идора фаррошини тутиб олиб, роса адабини берди.

– Ойналар нега кир? Шифтда осилиб ётган ўргимчак инини нега супуриб ташламадинг? Столларнинг усти артилмаган, пол ифлос бўлиб ётибди. Қанақа ишлашни кўрсатиб қўяман сенга! Уқдингми?

Ҳусайнбей иссиқда қалин кийимини ечиб ташлагандай енгил тортиб, ташқарига чиқиб кетди.

Ғазабдан қони қайнаган фаррош дарвозабонни қидириб қолди. Аксига юриб дарвозабон ҳам қуён бўлиб, уйига кетиб қолган экан. Энди нима қилиш керак? «Нима қилса ҳамки, одам боласи жаҳлидан тушиши керак».

Фаррош трамвайга чикди.

– Ух, оёғимни босиб олдинг. Кўзми бу ё пўстакнинг йиртиғими?

Фаррошнинг оёғини босиб олган одам ғиринг демай тураверди. Фаррошнинг олдига кондуктор келди.

– Қани, билет олинг!

– Э, нима деяпсан, тикилинчни кўрмаяпсанми? Вагонда кимирлаб бўлмайди-ю, бу тагин билет ол дейди-я!

– Бўлмаса билетсиз кетаверасанми?

– Одам камайганда оламан.

– Йўқ, бунақаси кетмайди.

– Кетади!

– Кетмайди!

Икки ўртада тўполон чикди. Фаррош ҳам шу жанжал туфайли анча енгил тортди.

Трамвай кондуктори ишини тугатиб, уйга кайтди. Қараса, хотини ошхонада тиржайиб турибди.

– Нега тиржаяпсан? Хув, ўша тиржайган...

Кондуктор хотинини роса дўппослади. Кейин зўр иштаҳа билан овқатни туширди.

Хотини боёқиш юм-юм йиғлади. Кейин оёғининг тагида ивирсиб юрган мушукни кўриб қолиб, оташ-курак билан белига бир туширди. Калтак еган мушук ҳам миёвлаганича тирақайлаб қочди.

Кондукторнинг хотини ҳам алаmidан чикқач, эрига суйкалди. Кўз ёшидан кейин келган муҳаббат ширин бўлади. Эр-хотин иккаласининг илгариги ҳузур-ҳаловати яна жойига тушди.

«Ҳар нарсанинг бир сабаби бўлади». Агар вазирни газеталар уриб чикмаганда, мушук бечора ҳам кўчага миёвлаб чикмасди.

Одамлар-ку, бир амаллаб аламдан чиқишади. Бечора мушук нима қилади!.. У югурганича миёвлаб

олдимдан ўтиб кетганини ўз кўзим билан кўришга кўрдиму, аламимни кимдан олиб, жаҳлдан қандок тушишни билолмай турибман...

БЕЗОВТА БЎЛМАНГ

Ҳайкалтарош Ҳикмат ёмон одам эмас-у, лекин бечоранинг битта айби бор-да; ҳаддан зиёд сертакаллуф. Икковимиз ўн беш йиллик кадрдон бўлишимизга қарамай, доимо мени «ҳазратлари», «афандим» дейди. Баъзан такаллуфни шунақаям ошириб юборадик, назарингда худди сени калака қилаётганга ўхшайди. У билан биринчи танишганимда мен ҳам шунақа бўлгандим. Кичик одам бўлишимга қарамай, мен билан худди ҳукумат бошида турган партиянинг каттакон амалдорларига гапираётгандек «ҳазратлари» деб қуллуқ қилаверганидан бирам хижолат бўламан, бирам ўсал тортаманки, асти кўяверинг.

Ҳайкалтарош Ҳикматнинг нега бунчалик сертакаллуф бўлиб қолганлигининг сирини кейинчалик билиб олдим. Унда айб йўқ экан, бир вақтлари саройга яқин юрган оиланинг фарзанди бўлганлиги учун лутф-назокат қон-қонига сингиб кетган экан. Бувасининг отаси султон Азизнинг бош қайиқчиси, яъни султон тушадиган қайиқда эшкакчиларга буйруқбардор бўлган экан.

Бош қайиқчи деганда кишининг кўз ўнгига кўкракларини жун босган, қоядек қоматдор, қўлоёқлари ғўладек бир паҳлавон келади. Бизнинг ҳайкалтарош Ҳикмат эса, бунинг акси... пачоккина. Бувадан то набирага қадар бўйнинг кичрайиб бориши худди ҳозирги турмуш даражамизни акс эттиргандай. Ҳукуматимиз амалга оширган кейинги иктисодий тадбирнинг таъсири остида бўлса керак.

Ҳикмат ҳам шу сиёсатдан «баҳраманд» бўлаётган демократик фукаронинг ўзи бўлиб қолган.

У чуваккина, ёкимтой назокатли, артист табиатли одам. Бошқача айтганда, турмушда бирор нарсани эплай олмаслик ва оч қолиш натижасида инсониятга нимаики керак бўлса, шуларнинг ҳаммасидан топилади.

Тунов куни шу кадрдон дўстимнинг уйига бордик. Кўз кўзга тушиши билан одатий қилиғини бошлади:

- Ҳазратлари!
- Э, Ҳикматбей, кўйсангчи шу ҳазратларингни...
- Жоним билан, афандим.
- Афандингни ҳам йиғиштириб кўй.
- Хўп бўлади, таксир.
- Нега одамни хуноб қиласан, таксир демасанг туролмайсанми?

– Айтмаслигим мумкин, афандим, нега мумкин бўлмасин, таксир.

У фақат менга эмас, дўкондорга ҳам, этик мойлайдиганга ҳам, кўшнисига ҳам, хуллас, дуч келганга шунақа мурожаат қилаверади. У шунақа қилавергандан кейин сен ҳам муомалани нозиклаштиришга мажбур бўласан. Аммо бунақасига ҳеч менинг тилим келишмайди, у эса расмана гап айтолмайди.

Унинг хоналари катакка ўхшаган шинамгина уйи бор. Бизни катта хонага олиб кирди. Энди курсига ўтирай дегандим, югуриб келиб:

– Йўқ-йўқ, худо ҳақки, бу ер бўлмайди, яйраб ўтиролмайсиз, – деб қолди.

– Кўйсанг-чи, бўлаверади...

– Бўлмайди, афандим, қани бу ёкқа марҳамат қилинг.

Ноилож туриб кўрпачага ўтирдим.

– Ох, бу жой ҳам менга ёкмаяпти.

– Овора бўлма, менга маъкул.

Югуриб кириб, ичкаридан уч-тўртта болиш олиб чикиб, белимга, тирсагим тагига кўйди.

– Ўтиниб сўрайман, безовта бўлмай ўтиринг...

– Ўзинг безовта бўлма, азизим, мен жуда яхши ўтирибман...

– Ёзилиб ўтиролмаяпсиз-да.

– Йўқ, жуда яхши ўтирибман.

– Азбаройи худо, тўғрисини айтинг, безовта бўлаётганингиз йўқми?

– Йўқ-йўқ, асло.

Ошнам сира оғиз очишга имкон бермайди.

– Нокулай жойда ўтирибсиз, кани, бу томонга ўтинг, суяниброк ўтирасиз.

Ўзим яхши ўтиргандим, уни ҳадеб безовта қилавермаслик учун деворнинг нариги бурчагига ўта қолдим. У яна бир талай ёстик келтириб ташлади.

– Тўғрисини айтинг, ташвиш чекаётганингиз йўқми?

– Йўқ, биродар, асло. Ўзинг оворагарчиликни қўй, жуда яйраб ўтирибман.

– Назаримда азият чекаётганга ўхшайсиз...

– Нега энди, азизим, жуда яхшиман.

– Шабада кириб безовта қилаётган бўлса, деразани ёпиб қўя қолай?

– Йўқ-йўқ, шабада яхши бўляпти.

– Каминаи камтаринингизнинг назарида ҳазратлари безовта бўлаётгандек туюляптилар, таксир, ўтирган жойингиз нокулай...

– Жойим яхши...

– Ичкарига марҳамат, ўша ер кулайроқ.

Нариги хонага кўчдик.

– Жон афандим, айбга буюрманг...

– Йўғ-э, нега ундай дейсан, жуда соз, оғайни-жон!

– Ишқилиб, айб қилмасангиз бўлгани.
– Айб дейсанми? Ҳеч қанақа айбли иш йўқ-ку...
– Яхши ўтиролмаяпсиз-да...
– Яхши ўтирибман-ку.
– Ҳа, ўтиргандай бўлмаяпсиз... Чамамда, безовта бўляпсиз. Ўтирган жойингиз анча зах, қани, бу ёққа марҳамат қилинг!

Хонадан хонага, хоналарда эса бурчакдан бурчакка ўтавериш жонимга тегди. Бурма болишлар устма-уст келиб турибди.

– Қалай энди, яхши ўтирибсизми?
– Яхши, жуда яхши.
– Ишқилиб, азият чекманг-да.
– Йўғ-э.
– Айбга буюрманг, ўзим билиб турибман...
– Хўп.

Ундан безовта бўлмаслик, айбга буюрмасликдан бўлак гап эшитмай қолдим.

Хайрият, охири дастурхон ёзилди.

– Дастурхонга қаранг, афандим.

Ошнам тушмагур қилиғини яна янгидан бошлаб юборди:

– Курсида яхши ўтиролмаяпсиз, мана бунисига ўтиринг.

Шўрвага қошиқ солиб энди ичай деб турган эдим:

– Йўқ, тақсир, азият чекаяпсиз, тагингизга болиш келтиришсин, – деб қолди.

– Ҳожати йўқ, шундоқ ҳам яхши ўтирибман.

– Марҳамат қилиб овқатдан олинг, илтимос қиламан!

– Оляпман, Ҳикматбей.

– Марҳамат қилинг, худди ўзингизнинг уйингиздагидек еб-ичиб ўтиринг...

– Раҳмат.

- Шакароб оғзингизга ёқмади шекилли...
- Йўғ-э, еб ўтирибман-ку.
- Тузи кам бўлса...
- Йўк, тузи жойида...
- Хўп, айбга буюрмайсиз...
- Йўғ-э...
- Марҳамат қилиб олиб ўтиринг.
- Мерси... Бўлдим.
- Худо ҳаққи, олинг!

Қорним роса тўйган бўлса ҳам, олинг деб қистайвергани учун яна озроқ тотиндим.

- Кўриб турибман, овқат сизга ёқмади.

– Жуда ажойиб бўлибди, қўлингиз дард кўрмасин.

– Олинг, ош бўлсин... Пиёз билан қўшиб олинг... Лекин ҳеч емаяпсиз-да, афандим. Ҳазратларига бир илтимосим бор эди.

- Марҳамат, Ҳикматбей.
- Аммо айбга қўшмайсиз! Қорнингиз оч қолди.
- Йўғ-э, жуда тўйдим.

Овқатдан кейин қаҳва узатилди. Ҳикматбей менинг ғамимни еб, яна бир неча марта бурчак билан курси алмаштиришни таклиф қилди... Тоқатим ток бўлди, Ҳикматбей билан икки оғиз тузукроқ гаплаша олмай, уйга қайтдим.

Кеча намозшомга яқин эшик тақиллаб қолди. Қарасам, ҳайкалтарош Ҳикматбей. Кўриб жуда хурсанд бўлдим.

- Кел, марҳамат, Ҳикматбей...
- Ўзларини безовта қилмай кўя қолай, афандим.
- Йўғ-э, нега безовта бўлар эканмиз, қани, ичкарига марҳамат қил...
- Йўк-йўк, ортиқча овора қилмай кўя қолай.
- Хизмат...
- Афандим, ҳазратларини безовта қилишдан мақсад...

- Безовтаси борми бунинг...
- Бизнинг кулбада сиқилмай ўтирдингизми, шуни билмоқчи эдим.
- Жуда кўнгилдагидек бўлди, раҳмат.
- Тўғриси, сизни яхши кутиб ололмадик.
- Йўқ-йўқ, жуда яхши бўлди.
- Йў-ў-ўқ, ёзилиб ўтиролмадингиз.
- Ўлай агар, худонинг балосига учрай ёлғон гапирсам, остона ҳатлаб кўчага чиқолмай қолай, жуда яхши ўтирдим.
- Каминангиз билиб турибди, ҳазратлари кўнгил учун шундай деяптилар, аслида яхши ўтиролганлари йўқ.

Сабр косам тўлиб кетди. Ўт ўчирувчи машинадек бир наъра тортиб юборган эканман, кўникўшнининг ҳаммаси уйдан отилиб кўчага чиқди.

- Безовта бўлганим йўқ! Йўқ! Йўқ!

Ҳикматбей чуваккина гавдасини эшик орқасига олди. Шунда ҳам у:

- Йўқ, афандим, айбга буюрманг, яхши ўтиролмадингиз. Энди каминангизга ижозат, сизни анча безовта қилдим, – деб чулдиарди.

СИГАРЕТ ҚУТИСИДАГИ АРЗ-ДОДЛАР

Биз қишлоқ баққолининг каталак дўкончаси олдида тўхтадик. Шиша идишга лампа мой куйдириб олаётган аёл ҳам, баққол ҳам бизни кўриб мийиғида кулиб қўйди.

- Рашид оға сизларни кутиб ўтирибди, – деди баққол бизга қараб. – Хув юқоридаги қаҳвахонага бораверинглар. Манави тепаликдан ўтиб, ўнг қўлга буриласизлар.

Икковининг кулгиси ғалати туюлди: бу кулги ҳам пичинг, ҳам таънага ўхшаб кетарди.

Ҳайрон бўлиб сўрадим:

– Рашид оға деганингиз ким ўзи?

– Тезроқ бора қолинглар. Кўзи тўрт бўлиб ўтирибди. Борганда биласизлар.

У кўрсатган тепаликка чикқан эдик, узоқдан қаҳвахона кўринди. Шу пайт олдимизга бир бола чопқиллаб келди-ю: «Рашид бувам кутиб ўтирибдилар», – деганича изига қайтди.

Қизик, нима гап экан ўзи? Тўғри қаҳвахонага қараб юрдик. Одам билан лик тўлган қаҳвахонага кириб, ўтирганларга салом бердик. Қаҳвахўрлар бизни кўриб, бир кулиб қўйишди. Яна ўша истехзо аралаш кулги...

– Рашид оға ким бўлади?

– Ҳа, менман...

Деворга тақаб қўйилган узун курси устида чордана куриб ўтирган пахмоқ соқол, истараси иссиқкина бир деҳқон шундай деди-ю, ўрнидан туриб, биз томон юрди.

– Хуш келибсизлар!

– Хуш кўрдик. Рашид оға сиз бўласизми?

– Ҳа, менман.

– Бизни кутаётган эмишсиз, йўлда кимни кўрсак шунақа дейди. Кутаётганингиз ростми?

– Қани, ўтиринглар, ўтиринглар. Кутаётганимиз тўғри-ю, лекин сизларни эмас. Устингиздаги шаҳар кийимини кўриб, сизларни ўшалар деб ўйлашибди. Бирор нарса ичасизларми?

Биттадан айрон сўрадик. Кейин машинамиз йўлда бузилиб қолганлигини, пиёда келаётганимизда дуч келган киши: «Сизларни Рашид оға кутиб ўтирибди», деганини айтдик. Рашид оға қаҳвахонани тўлдириб ўтирган деҳқонларга қараб:

– Биз кутган одамлар булар эмас. Ўтган йили кўрмаганмидингиз уларни? – деди.

– Ҳа, кўрганмиз, кўрсак албатта таниймиз. Булар эмас, – деб жавоб қилди бир неча киши.

– Ўзи нима гап, Рашид оға, кимни кутяпсизлар?

Рашид оға олдимизга бир тугунча келтириб қўйди. Сўнгра уни авайлаб очиб, ичидан тўрт дона бўш сигарета кутиси олди.

– Биз мана шу кутиларнинг эгаларини кутиб ўтирибмиз, – деди у сигарет кутиларини бизга узатар экан. – Омонат нарса бўлгани учун сақлаб қўйибмиз.

Кутиларнинг иккитаси «Ениже», қолганлари эса «Геленжак» ва «Бўғоз ичи» сигаретларидан бўшаган экан. Рашид оға улашаётганида менга теккан «Геленжак» кутисига разм солиб қарасам, аллақандай илон изи ёзувларга, турли-туман белги ва рақамларга кўзим тушди.

– Бу нима ўзи, Рашид оға? – сўрадим чолдан.

– Булар бизнинг арз-додларимиз бўлади.

– Қанақа арз-додлар?

– Бизнинг арз-додларимиз. Ҳозир одат бўлиб қолган, юртда сайлов яқинлашди дегунча барака топкур улуғларимиз қишлоқма-қишлоқ юриб, деҳқоннинг арз-додини эшитадиган бўлиб қолганлар.

Тунов йили шунақа бўлди. Улар қишлоғимизга келиб, кимнинг нима арзи бўлса, айтаверсин, дейишди. Тумонат одам йиғилди. Улар тўрт киши экан, аптамбилдан тушиб келишди. Ичларидан биттаси халойиққа хитоб қилди: «Оғалар, шу вақтгача ҳеч ким сизларнинг арзларингизга қулоқ солмаган эди. Демократия – халқнинг дилига қулоқ солиш деган гап. Шунга кўра, биз бутун ҳузурингизга келдик. Кимнинг дилида нима гапи бўлса, айтаверсин, қулоғимиз сизда».

Мана, сизга арз керак бўлса, деб дилимиздагини тўкиб солдик. Бизлар гапириб турибмиз, улар ёзиб олишяпти.

– Афандим, безгак тинкамизни қуритиб юборди, шундан кутқаринг бизни! – деган эдик, улар дарров ёзиб олишди.

– Ёлғиз ўзим беш синф боласини ўқитиб юрибман, қишлоққа ўқитувчи юборинглар! – Муаллимнинг бу гапини ҳам тўрталаси баробар ёзиб олишди.

Хуллас, улар кетма-кет сигарет тутатиб, биз нима десак, шуни ёзиб олишди. «Ҳозирча бунга имкон йўқ, тўхтаб туринглар», деган гапни эшитмадик. Мен ёнимда турган муаллимнинг қулоғига шивирлаб: «Буларга негадир кўнглим чопмаяпти», – деб қўйдим. Чиндан ҳам кўзимга ғалатирок кўринишарди. Нимаики айтмайлик, ҳаммасига бирпасда рози бўлишаверди.

Уларни бир синаб кўрмоқчи бўлдим.

– Илоҳим кам бўлманглар, – дедим уларга қараб, – ҳамма дардларимизни ёзиб олдинглар, раҳмат. Энди охирги илтимосимиз бор: қишлоққа поезд йўли тушса девдик.

Сигарет қутисининг орқасига буни ҳам ёзиб қўйишди.

Қош қорайди. Меҳмонлардан икkitаси қўлидаги қутиларни ташлаб юборди. Дарров бориб ердан олдим-да, чўнтакка солдим. Қаҳвахонадан чиқиб кетишаётганида улоқтирилган учинчи қутини ҳам ёнимга солдим. Улар аптамбилга минишди. Ғизиллаб юриб кетган аптамбил орқасидан қўл силкиб турувдик, яна алланарса улоқтирилганини кўриб қолдим. Югуриб бориб қарасам, сигарет қутиси экан, дарров олдим. Ўша тўртта сигарет қутиси шу бўлади. Энди тушунган бўлсангиз керак. Бизнинг жамики арз-додларимиз шу қутиларга ёзилган. Яқинда хабар келди, бу йил ҳам арз тинглагани келишармиш. Шуларни кутиб ётибмиз.

Кутиларни кўлга олдим. «Ениже» кутисининг устига олти марта «Шукрия! Шукрия!», бир марта «Шук» деб ёзилибди. Яна ёнма-ён тушган уч юлдузу бир кайик сурати. Катта ва кичик килиб бир талай учбурчак ва тўртбурчак шакллари солинган. «Бўғоз ичи» кутисининг устида мана шу ёзувларни кўрдим: «Қайнағамнинг ўртоғи хақида илтимос килиш... Вофибейни дурустроқ ишга жойлаштириб қўйиш... Куёвни Италияга кетаётган делегацияга киритиш... Акс ҳолда, истеъфога беради, деган гапни тарқатиш... Уч юз минг можароси... Раккоса, раққоса» (беш жойда қайтарилган)... Саккизта юрак расми.

«Геленжак» кутисига каттакон кўз сурати солинган бўлиб, ичига кимор соққаси чизилган. «Бўлади, жуда яхши, бўлади, жуда яхши» деган сўзлар гоҳ ёзма, гоҳ босма ҳарфлар билан беш-ўн марта ёзиб қўйилган.

– Ана келишяпти!

– Келишяпти!

Қаҳвахонага жон киргандек бўлди. Унинг олдида тўхтаган машинадан уч киши тушди.

– Марҳабо, оғалар! – деди улардан бири.

– Ассалому алайкум, ватандошлар! – деди иккинчиси.

– Ҳорманг биродарлар! – деди учинчиси.

Дехқонлар ҳозиргина бизни қандоқ кутиб олишган бўлса, уларни ҳам шу кулги билан қарши олишди.

Келганларнинг иккитаси Рашид оғанинг ёнига, учинчиси нарироқдаги узун курсига ўтирди. Улар ўнг қўлларини кўкракка қўйиб, қаҳвахонадагилар билан бирма-бир сўрашиб чиқишди.

– Ўтган йилдан бери кўришмадик, қалайсизлар оғалар? – сўради ичида семизроғи.

Ҳамма учун Рашид оға жавоб берди:

– Раҳмат, яхшимиз. Ўзларингиздан сўрасак?

– Биз ҳам яхшимиз. Илгаригидан дурустмиз. Сизлар ҳам илгаригидан дурустга ўхшайсизлар. Ҳаммангиз қувноқ кўринасиз. Илоҳим вақтингиз чоғ бўлаверсин.

– Оғалар! – хитоб қилди уларнинг ичида ёши энг кичиги, – демократия – халқнинг дилига қулоқ солиш демакдир. – У «Геленжак» сигаретини чўнтакдан олиб, лабига қистирди. Қаҳвахоначи оташқуракда унга чўғ тутди. – Биз сизлардан олган илҳом билан ишлаймиз. Мана, яна ҳузурингизга келдик. Ҳеч тортинмай, дилингизда бор гапларни айтаверинг... Сизлар айтган нарсаларга қулоқ солиш бизнинг бурчимиздир. Кўнгилда нима муддао бўлса, барини андиша қилмай айтаверинглар!

Олдинига атроф сув куйгандек жим бўлди-ю, кейин шивир-шивир гап бошланди.

– Аввало, шу безгак дастидан дод, – гап бошладик тик турган деҳқонлардан бири. – Ёстиғимизни қуришиб кетяпти. Ботқоқ жойларни қуришти керак, дори сепган билан бўлмаяпти.

Учови ҳам бу гапни сигарет қутисига ёзиб олди. Шу пайт Рашид оға ёнидагининг ёзувига тикилди:

– Кечирасиз, афандим, нотўғри ёзиб олганга ўхшайсиз?

«Бўғоз ичи» сигарет қутисини қоралаб ўтирган одам ёзган нарсасини дарров ўчириб ташлади-да, шоша-пиша янгидан чизик тортди.

– Нега энди? – сўради «Геленжак» қутисининг эгаси. – Ахир ботқокнинг қуриштилиши...

– Дарвоқе, кўзимга янглиш кўринганга ўхшайди, – Рашид оға шу гапни айтди-ю, ёнидаги тугунчани тиззасига қўйиб, ичидан «Геленжак» сигарет қутисини олди, кейин унинг устидаги ажи-бужи чизикларни эгасига кўрсатди. – Ўтган йили ҳам безгак деганимизда шунақа ёзган экансиз.

Қаҳвахонада «гурр» этиб кулги кўтарилди.

Бошқа бир деҳқон арз қилди:

– Муаллим сўраймиз, қишлоқда муаллим етишмайди.

– Етишмайди! – деди «Ениже» қутисининг эгаси.

– Нотўғри ёздинг, афандим, – деди Рашид оға тугунчадан ўтган йилги «Ениже» қутисини олиб кўрсатиб. – Ўтган йили муаллимимиз шу ҳақда гапирганда сен «Шукрия! Шукрия!» деб ёзган эдинг.

Меҳмонлар сигарет қутиларини бирин-кетин чўнтакка солишди.

– Овора бўлиб ёзиб ўтирманглар, ҳамма гап бу ерда бор. Манави чизиклар пабриканики, манави саккизта юрак эса поездники бўлади, – деди Рашид оға қўлидаги қутиларни уларга узатар экан. – Манави қути бугун келмаган жанобники.

Бояги семиз одамнинг жаҳли чиқди:

– Булар нимаси?

– Нима бўларди, арз-додлар-да. Аммо сизникими ёки бизникими, бунисини билолмайман.

Улар ўринларидан туриб, чиқиб кетишаётганида чол яна гап қотди:

– Шукриянинг ишини унутманглар. Уч юз минг-а. Тагин бунинг устига, юлдуз билан қайиқнинг расми-я...

Ҳамма қаҳвахонадан чиқиб машина томон юрди.

Олдинда бораётган уч кишидан бирини йўтал тутди:

– Сигаретни ташлаш керак.

Иккинчиси унга қўшилди.

– Мениям мазамни қочирыпти.

– Тўғри, ташламаса бўлмайди, зарари тегяпти, – қўшиб қўйди учинчиси.

Учови машинага ўтириб жўнаб қолди. Деҳқонлар эса ҳамон қотиб-қотиб қулишарди.

НАЗОКАТУ НАФОСАТ

Стол тагидан муковаси кўк, мўъжазгина, усти зарҳал ёндафтарча топиб олдим. Кимники бўлди экан, деган хаёлда ичини очдим. Ия, бу нимаси? Дафтарчанинг биринчи бетига баобрў бир кишининг, жуда ҳам баобрў кишининг турар жойи, телефон раками ёзиб қўйилган. Қани, бу ёғини кўрайчи! Войбўй, иккинчи бетида бир эмас, нақ учта шунақа одамнинг номи бор-а. Дафтарни бетма-бет варақлаганим сари ҳайратим ошаверди.

Нега десангиз, мамлакатимизда сиёсат ва давлат тепасида турган нуфузли одамларнинг ҳаммаси дафтарга бирма-бир ёзиб чиқилган экан. Бундок қарасам, буларнинг ичида энг кичиги бош директорлик лавозимида. Қизиғи шундаки, номи дафтарга тушган сиёсат арбобларининг ҳаммаси ҳозир ҳокимият тепасида.

Шу топда ўрнимда бошқа одам бўлганда ҳам барибир боши қотиб гаранг бўлиши турган гап эди. Рост-да, казо-казоларимизнинг турар жойи аниқ кўрсатилган, бу дафтарча худди бирор фалокатни бошлаб берадиган бомбага ўхшайди. Буни менинг пайимга тушган бирор одам атайлаб ташлаб кетган бўлса керак. Улуғларимизнинг исму шарифлари битилган бу рўйхат хали бошимга қандай кулфатлар солишини аниқ билмасам ҳам шунисига аминманки, уни уйимдаги стол тагига холис ният билан ташлаб кетишмаган. Мени ваҳима босди. Назаримда, шу топда ҳозир эшик дукиллайди-ю, уйга беформа полициячилар бостириб кириб: «Қани, дафтарни чўз!» дея менга дўк уради. Дир-дир қалтираб: «Қанақа дафтар?» деб сўрайдиган бўлсам, уйда тинтув бошлашадди, кейин худди ўзлари илгари яшириб қўйгандай бирпасда стол тагидаги дафтарни топиб олишади.

Шундай бўлишига имоним комил. Менинг уйимга дафтарни ташлаб кетган ўша разил одам, албатта полицияга шипшитиб қўйган. Каттакон фитнага мен ҳам аралашиб қолганга ўхшайман.

«Қани, сайра энди! – дейди менга дафтарни топиб олган полициячилар. – Сен нима учун каттадан-кичик ҳамма улуғларимизнинг турар жойларини бу дафтарга ёзиб олгансан? Хўш, сен уларга махсус дафтар очганмисан? Ёки товламачилик хунаринг борми? Тўғриси айт ёки уларнинг жонига касд қилганмисан?»

Худое мушкулимни ўзинг осон қил. Рост, агар шунақа деб қолишса, қўлимдан нима келади? Ҳозирок дафтарга ўт қўйиб, кулини кўкка совуришим керак!

Мени домига илинтирмоқчи бўлган пасткашнинг ўзи ким бўлди экан? Кеча кечқурун учта ошнам уйимга келган эди. Уларнинг қўлидан бунақа иш келмаслигига аминман. Сабаби, бири доцент, иккинчиси университет кутубхонасида хизматчи, учинчиси эса адабиёт ўқитувчиси.

Ваннахонага кириб, дафтарни энди ўтхонага ташлайман деб турган эдим, тўсатдан эшик дукиллаб қолди. Юрак ўйноғида бориб эшикни очган эдим, қарасам, кечаги улфатлардан бири – университет кутубхонасида ишлайдигани келган экан. Холид – йигирма йиллик кадрдон дўстим. Менга ўхшаб у ҳам жуда серташвиш кўринади.

– Нима гап, нега рангинг қув ўчган? – деб сўради у.

– Ўзинг-чи? Ўзингга нима бўлди?

– Кеча шу ерда дафтарим тушиб қолмабдими?

– Манавими? – қўлимдаги дафтарчани унга кўрсатдим.

– Ҳа, ҳа, худди шунинг ўзи, – деди у дафтарга чанг солиб. – Шунинг ўзи. Йўқолиб қолдим деб ўтакам ёрилди. Шунақаям кўркиб кетдимки, асти кўявер.

Қўлидан тутиб, уни ишхонамга олиб кирдим.

– Мени ўлдираёздинг-ку, – дедим унга қараб. – Тўғриси айт, бунақа баобрў кишиларнинг турар жойи сенга нимага керак бўлиб қолди?

Бу гал у ҳайрон бўлди:

– Ия, ҳали сен бунақа дафтарча тутмаганмисан?

– Йўқ.

– Ана холос, шу ҳам иш бўлдим. Мени дўстим десанг, сен ҳам шунақа қил. Бунақа манзиллар нимага кераклигини мен сенга ҳозир тушунтириб бераман. Мана, кулоқ сол:

– Бир вақтлари мен авторучка жинниси бўлиб қолган эдим. Гох ўзим дўкондан сотиб оламан, гох ўртоқларим менга совға қилишади. Бир пайт ёнимда ўн бештача ручка йиғилиб қолибди. Ўша кезлари Германиядан бир шоир ошнам келган эди, шунини йўқлаб меҳмонхонага бордим. У ҳам ручка жинниси эканлигимни билиб, кетар чоғимда бир дона авторучка тақдим қилди. Меҳмонхонадан чикиб муюлишга бурилгач, чидаб туролмадим, ручкасини бир кўрай дедим. Ўзинг яхши биласан, мен ҳамини ёнимда лупа олиб юраман. Перони шу лупага солиб кўрган эдим, кўзимга қалинроқ ёзадиганга ўхшади. Ёндафтарчамни олдим-да, перони синаб кўриш учун дастлаб миямга келган сўзларни ёздим. «Назокату нафосат». Ҳа, майли, сал қалинроқ ёзар экан, уйга келиб қумқоғоз билан ишқаласам учи ингичка бўлар, деб ўйладим. Яна бир кўрмоқчи бўлиб қўлимга лупа олганимни биламан – икки елкамга икки қўл тушди:

– Нима қияпсан?

– Менми? Ўзим, шундай, авторучкани кўраётган эдим.

– Шунаками? Ручка кўряпман дегин. Қани, ўзинг қаерда ишлайсан?

– Мен университетда... – гапим бўғзимда қолди.

– О, профессорман денг. Ҳали сиз профессор бўлдингизми? Ҳўв, ўша профессор бўлган сени! Мана сенга профессор...

Биттаси чап биқинимга бир мушт туширди:

– Қани юр, талмовсирама!

– Бу қанака гап, жаноблар... Бирон англашилмовчилик бўлганга ўхшайди!

Ўнг биқинимга яна бир мушт тушган эди, юришга мажбур бўлдим. Қани юрмай ҳам кўр-чи!

Полиция участкасига олиб келишди. Кейин теппиб-суриб бир хонага қамаб қўйишди. Тоза кутиб ўтирдим, олдимга ҳеч ким кирмади. Бир пайт аллаким эшикни очиб:

– Ерга ўтир! – деб дўк урди.

– Ўтиролмайман, таксир!

– Ҳа, ҳа, ҳали ўтиролмайсанми? Вой профессор бўлган сени... Қани ағдар чўнтақларингни!

Чўнтакдаги бор нарсани чиқариб столга қўйдим: ўн тўрт дона авторучка, иккита китобча, битта ёндафтар, бир дона лупа билан иккита қумқоғоз чиқди.

– Бу нима? – сўради у авторучкаларга ишора қилиб.

– Буми? Авторучка!

– Ҳм, авторучка дегин! Вой профессор бўлган сени...

Мен профессор эмасман, университет кутубхонасида оддий хизматчи бўлиб ишлайман, дегим келди-ю, қани энди оғиз очирса. Столдан лупани олди:

- Хўш, манави нима?
- Лупа...
- Лупа дегин... Вой профессор бўлган сени...

Яна уч киши ичкари кирди. Тўрттови бир бўлиб столдаги нарсаларни синчиклаб кўздан кечиряпти. Улардан бири қумқоғозни қўлига олиб сўради:

- Бу нима?
- Қумқоғоз.
- Бу қанақа қумқоғоз ўзи? Сип-силлик-ку...

Бизни лақиллатмоқчимисан?

- Ўзи шунақа, махсус силлик ишланган.
- Қих, қих... Силлик қоғоз дегин! Вой профессор бўлган сени...

Елкамга бир мушт тушди. Бундоқ қарасам, аҳвол тобора чатоклашиб кетяпти.

– Жаноблар, – дедим уларга қараб, – бу ерда бирор англашилмовчилик борга ўхшайди... Мени бу ерга нима сабабдан олиб келганингизни билмайману, лекин бутун университет, ҳамма журналистлар қандай одамлигимни яхши билишади. Менга бундай муомала қилишингиз яхши эмас.

Ёндафтаримни титкилаб турган одам бақириб берди:

- Ўчир овозингни!
- Кейин тўсатдан кўзи чакнаб кетди:
- Манави нима?

У авторучкани синаб кўриш учун ёзилган бояги «Назокату нафосат» деган сўзларга ишора қилаётган эди.

- Нима бўларди, «назокату нафосат».
- Назокату нафосат?
- Ҳа, «назокату нафосат»!
- Бунинг маъноси нима?
- Ҳеч нима...
- Ҳеч нима бўлса нега ёздинг?

– Перони синаб кўрмоқчи бўлган эдим...

– Шунақами ҳали! Хўш, унақа бўлса, нима учун келиб-келиб шу сўзларни ёзасан? Гапир!

Тўғрисини айтсам, бу ҳақда ўйламаган эдим.

– Билмадим, калламга шу келувди, ёздим-кўйдим.

– Хўш! Назокату нафосат-а! Вой профессор бўлган сени... Назокату нафосат нималигини кўрсатиб кўямиз сенга! Ҳали каллангизга шу келдимми? Бошқаси топилмабди-да, а?

Бири машинкачининг ёнига келиб далолатнома ёздира бошлади. Мени даҳшат босди. «Назокату нафосат» дегани бирор жосуслар ташкилотининг шартли белгиси бўлиб чикса-я? Ун тўрт дона авторучка, ёндафтар, лупа, иккита китоб, қумқоғоз, бунинг устига «назокату нафосат» деган ёзув. Буларни кўрган ҳар қанақа одам ҳам шубҳага тушиши мумкин. Энди нима қилсамикин? Далолатнома бўлса шиғиллаб ёзиляпти, ёндафтарим ҳали титкиллаб бўлингани йўқ. Шу пайт дафтарни қовлаштириб ўтирган одам такка тўхтади. Сўнгра ўзи кўраётган варақни ёнидаги шерикларига тутди. Ўрталарида пичир-пичир гап бошланиб, бир нимани келишиб олишди. Ҳеч қутилмаганда бирпасда вазият ўзгарди. Ҳалиги одам ёндафтарчага ёзилган бир манзилни менга кўрсата туриб сўради:

– Айбга буюрмайсиз, бейафандим, бу киши сизга ким бўладилар?

– Синфдош ўртоғим бўлади, – дедим. – Тунов куни учрашиб қолган эдик, кўярда-кўймай мени ресторанга олиб борди. Кета туриб уй манзилини берган эди, шу дафтарга ёзиб олдим.

Тўғриси ҳам шу. Кўпдан кўрмаган ўртоғим билан учрашиб қолганим рост. Ҳаттоки мен унинг бош директор бўлиб ишлашидан ҳам беҳабар эдим.

У истиҳола аралаш кулган бўлди:

– Буни қаранг-а, демак, бош директор ўзларининг яқин ўртоқлари бўларкан-да.

– Ҳа, шунақа. Бирга ўкиганмиз, мактабда биз уни Риза тиртиқ деб чакирардик.

– Жуда хурсандман, бейафандим. Ия, ия, негатикка туриб қолдингиз? Қани, марҳамат, ўтирсинлар!

Кейин шерикларидан сўради:

– Бейафандимни бу ерга нега олиб келдиларинг?

У сўроғига жавоб кутмай, яна менга мурожаат қилди:

– Қани, марҳамат қилинг, бейафандим!

Яхшилаб жиҳозланган хонага ўтдик. Эшикдан олдин мен, ортимдан улар киришди.

– Бугун ҳаво жудаям дим бўлди-я, – деди улардан бири менга кўз қирини ташлаб. – Жанобларига газоз¹ буюрайликми?

– Йўғ-э...

Газоз олиб келинди. Хонада икки киши қолдик.

Ёлғиз қолгач, у мендан сўради:

– Афандим, биз томонга ташриф буюрганларининг боиси нима? Бирор амри фармонлари борми бизга?

Ё тавба! Амри фармон дегани нимаси? Мени бу ерга уриб-сўкиб судраб келган шуларнинг ўзи эмасми?

Бу томонга мушт ва тепки зарби билан келганлигимни айтсам, ҳозир кўрсатилаётган илтифот олдида ҳурматсизлик бўлади. Шунинг учун бошқача жавоб бердим:

– Ўзларининг ҳол-аҳволларини бир сўраб ўтай деган эдим.

¹ Газоз – газли ширин сув.

– О, миннатдорман, афандим, ғоят миннатдорман. Бошим осмонга етди. Биз учун катта бахт бу.

Вазият яхшиланди. Яна бирор ишкал чиқишини кутмай, иссиғида жўнаб қолганим маъкул. Шуни ўйлаб, кетишга рухсат сўрадим:

– Бейафандим, энди менга рухсат берсангиз.

У ўрнидан туриб, мени эшиккача кузатиб қўйди. Шу жойдан тезроқ чиқиб кетай деган максатда кадамимни тезлатдим. Авторучкаларни, дафтарча билан лупани сўрай десам, бояги англашилмовчиликни эслатган бўламан. Айб бўлади!

– Бейафандим! Бейафандим! Профессор ҳазратлари! Буюмларингизни эсдан чиқарибсиз!

Боягилардан бири ручка, қумқоғоз, лупа ва ёндафтарчани кўтариб орқамдан югуриб келди.

– Бир нарсани сўрамоқчи эдим, бош директор чиндан ҳам жанобларига ўртоқ бўладими?

– Ҳа, албатта! – жавоб бердим. – Нега суриштириб қолдингиз?

– Шунчаки... Ҳозир, биласизми, бир одат пайдо бўлган. Ҳар хил бўлмағур одамлар улуғларимизнинг исми билан турар жойини ёндафтарга ёзиб қўйишади, кейин ишкал чиқиб қолса, «бу менинг ўртоғим бўлади» деб сувдан курук чиқиб кетишади. Тушундингизми? Биз бўлсак бу гап тўғри ё нотўғри эканлигини билмаймиз. Демак, сиз у киши билан чиндан ўртоқсиз-а?

– Ҳа, у менинг чиндан ўртоғим бўлади.

У менга бир парча қоғоз узатди...

– Бейафандим, ўзим ҳақимда икки оғиз сўз қоралаб қўювдим. Агар бош директор жанобларини яна бир учратиб қолсангиз...

Ҳолид воқеани гапириб бўлгач, қўшиб қўйди:

– Ўша кундан буён мен улуғларимиздан қайси бирининг турар жойини эшитиб қолсам, шу дафтарга

ёзиб кўядиган бўлдим. Кеча дафтарни йўқотиб қўйдимми, деб роса кўркиб кетдим. Бу ердаги манзиллар мол-мулкни, ҳаётни суғурта қилиш билан тенг. Биродар, сен ҳам албатта шунақа дафтар тутиб ол. Лекин бир нарсага эҳтиёт бўл: дафтарга ёзилган одамлардан бирортаси истеъфога чиқиб кетса, дарров унинг номини ўчириб ташла. Акс ҳолда, бошинг балога қолади. Демак, сен улуғ одамларимизни ёзиб юриш одатидан беҳабар экансан-да...

– Ҳеч эшитмаган эдим.

– Лекин кўп нарсани бой берибсан, ошнам. Ҳозир шунақа замон. Ҳар бир киши ҳар эҳтимолга қарши ёнида мана шунақа дафтарча олиб юриши керак. Остона ҳатлаб кўчага чиққанингда бошингга қанақа бало тушишини олдиндан билиб бўладими? Қадимда одамлар касалдан, ёмон кўздан сақласин деб ёнларида дуо битилган тумор олиб юришарди... Ҳозир эса бунинг ўрнига мана шу манзилли дафтарчалар чиққан. Дафтар бўлганда ҳам нафаси ўткир дафтар!

ҲАЗИЛКАШ ОДАМЛАР

«Ҳаёт – аччиқ нарса, жаноблар. Ҳаёт – тиканли йўл. Ҳаёт...» Ана шунақа чуқур маъноли гаплар ёзилган учта дафтарим бор. Буларнинг ҳаммаси ҳаёт фалсафаси билан тўла.

«Ҳаёт – бу турган-битгани укубат демакдир. Ҳаёт – бу зўр машаққат билан чиқиладиган чўкки демакдир. Ҳаёт – бу орқасига қайтмайдиган оқар сув демакдир». Сўнгги дафтаримнинг сўнгги бетига «Ҳаёт нима ўзи?» деб ёзиб қўйдим.

Боя айтганимдай, ҳаёт – бу аччиқ нарса, жаноблар. Ишонмасангиз, мана мен ҳикоя қилиб берай, сиз ҳукм чиқаринг.

Мен ишсиз лақиллаб юрган эдим. Йўк, отамдан катта мерос қолгани учун эмас, балки қидиравериб иш тополмаганим учун бекор эдим. Бу ёғини сўрасангиз, икки кундан бери факат ҳаво ва сув билан тирикман. Шу аҳволда бир бокқа кириб, ҳаёт ҳақида чуқур фикр суриб ўтирибман. Ёнимда ўтирган одам кўлидаги газетасини ўқиб бўлиб, саккиз буклаб чўнтагига тикаётган эди, сўраб олдим. Дарров эълонлар бўлимига кўз югуртирдим. Бир жойда эркак ва аёллар ишга қабул қилиниши ҳақидаги эълонни ўқидиму баданимга қон югурди. Газетани эгасига қайтариб бердим. Вактни бой бермаслик керак. Охирги кучимни тўплаб ўрнимдан турдим-да, ўша кўрсатилган жойни излаб кетдим. Мана, шаҳарнинг савдо маҳкамалари жойлашган катта бинонинг бешинчи қавати. Ҳар хил таъналардан кўрқиб лифтга ўтирмай, зинадан чиқдим. Газетада кўрсатилган 18-хона олдида турибман. Одам кўп. Хонага кириб кетаётганларнинг юзида аллақандай умид порласа, ичкаридан қайтиб чиқаётганлар ғамгин, ғариб кўринади.

Иш ваъда қилган одамларнинг олдига тетик кирай, деган мақсадда анча нафасимни ростлаб олдим. Кейин мен ҳам бошқаларга ўхшаб хонага кирдим.

– Газетадаги эълонни ўқиган эдим, – дея мурожаат қилдим кўринишидан эшикбонга ўхшаган одамга.

– Ичкари кириб кутиб тур, – деди у.

Хонада қатор курсилар қўйилган. Буларда олти аёл ва саккиз эркак ўтирибди, менга ўхшаган тўрт киши тикка турибди. Кўриниши ўзимга ўхшаган бир одамдан сўрадим:

– Ўзи нима иш экан?

– Билолмадим, навбат билан ичкарига чақириб туришибди. Бири ўн дақиқада, бири ярим соат-

да бўшаб, нима учундир ҳаммаси ҳам ичкаридан дарғазаб бўлиб чикяпти.

Айтгани келди. Шу пайт эшик тараклаб очилди-ю, ичкаридан башараси лавлагидек кизариб кетган семиз бир одам сўкиниб чикди. У: «Беҳаёлар, ифлослар!» деганича югуриб ташкарига чикиб кетди.

– Ҳар ҳолда ишга қабул қилишмагани учун жаҳли чикқан бўлса керак, – деб ўзимни юпатдим.

Ёнимда турган одам гапимга қўшилди:

– Шунакага ўхшайди, ҳаммасининг хуноби ошиб чикяпти.

– Навбат кимники? – деб сўради эшикбон.

Юзига қалин упа суртган, олифта бир жувон «меники» деди-ю, лапанглаб хонага кириб кетди.

– Қизик, ичкарида нима қилишаётган экан? – сўрадим навбат кутиб турганларнинг биридан.

– Менимча, имтихон қилишаётган бўлса керак, – деб жавоб берди у.

Мактабда ўқиган нарсаларимни эслай бошладим. Бу ер савдо маҳкамаси бўлганлиги учун биринчи навбатда арифметикадан сўрашса керак. Миямда карра жадвални қайтариб чикдим. Шундан кейин фоиз чиқариш ва нарх чегириш йўлларини ўйлаб турган эдим, ичкаридан бояги аёлнинг бақиргани эшитилиб қолди. Шу пайт эшик қарсиллаб очилди-ю, у ташкарига отилиб чикди.

– Номуссизлар! Виждонсизлар! – дея бақирганича у ҳам хонадан югуриб чикиб кетди.

Очиқ эшикдан бир гала эркак кишининг қий-чуви кулокка чалинди.

– Нима гап ўзи, бу жувонга бирор нарса қилишдими? – деб ёнимдагидан сўрадим.

– Унақа бўлмаса керак. Агар бирор гап бўлганида бунчалик додлаб чикмасди. Эҳтимол, қийинрок бир савол тушгандир.

– Шундай бўлса керак, – гапга аралашди тикка турган йигит, – жавобга кучи етмаган кўринади.

– Эркак кишилар ҳам додлаб чикяпти-ку, биродар, – унга қараб деди бошқа бири.

– Кимнинг навбати?

Ҳозиргина гапга аралашган йигит кириб кетди.

Мен яна фоиз чикариш йўлларини эслаб турган эдим, «бу қандай бемаънилик!» деганича у ҳам югуриб ташқарига чикиб кетди.

– Бу йигит ҳам бояги жувонга ўхшаб жавоб беролмабди-да! – деди ёнимдаги одам.

Мендан кейин яна тўрт киши навбатга турган. Келувчиларнинг кети кўринмайди. Навбати билан ичкари кирганлар эса терлаб-пишган, қизариб-бўзарган ҳолда чиқиб кетмоқда. Мен битта-битта одам қўйиб, дарров кўздан ғойиб бўлиб қолаётган эшикбонни тўхтатиб сўрадим:

– Кирган одамларни ичкарида нима қилишяпти?

У тиржайиб туриб:

– Синаб кўришяпти! – деди-да, яна кўздан ғойиб бўлди.

Мана, навбат кутиб турган бир кампир билан чол ҳам дод солиб чиқиб кетди. Қия очилган эшикдан яна қийқирик, кулги эшитилди. Иш истаб келганлар сўкиниб, фарёд чекиб ташқарига чиқиб кетаверган сари ичимда суюнаман: нега деганда, ракибларим камайиб, менинг умидим ошиб боряпти. Лекин бир томондан, ичкарида нима воқеа рўй бераётганлигини ўйлаб, вужудимни қалтироқ босади. Тўғриси айтсам, агар икки кундан буён оч бўлмаганимда, ҳозир шу ишини ҳам, шу синов-пиновини ҳам ташлаб кетардим. Зора омадим келиб, ишга олинсам, деган умиддаман. Навбатда мендан олдин турган чол киши ичкаридан ранги оппоқ оқариб чикди.

Бошқаларга ўхшаб бақиргани унда мажол қолмаган эди.

– Нима гап экан ўзи, амаки? – деб сўрадим.

– Э сўрамай қўя қол, ўзинг кўрсанг биласан! – зўрға жавоб берди у.

– Кимнинг навбати?

Мик этмадим.

– Сизнинг навбатингиз-ку, – менга қараб деди оркамда турган одам.

– Сиз қира қолинг, мен унча шошилаётганим йўқ, – дедим.

– Йўқ, йўқ, бировнинг навбати менга керак эмас! – эътироз билдирди у.

Трамвай ё автобус бўлганида бу хумпар навбатини кутмай уриб-суриб чиқиб олган бўларди-я.

– Илтимос қиламан, қира қолинг.

– Йўқ, олдин сиз кириш.

Эшикбон оркамдан итариб юборди-да, эшикни ёпди.

«Э, парвардигор, ишқилиб ўзинг шарманда қилма. Ўзингга ишондим! Ишқилиб, шу тажриба ё имтиҳондан бир кутулиб олай, мен ҳам бу дунёда ишлик бўлай!» – дея кўнглимдан ўтказдим.

Қорним очлигиданми, ниҳоятда кўрқиб кетганимданми, ҳар ҳолда кўзим тиниб кетяпти. Олазарак бўлиб атрофимга қарадим: яхши жиҳозланган, катта хона. Бу ерда ўтирган одамлар қийқирик отиб қулишади, қулгидан намланган кўзларини дамбадам артиб туришади. Санагани имкон бўлмади-ю, лекин ўн чоғлик одам бор. Улар бу ердан ҳозиргина чиқиб кетган одамни масҳара қилиб қулишаётган экан. Ҳаммаси ҳам қорин қўйган, семиз бўлгани учун қулги уларга ярашар экан. Тепаси тошойнали стол олдида ўтирган одамга яқинлашдим.

– Ҳазилга тобинг қалай? – Унинг менга берган биринчи саволи шу бўлди.

Ишга олиниш учун нима деб жавоб бериш керак? Хонадагиларга бирма-бир қараб чиқдим. Уларнинг орасида менга ўхшагани йўқ. Ҳаммаси ҳам яхши кийинган, ҳаммаси ҳам семиз, ҳаммасининг ҳам юзидан қон чак-чак томиб турибди. «Ҳар ҳолда булар ҳазилни ёқтирса керак», деган ҳаёлда зўраки кулги билан жавоб бердим:

– Ҳазилни жуда ёқтираман. Ҳазил деса ўлиб қоламан! Ахир ким ҳазилни севмайди дейсиз!

– Агар ҳазилни яхши кўрсанг, мана шу курсига ўтир, – деди у.

Қорним очлигидан оёқда туришга мажол қолмаган бўлса ҳам, ҳурматини жойига қўйиш учун:

– Зарари йўқ, афандим, мен тикка туравераман, – дея жавоб қилдим.

– Йўқ, униси кетмайди. Агар ҳазилни маъқул кўрсанг, шу курсига ўтирасан.

Курсида нима гап бўларди, дедиму гап қайтармаслик учун ўтирдим.

– Раҳмат, афандим.

– Йўқ, йўқ, у ерга эмас, манави курсига ўтир.

Айтганини қилдим.

– Бу ердаги одамларнинг ҳаммаси ҳазилкаш одамлар.

– Жуда соз, афандим. Каминангиз ҳам ҳазилни жуда яхши кўради.

У мен билан у-бу ҳақда гаплаша бошлади. Берган саволларига одоб билан жавоб қайтариб турдим. Жавоб беряпману, аъзойи баданим ғалати бўлиб кетяпти. Ростини айтсам, тагим қизиб кетяпти. Худди лахча чўғ устида ўтирганга ўхшайман. Ё раббий, нима гап ўзи? Нима бало, касал бўлиб қолдимми? Ундоқ десам, иситма дегани одамнинг тагидан эмас,

бошидан чиқади-ку... Нима киларимни билмай, тўл-
ғанаман, ўзимни гоҳ у ёнга, гоҳ бу ёнга ташлайман,
лекин фойдаси йўқ. Мен ўтирган жойимда бесаран-
жом бўлган сари улар хандон отиб кулишади. Ило-
жим қанча, улар кулгини яхши кўрадиган одамлар,
қолаверса, менинг аҳволимдан кулмай бўладими
ўзи... Ўзим не азобдаману, лекин улар билан бирга
кулишаман. Тагимдан шундай ўт пуркаяптики, гўё
ҳозир жизғинак бўлиб куйиб кетадиганга ўхшайман.

– Сизга нима бўлди, тобингиз қочдимми? –
сўради қаршимда ўтирган одам.

Бетобман десам, ишга олишмаслиги мумкин.

– Йўқ, соғлиғим жойида, жуда саломатман.

– Нега бўлмаса бесаранжом кўринасиз?

Уларнинг қийқириғи авжга чиққан.

– Кечирасиз, чипқон чиққан эди, – дедим шу
баҳонани топиб. – Рухсат этсангиз, мен тикка турсам.

Улар кулгидан ичаклари узиладигандай. Ме-
нинг эса аъзойи баданимдан дув-дув тер тўкилади.
Пешанам жикқа ҳўл бўлиб кетган экан, уни артиб
ўрнимдан турдим. Бу ерда маймун ўйнатяпманми,
нега куласизлар, дея уларга бақириб бермоқчи
бўлдим, лекин ўзимни босиб қолдим: ҳар ҳолда
булар ҳазилкаш одамлар, шундок дейдиган бўлсам,
мени ишга олмасликлари мумкин.

Стол олдида ўтирган киши тугмачани босиб,
хизматкорни чақирди:

– Афандимга бир бордок чой келтир!

Буни эшитиб суюниб кетдим. Бундан чикди,
мен уларга маъқул тушибман-да. Очликдан қорним
ғулдурайди. Иссиқ чой ичсам эҳтимол босилар.

Хизматкор бир бордок чой келтирди. Мен тик-
ка турганимча кўлидаги бордокни олиб, ичига икки
чакмоқ қанд ташлаган эдим, чой бирдан вишиллаб
кўпириб кетди. Кўрқиб кетганимдан жон ҳолатда

бордокни отиб юбордим. Кийим-бошим кўпикка беланди, кўлларим куйди. Айб менда бўлса керак, кўполлигим курсин. Хонадагилар энди қаҳ-қаҳа отиб кулишарди.

– Анави эшикни очиб, ичкари кирсанг, стол устида битта папка ётибди. Шунини бу ёкка олиб чик, – деб менга буюрди улардан бири.

У айтган эшикни очиб, қараган эдим, кўзимга ҳеч нарса кўринмади. Энди нима қилай, йўқ десам, буйруқни бажармаган бўламан-ку.

– Ҳеч нарса йўқ-ку, афандим, – дедим кўрка-писа.

– Ҳа, майли, бу ёкда экан, келавер, – деди у ҳамон ўзини кулгидан тўхтата олмай.

Айтганини қилиб, олдига келган эдим, яна буюрди:

– Эшикни очиб келибсан, бор, ёпиб қўй!

Эшикни ёпиб келдим. Энди бошқа киши мени саволга тута бошлади. Лекин жавобни ўрнига қўёлмай қолдим – бирдан акса бошланса бўладими. Ҳеч тўхтамай акса ураман-а.

– Отингиз нима?

– Отим... Ап-ап-апшу... Меҳ-меҳ-ап-ап... апшу... Меҳмед.

Улар кийкириб кулишади. Менга нима бало бўлди экан-а? Қирк ёшга кириб, энди иш топай деб турганимда ё тагим аланга олади, ё кўполлик қилиб чой тўкаман, ё бўлмаса акса тутаяди-я!

– Неча ёшдасиз?

– Қир... қир... апшу! Қирк бирда! Апшу!

Кулгидан ўлаёзишди.

Биттасининг раҳми келиб:

– Бориб анави жўмракдан юзингни ювиб кел, – деди.

Жўмракда юзимни ювиб олдим, лекин бари-бир ўзимга келолмадим. Бу гал нима учундир кўзим ёшлана бошлади. Кўзим ёшланияпти эмас, тўғридан-тўғри хўнг-хўнг йиғлаяпман. Ҳайронман, ҳеч бунақа бўлмаган эдим. Қорним очганидан бўлса керак, деб ҳам ўйладим. «Бўлди энди, буларнинг олдида роса шармандам чикди. Бир ерда тинч ўтиролмайдиган, дам акса уриб, дам кўз ёши оқизадиган бунақа лапашанг одамни ишга олишармиди», деган хаёл миямдан кетмайди.

– Нега йиғлаяпсиз?

– Менми? Ўзим, шундай... Онам раҳматлик...

Қийкириб кулишди. Худоё тавба, ўзим ҳам роса йиғлаяпман-а. Биттаси ўрнидан туриб шкафдан шишачада алланима олди:

– Мана бундан озгина ҳидланг, димоғингиз очилади.

Кафтимга қуйган нарсасидан хидлаб, чуқур нафас олдим. Асабни юпатадиган нарсага ўхшайди. Ух, димоғим сал очилди-я. Бугун ўзи менга бир бало бўлганга ўхшайди. Буни қаранг, энди ҳикичок тутса бўладими. Ҳик-ҳик-ҳик... Булар мени жинни деб ўйлашса керак... Ҳа-да, дам йиғласам, дам аксирсам, дам ҳикиллаб турсам. Мени ҳайдаб чиқаришмаганларига ҳайронман.

– Илгари нима иш килардингиз?

Жавобга йўл бўлсин!

– Илгари... Ҳик... бў... ҳик... бўёкчилик... ҳик...

– Бўлди-бўлди, бас қил! – дея котиб-котиб кулишади.

– Манави шкафни оч!

Шкафни очганимни биламан, бир нарса замбарак отилгандай гумбурлаб берди. Қўрқиб кетганимдан ерга ағанаб тушдим. Омад юришмаса, шунақа бўларкан-да. Мана энди, ишдан ҳам курук колдим.

Хонадаги одамларнинг ичида биттаси жуда ҳам сўлакмон экан, ўша стол устидаги чангни мен томонга пуфлаб юборди. Кейин қикирлаб мендан сўради:

– Нега ҳадеб қашинаверасиз?

– Худо ҳақки, ифлос эмасман, кеча ҳаммомга тушган эдим, лекин нима учундир этим кичишиб кетяпти.

Нима бало, бургами десам, ҳеч бургага ўхшамайди, ахир бурга одамнинг бир жойини кичитади-ку. Менинг эса ҳаммаёғим кичишиб кетяпти.

Уларнинг кексароғи савол берди:

– Маълумотингиз қандай?

– Университетнинг адабиёт факультетини та-
момлаганман.

У кулоғини оғзимга яқин келтириб айтди:

– Қаттиқрок гапиринг, кулоғим оғиррок.

Кулоғи оғир кишилар тутадиган асбоби бор экан. Қирт-қирт қашиниб туриб, жавоб бердим:

– Адабиёт факультетини...

– А?

Лабларимни кулоғидаги асбобга кўйиб, «адаби-
ёт» деганимни биламан, бирдан асбобдан сув отилиб
чикса бўладими. Эсанкираётганимдан таппа ерга
йиқилдим. Бир томондан қорним таталаб кетяпти.

Улар ҳам ерда думалаб-думалаб кулишади. Тут-
қаноғи тутган одамдай анча вақтгача ерда типир-
чилаб ётгач, ўринларидан туришди. Кулги тўхтади.
Ҳаммаси жиддий. Ҳазил тугаган кўринади...

– Офарин сенга, – менга қараб деди улардан
бири, – синовга яхши чидадинг. Сендан олдин
қирқтача одам келди, лекин биттаси ҳам охиригача
туриб беролмади. Ҳатто биринчи синовда ҳам ко-
чиб кетганлар бўлди.

– Тушунмадим, бейафандим, мен қандай синов-га чидадим?

– Америкада ҳазил учун кўлланадиган дорилар ишлаб чиқарадиган фабрика бор. Ўша фабрика бизга баъзи бир дориларни юборган эди.

– Хўш?

– Бу дориларнинг баъзилари хатарли бўлади. Шунинг учун уларни олдин синаб кўрмоқчи бўлган эдик.

Кейин ўзаро гаплашиб кетишди:

– Америкада шунақа моллар сотиладиган ўн мингта дўкон бор экан.

– Тўғри... Йилига йигирма миллион доллардан кўпроққа мол чиқаришаркан.

– Фабрика бизга эллик хил дори таклиф этяпти.

– Бошқа хилларидан ҳам олаверайлик. Катта пул ишлаб оламиз. Нега деганда, халкимиз америкаликларга караганда кўпроқ ҳазилкаш. Биз ҳазилни яхши кўрадиган одамлармиз.

Уларнинг кексароғи котибга ўхшаган бир кишига буюрди:

– Қани, ёз бўлмаса. Тагни қиздирадиган пластинкадан икки минг дона, кичитқи порошогидан ўн минг кути, ҳикичок тутқазадиган атирдан беш юз кути, карларнинг асбобидан беш миллион дона, кўзни ачиштирадиган сувдан йигирма минг шиша, кўпирадиган қанддан беш тонна, пақ-пақ пистондан ўттиз минг кути. Ҳаммасини ёзиб юбор, дарров жўнатишсин.

Мени макташганига караганда ишга олинган кўринаман. Лекин тўғрисини айтсам, нима қилишга ҳайронман. Улар гап билан бўлиб мени унутиб қўйишди.

– Бейафандим, – дедим мен билан кўпроқ мулоқот қилган кишига қараб, – ишга олиндимми энди?

– Ия, сени эсдан чиқариб қўйибмиз-ку, – деди у. – Ҳа, иш кидириб келганларнинг ичида энг чидамлиги сен бўлдинг. Сени ишга қабул қилдик.

Кейин у котибига ўғирилди:

– Бухгалтерга айт, бу кишига кассадан икки ярим лира олиб берсин.

Яна менга қараб қўшиб қўйди:

– Бизнинг ширкатимиз ҳар ойда Америкадан шунақа дорилар олиб туради. Сиз ҳар ойнинг учинчи куни келиб турсангиз бўлади. Янги олган дориларимизни синаб берсангиз, икки ярим лира хизмат ҳақингизни олаверасиз. Ёддан чиқарманг, ҳар ойнинг учинчи куни.

Ҳиқиллаб кулдим. У ҳам тиржайди.

– Жуда ҳазилкаш одам экансиз. Мен ҳам ҳазилни яхши кўраман.

Мен куляпман. У куляпти.

Очлик азобидан оёқда зўрға турган бўлсам ҳам, бор кучимни йиғиб баччағарнинг қок бурнига бир мушт туширган эдим, орқаси билан ағдарилиб тушди. Бурни қонаб кетди. Бошқалари эсанкираб қолди.

– Сиз билан сал ҳазиллашмоқчи эдим, – дедим унга қараб.

– Ҳе, ҳазилинг курсин... Бунақа ҳазилни одам эмас, эшак қилади.

– Нима қилай, ахир биз камбағал бўлсак. Қўлимизга тегадиган икки ярим лирага ҳазил дориларингизни олишга қурбимиз етмайди. Ахир сиздек одамга ҳазил қилмай бўладими? Бизнинг дорисиз ҳазилимиз шунақа бўлади.

Эшикни шартта ёпиб чиқиб кетдим. Тўғри уйга бордим. Ҳаёт фалсафаси билан тўлган дафтаримни очиб, унинг сўнгги бетига шу сўзларни ёзиб қўйдим: «Ҳаёт – бу аччиқ ҳазил демакдир!»

ОРКЕСТР ОДАМ

Дунёда шундай одамлар борки, уларнинг ҳар бир бармоғида биттадан ҳунар бўлади. Бизга ўхшаш муллақуруқларнинг ўнта бармоғида ўнта тирноқдан бошқа нарсаси йўқ. Дарвоқе, менинг кўлимдан ҳам бир ҳунар келади: одам кўп жойга тушиб қолсам, дарров кўлимни ишга солиб, атрофимдаги хотинларга ҳазил қиламан. Лекин бу ҳунарим ҳозирча фақат менга шапалоқ ейишдан бошқага ярамай турибди, холос.

Менинг санъатим тилим билан бурнимга жойлашган. Сабабини сўрасангиз, димоғда хиргойи қилиб, бурундан чиқарсам, одамлар сурнай чалаяпти, деб ўйлашади. Кейин тилни такиллашиб, унга оёқни жўр қилсам, нақ ногора овозининг ўзи бўлади.

Лекин бурунни сурнай-у, оғизни ногора қилиб чалиб юрган билан тирикчилик ўтмас экан. Одамлар мусиқани яхши тушунавермаслиги, дидининг пастлиги учун мен ўз кадрилини топмаган санъаткорга ўхшаб кўпинча оч қоламан.

Эҳ-ҳа, бир бурда нон топаман деб озмунча сарсон бўлдимми?

Қаерга бормай, мендан:

– Кўлингдан нима иш келади? – деб сўрашади.

Ҳаммага ўхшаб:

– Нима иш бўлса шуни қилавераман, – деб айтолмасам нима қилай?

Ҳар кимнинг ўзига яраша касб-кори бўлиши керак. Лекин менга қолса ҳар бир киши ўзига ярашадиган ишни қилиши лозим. Модомики, менга бурунда сурнай чалиш санъати насиб бўлган экан, шуни қилишим керак-да.

Аммо мен: «Жаноблар, менинг кўлимдан бурунда сурнай чалиш келади», – деб гап бошлашим

биланок «гурр» этиб кулги кўтарилади, ҳамма мени калака қила бошлайди.

Шунда мен:

– Рухсат этинг, бир чалиб берай, ёкмаса йўлимни берасиз! – дейман.

– Қани, нағмангни эшитсак эшита қолайлик! – дейишади улар.

Куйнинг даромад қисмини бошлайман. Дамбадам «ноғора» чаламан. Буни кўриб уларнинг оғзи очилиб қолади. Сизга ёлғон, менга чин-у, лекин мутлақо тишининг оқини кўрсатолмайдиган не-не баобрў кишилар ҳам бунақа пайтларда кизишиб кетиб, ечиниб ташлайдилар-да, корин ўйинига тушиб кетадилар.

Мен чалиб берган «сурнай навоси»дан кейин нима бўлишини айтиб берайми?

– Вой-бў, агар бу одам Европа ёки Америкада яшаса борми, бир зумда миллионер бўлиб кетар экан, – дейишади нукул.

Мамлакатимизда оч-яланғоч одамларга нукул шунақа дейишади.

Буни қарангки, ўз ватанимизда эмас-у, Европа ёки Америкада эмиш. Бундан чикди, худойи таоло одамларни икки тоифа қилиб – бир тоифасини осиёлик билан африкалигу, иккинчисини европалик билан америкалик қилиб яратган экан-да. Биз шўринг курғур камбағал бечоралар яратилишимиздан ватангадо эканмиз, қисматимиз доим шунақа экан. Бисотингда қанчалик илму ҳунаринг бўлмасин, сен ва сенга ўхшаганларга барибир иш топилмас экан.

Бу ёғини сўрасангиз, ана шундай ҳиммат-илтифотлардан кейин кўлимга беш-ўн қуруш пул тутқазишади-да, кейин олдиларига солиб қувлаб беришади.

Мана, ўзингиз кўриб тургандек, мен санъатнинг ҳамма машаққатларини тотиб кўрган одамман. Худога минг қатла шукурки, агар мен меҳрибон, санъатсевар бир хўжайинни учратмаганимда умримнинг охиригача бурунда сурнай чаладиган ҳаваскор созанда бўлиб қолаверар эканман.

У билан учрашишимиз қизиқ бўлди. Ўша пайтларда мен сайёр театрда оркестр бўлиб ишлар эдим. Ия, бу гапга ҳайрон қоляпсизми?

Ҳа, мен чиндан ҳам оркестр бўлиб ишлардим. Ахир бир одам ҳам сурнай, ҳам ногора чалишни билса, уни оркестр демай бўладими! Лекин менинг бошқа вазифаларим ҳам бор: мен ҳам сахнага чиқар, ашула айтар, бунинг устига хотинчасига кийиниб, ўйинга ҳам тушар эдим. Устига-устак кассада билет сотиш, сахна безаш, чодир бузиб, чодир тикиш, безакларни ташиш ҳам менга юклатилганди. Мабодо бирорта артист бетоб бўлиб колса, унинг ўрнига ҳам мен чиқишим керак эди.

Шекспирнинг «Гамлет»и қўйиладиган кун эди. Гамлет роли менга топширилган. Лекин нима сабабдандир бугун шу спектакль кетишини менга айтиб қўйишмабди, айтишган бўлса ҳам ёдимдан кўтарилибди. Шундан бир кун олдин «Лабламачи Хорхор» пьесасини кўрсатганлигимиз учун бугун ҳам шу кетса керак, деб ўйлабман. Навбат менга келиши билан бурнимда сурнай, оғизда ногора чалиб, Хорхор ролида сахнага чиқиб келдим. Сахна безаги билан артистларга бундок разм солиб қарасам, биз Даниядаги саройдаму, мен даниялик шахзода эканман. Олдинига нима қилишимни билмай эсанкираб қолдим: лабламачининг ролини давом эттириб, сурнай билан ногорамни чалаверайми ё Гамлетга ўтиб кетайми? Бир лаҳза иккиландиму, дар-

ров бир қарорга келдим: томоша менинг саҳнага чиқишимдан олдин бошланган, демак, Гамлет ролини ўйнашим керак. Скрипкачи Христоснинг хотини семиз Елена қаршимда турибди. У қизи Маронинг нейлондан тикилган кўйлагини кийиб олган.

Мен дарров Гамлетнинг монологини бошлаб юбордим: «Мен онам аталмиш бу беномус кироличадан отамнинг қасосини оламан. Мен шахзода Гамлет бўламан! Отамнинг бу сирли ўлимининг айбдори бир умр топилмаган жиноятлар ичида қолиб кетмайди. Мен жасадни табибларга текширтираман. Мен гўрни қазиб, отамнинг жасадини олдираман ва бу сирли жиноят жумбоғини ечаман. Ва мен амаким аталмиш қотилни полицияга топшираман».

Гапни тугатишим биланок, бор овозим билан қичқирдим:

– Офелия!.. Офе-е-лия! Офе-е-лия!

– Полициядан хабар келди: бемаҳалда бақиришман этилибди! – дея шивирлаб қолди шу пайт суфлёр.

Мен ўзимни семиз Еленанинг кучоғига отдим.

Халойикқа Гамлет роли манзур бўлмабди, шеклли:

– Сурнайдан бўлсин! Сурнай! – дея шовқин кўтаришди. Бу жанжални кўриб хўжайин дарғазаб бўлди. Дарров пардани тушириб, менга дўк ура кетди.

– Хўв маҳмадана, бу ер сенга ваъз айтадиган жой эмаски, оғзингга келганини гапираверасан. Бу ерни саҳна дейдилар!

Бирпасда паттамни кўлимга берди. Кўлимга осонгина патта текканлигининг сабаби шундаки, мен бу ерда ҳақ олмасдан ишлаётган эдим.

Одам бирор жойда ишласа, карз олиши осон бўлади. Мана энди мен бошқаларни шилиб юришдан ҳам маҳрум бўлдим.

Гамлет ролида чикқанимда кийиш учун ҳарбийларнинг қишки кийимидан тикилган калта шимни, асли футболчиларга аталган ола-була пайпоғимни ҳамда битта устара билан нимчани қўлтиклаб, чодирдан чиқдим. Шу атрофда ўралашиб юрган бекорчи одамлар мени кўра солиб, бир-бирини турта кетди:

– Ана, ана бояги артист! Бурнида сурнай чалишни шундоқ боплаб ташлайдики!

Шу пайт бир одам олдимга келиб, мурожаат қилди:

– Афандим, сизга икки оғиз гапим бор эди.

– Вақт масаласи чатоқроқ, – жавоб бердим унга. – Олдин мендан розилик олинг, кейин навбат кутинг.

– Сизга айтадиган зарур гапим бор эди-да!

– Қани, бўлмаса менга бир дона сигарет беринг-чи, сал ўзимга келиб олай.

У менга хушбўй сигарет узатди. Кейин унинг машинасига ўтириб, катта фабрикага бордик. У мени дабдаба билан ясатилган хонага олиб кирди.

– Айни Гамлет ўйнайдиган жой экан-а! – деб юборибман.

– Қани, мақсадга ўта қолайлик, – деди у менга қараб. – Мен шу фабриканинг эгаси бўламан.

– Бунақа нарсани олдиндан айтиб қўйиш керак, – дедим унга бир оз ўнғайсизланиб. – Ҳар ҳолда шунга қараб тўн бичган бўлардик.

– Сен бу ёғидан хотиржам бўлавер, мен демократ одамман, бунақа нарсаларга эътибор бермайман. Гапимни жон қулоғинг билан эшит. Мен фабрика эгаси бўлсам ҳам, ҳеч кимнинг ҳақиға хиёнат қилмайман.

– Ия, унақа бўлса, корнинг нонга тўймас экан-да!
Суҳбатдошимнинг жаҳли чикди:

– Бемаъни гапингни кўй! Мен сенга эксплуатацияга қаршиман, деяпман. Агар ишонмасанг дуч келган ишчидан сўра!

Фабрикага кирган эдик, биринчи учраган ишчидан сўрадим:

– Сен нима дейсан, хўжайиннинг гапи тўғрими?

– Ҳа, хўжайин тўғри гапиряпти, – жавоб берди у. – Бу ерда оладиган кундалик иш ҳақимиз бошқа фабрикалардагидан икки ҳисса кўп. Ҳар йили бир ой меҳнат таътилига чиқамиз. Меҳнат таътили учун алоҳида ҳақ тўланади. Бундан ташқари, ортиқча қилинган иш учун мукофот бериб турилади. Байрам кунлари ва янги йилда ҳайитлик ҳам оламиз.

Бу гапларга ҳайрон бўлганимдан «ана холос!» деб юбордим.

Кабинетига қайтиб келишимиз билан ўзидан сўрадим:

– Мен тушунолмай қолдим, сен ўзинг каллаварам одаммисан ё жинни-пинни бўлиб қолганмисан?

– Йў-ў-ўк, – деди у. – Акли-ҳушим жуда жойида.

– Бўлмаса буни қандай тушунса бўлади?

– Мана, мен гапириб бера қолай, сен эшит. Илгари фабрикада уч юзта одам ишларди. Табиий, улар кам ҳақ олишарди. «Хўш, борди-ю, маошингизга ўн фоиз кўшиб берсам, иш унумингиз қанча ошиши мумкин?» деб сўрадим. Мен ишчиларнинг сонини камайтириб, фабрикада икки юзта одам қолдирдим. Чиндан ҳам иш унуми икки баравар ошди. «Кундалик иш ҳақингизни яна ўн фоиз ошириб берсам, иш унуми қанча кўтарилади?» деб яна сўраган эдим. «Яна икки марта кўпаяди», деб жавоб беришди. Мен ҳам яна эллик кишини ишдан бўшатдим. Иш

унуми тўрт ҳисса кўпайди. Ниҳоят, бора-бора фабрикада йигирма беш ишчи қолди. Ҳозир улар бир ой меҳнат таътилига чиқишади, оладиган маошлари ҳам бошқа жойлардагидан анча кўп, қолаверса, мен ҳам илгаригига қараганда ўн ҳисса кўп даромад оляпман.

– Хўп, менга нима демоқчи эдингиз?

– Ҳовлиқма, ҳозир айтаман. Гап мундок. Мана энди ишчилар сонини бундан ортиқ камайтириб бўлмайди. Шунинг учун меҳнат унумдорлигини оширишнинг бошқа йўллари йўлаб юрибман. Фабрика ичини жуда озода қилиб ташлаганман, бошқа ердагиларга сира ўхшамайди. Одамлар тоза жойда яхши ишлашади. Иннайкейин, иш пайтида ойнани очтириб кўяман. Ёруғ тушиб турса, иш баракали бўлади. Қолаверса, сен ўзинг ҳам кўрган бўлсанг керак, биноларнинг девори билан шифти янги бўёқдан чиққан. Рангнинг кишига таъсири катта бўлади. Мовий ва оқ ранг одамнинг асабини бўшаштиради, уни таскин топтиради, шунинг учун ҳам касалхоналарни мана шу рангларга бўяшади. Қора ранг кишини эзиб ташлайди. Пушти билан сарик ранг хаёлни бўлади. Қизил ва яшил ранглар эса одамни китиклайди, ҳаяжонга солади, қонини жўштириб юборади. Шунинг учун ётоқхона деворлари доим қизил рангга бўялади. Мен ҳам фабрика биноларини шундай рангга бўятдимки, натижада меҳнат унуми яна икки баравар ошди.

– Хўп, майлику-я, лекин менга нима демоқчисан?

– Ҳовлиқаверма, ҳозир айтаман. Мен ҳеч кимни эксплуатация қилмай, иш унумини тағин ҳам оширмоқчиман. Бунинг учун эса, ишчиларнинг мусиқага бўлган эҳтиёжини қондиришим ке-

рак. Одам мусиқа тинглаб ишласа, ўзи ҳам сезмаган ҳолда баракалироқ ишлайди. Сенга айтмоқчи бўлган гапим мана шу. Оркестр ёлламоқчи бўлган ҳам эдим, лекин қимматга тушадиган кўринади.

– Пластинка қўйиб эшитаверсанг бўлмайдими?

– Ундан куруқ товуш чиқади. Бу нарсa кишининг асабига тегади, ишига халал беради. Эшитилаётган овоз табиий бўлиши керак.

– Жуда соз! Мен розиман.

– Лекин битта шартим бор: мусиқа туркча бўлмаслиги керак. Ғарб куйларини чалишни биласанми?

– Билганда қандоқ!

– Қани, бўлмаса венгер рапсодияларидан бирортасини чалиб бер-чи!

Бурунни сурнай, лабимни ногора қилиб рапсодияни бошлаб чалиб берган эдим, хўжайиннинг ўзи ҳам қойил қолди.

– Лекин биласанми, – деди у менга қараб. – Сурнай билан ногора камлик қиларкан. Бурнинг билан оғзинг ишлаётганда оёғинг бекор турмасин-да. Агар бунисини ҳам эпласанг, маошингни икки ҳисса ошириб бераман.

– Хўп бўлади, – дедим. – Ўнг қўлим билан қоринни чилдирма қилиб чалиб тураман.

– Жуда соз. Ия, оёғинг бекор қоладими унда?

– Ботинкамнинг тагидаги нағалини тақиллатиб турсам бўлади.

– Ажойиб! Яна?

– Янами? Яна... Топдим, топдим! Чап қўлим бўш-ку, уни орқамга уриб, мусиқага жўр қилиб туришим мумкин.

– Хўш, яна?

– Яна бир-икки бўш жойим бор-у, лекин ўзимга ҳам керак-да!

– Хўп, майли бўлмаса. Демак, сен олтита созандадан иборат оркестрнинг ишини қиласан-да. Агар мен бундай оркестр ёллайдиган бўлсам, кунига икки юз лира ҳақ тўлашим керак бўларди. Сен бўлсанг эллик лирага ҳам розисан, шундайми?

– Илтифотларига раҳмат! Мен бир ҳафтада ҳам бунча пул олмаганман.

– Ундай бўлса келишдик. Ишчиларга бошқа жойдагиларга нисбатан икки-уч ҳисса зиёд ҳақ тўлашимни энди ўзинг ҳам кўриб турибсан. Мен фақат ҳақ тўлаш билан чекланаётганим йўқ. Уларнинг иши унумли бўлсин деб қўлимдан келган нарсани қияпман. Қани, айт, сенга нима керак? Ўтирадиган жойингнинг бўёғи яшил бўлсинми? Ёки сенга қизили маъкулми? Ҳа, тортинмай айтавер, ёки кийимингни янги қилиб берайми?

Маҳоватли хўжайиннинг бетига тикилиб айтдим:

– Менга ҳеч нарса керак эмас, шунисига ҳам раҳмат. Лекин мени унумли ишласин десангиз, фақатгина бир илтимосимни бажо келтиринг.

– Гапиравер, дарров қилиб бераман.

– Рухсорингни кўзимдан нари қилсанг бўлди!

Хўжайин суюниб кетди:

– Қани, хўроз, қўлингни бер. Мана энди бу ёғига чалавер сурнайингни!

ШАРМАНДИЙ ҚАЧОН ТУҒИЛГАН?

– Қурмағурнинг ўзиям жуда катта олим-да.

– Нима, бирорта зўрроқ кашфиёт қилганми?

– Шу ҳам савол бўлдимми? Шунини сўраб ўтирганингизга ҳайронман. Авомни авом десак, туппа-тузук зиёлиларимиз ҳам илму фанга қизикмас экан-да. Бу олим адабиёт тарихига оид китобларда

шу вақтга қадар нотўғри талқин этиб келинган бир санани аниқлаб берди.

– Хўш, қандай сана шу вақтга қадар нотўғри талқин этиб келинган экан?

– Ўн тўртинчи асрда ўтган шоир Шармандий бор-ку...

– Эшитмаган эканман.

– Биласиз, катта девони ҳам бор. Номи кўп тазкираларда тилга олинган.

– Хўш, хўш?

– Адабиёт тарихига доир китобларнинг ҳаммасида мана шу шоир Шармандий май ойининг тўртинчи куни туғилган, деб ёзиб келинади. Устоз эса бу зотнинг тўртинчи майда туғилмаганлигини исботлаб бердилар.

– Қизик, қандай қилиб?

– Олти юз саҳифалик китоб ёздилар.

– Шу билан исботлаб бердимиз?

– Албатта йўқ! Бундай муҳим муаммони бир жилд китобда ҳал этиб бўладими? Китобнинг биринчи жилди масаланинг муқаддимаси, холос.

– Бу нима деганингиз?

– Айтмоқчиманки, биринчи жилдда устоз Шармандий тўртинчи майда туғилмаганини хабар қиладилар.

– Иннайкейин?

– Иннайкейин, у киши асарнинг иккинчиси, учинчиси ёки тўртинчиси – ҳуллас, кейинги бирор жилдида тўртинчи май деб кўрсатилиши нотўғри эканлигини исботлаб берадилар. Кейин бешинчи ва олтинчи жилдларга келиб, Шармандийнинг аниқ туғилган кунини айтиб берадилар.

– Ҳаммаси неча жилд бўлади?

– Ҳали маълум эмас. Энди битта жилдни ёзиб тугатдилар. Шунинг ўзига ўн беш йил вақтлари кетди.

– Вой-бў, ўн беш йил дейсизми?

– Бунинг ҳеч ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Фан соҳасидан батамом беҳабар экансиз, кўриниб турибди.

– Бунақада китобнинг қолган қисмларини қачон ёзиб тугатади?

– Устоз ҳозир олтмиш тўрт ёшдалар. Худо умр берса, яна ўн беш-йигирма йилдан сўнг иккинчи жилдни ёзиб тугатишлари мумкин.

– Худо кўрсатмасину, лекин мабодо...

– У тақдирда бошқа олимлар келган жойидан ишни давом эттириб кетишади.

– Бир нарса сўрасам айбга буюрмайсизми? Мени жуда қизиқтириб қўйдингиз. Шу Шармандий деган шоирингиз майнинг тўртинчисида бўлмаса, қайси куни туғилган экан?

– Ҳа, балли, адабиётимиз тарихига аниқлик киритишни талаб қилаётган нарса ҳам шу! Шармандий май ойининг тўртинчисида эмас, балки учинчисидан тўртинчига ўтар кечаси туғилган экан. Аниқроғи, у соат ўн иккига қадар дунёга келган экан, демак, у учинчи май куни туғилган бўладида. Лекин адабиёт тарихчиларининг ҳаммаси ҳам бу масалада хатога йўл қўйиб, уни тўртинчи майда туғилган, деб келган.

– Бори шуми?

– Ия, бу ҳали камми сизга? Нима, қадимда яшаган бир шоирнинг туғилган кунини аниқлаб бериш осон иш деб ўйлайсизми?

– Ахир олим бу гапни икки-уч сатрда айтиб қўя қолса бўлмасмиди? Шунга ҳам олти юз бетлик китоб ёзиш шартми?!

– Ана холос, ахир у буни икки-уч йўл қилиб айтадиган бўлса, олим билан сенинг ўртангда қандай фарқ қолади? Ҳаммага маълум бўлган нарсани ҳеч ким тушунмайдиган қилиб ёзиш, беш оғиз гапни

беш юз бетга чўзиш кўлидан келадиган одамга олим дейилади. Ҳа, худди шундоқ. Олим билан авомнинг фарқи ҳам шунда.

– Унақа бўлса, шоир Шармандий май ойининг тўртинчисида эмас, учинчисида туғилганини сиз қаердан била қолдингиз? Китобданми?

– Шу ҳам гап бўлди! Олимнинг китобини ўқиган билан тушуниб бўладими. Илм шу қадар тубсиз нарсаси...

– Буниси тўғрику-я, лекин сиз қаердан билдингиз?

– Китобдан эмас, албатта. Буни менга у кишининг ўзлари айтганлар. Бу ёғини сўрасангиз, бунақа китоблар одамларнинг ўқиши учун ёзилмайди.

– Ундай бўлса нега босиб чиқаришади?

– Фан ҳақида заррача тушунчангиз йўқлиги маълум бўлиб турибди. Ҳозир тушунтириб бераман. Айтайлик, бирорта асар китобхонга маъқул келиб, қўлма-қўл бўлиб кетадиган бўлса, бунақа асарнинг қиммати йўқолади деяверинг. Шунинг учун ҳам олимлар ўзлари ёзган китобларнинг қўлдан-қўлга ўтиб юришини эмас, балки жавонда чанг босиб ётишини яхши кўришади. Ҳа, китоб канчалик кам ўқилса ёки мутлақо ўқилмаса, у канчалик кам тушунилса ёки мутлақо тушунилмаса, муаллифнинг обрўси шунчалик баланд бўлади.

– Очиғини айтсам, ҳайрон қолдим-ку!

– Ия, нимасига ҳайрон қоласиз? Биров тушунмайдиган қилиб ёзиш осон деб ўйлайсиз шекилли! Мана, қаранг, ҳозир икковимиз бир неча соатдан буён валаклашиб ўтирибмиз, бир-биримизни бемалол тушуняпмиз. Тўғрими? Қани, мард бўлсангиз, ҳеч ким тушунмайдиган қилиб беш дақиқа гапириб кўринг-чи! Қўлингиздан келадими шу иш?

– Қийин гап.

– Қийин эмас, иложи йўқ. Мана энди сиз беш дақиқа гап сотишни эмас, беш юз саҳифа китоб ёзиш қанақалигини ўйлаб кўринг. Тағин ёзиладиган нарсa бемаъни валдирашдан иборат бўлмаслиги керак. Тўғри, айрим жиннилар бир неча соатлаб, ҳатто кун бўйи сурункасига жавраб юришади ҳам. Лекин буларни ҳеч ким олим демайди. Олим билан жиннининг фарқи нимада? Олим беш юз саҳифалик асар ёзадиган бўлса, уни ҳеч ким тушунмайди, лекин сен бундан биттаям на имловий, на луғавий хато топасан. Унинг ҳаммаёғи силлиқ, мантиқли бўлади. Жиннининг эса бу иш кўлидан келмайди.

– Бир нарсани билмоқчи эдим. Шоир Шармандий тўртинчи майда эмас, балки учинчидан тўртинчига ўтар кечаси дунёга келганлигини устоз қандай исботлаб беради?

– Исботлаб ўтирмайди ҳам. Гап бундок: Шармандий ўзининг девонидаги бир шеърида: «Мен дунёга кечаги кун билан бугунни қутлаб келганман», деган экан. Ўзи аниқ айтиб турибди, тўғрими? Кечаги кун билан бугунни қай пайтда қутлаш мумкин? Кечаси соат ўн иккидами? Эътибор қилинг, «қутлагач» эмас, «қутлаб» деяпти-я. Демак, у ҳали қутламаган бўлади. Бинобарин, тунги соат ўн иккига эҳтимол беш соат, эҳтимол икки дақиқа вақт қолган бўлади. Маълум бўлишича, Шармандий тўртинчи майда эмас, учинчи майда туғилган экан.

– Хўп, азизим, гапларингга қўшиламан, лекин буни исботлаб беришнинг нима кераги бор экан, шунисига ҳайронман.

– Бунинг кераги йўқ деб ўйлайсанми? Мана, масалан, дейлик бирорта олим чиқиб, уч жилдлик асар ёзади-да, Шармандий, айтайлик, май ойининг учинчи куни соат ўн биру ўттиз дақиқада туғилганлигини

исботлаб беради. Иккинчи бир олим Шармандий соат ўн биру ўттиз дақиқада эмас, балки ўн биру ўттиз беш дақиқада дунёга келганлигини айтиш учун беш жилддан иборат китоб ёзиб ташлайди. Қарабсанки, шоир Шармандийнинг қайси жой ва қайси соатда дунёга келганлиги аниқ бўлиб қолади.

– Кечирасиз, яна тушуна олмай турибман. Хўп, яхши, Шармандий май ойининг учинчисида бўлмаса, тўртинчисида, соат ўн биру ўттиз дақиқада бўлмаса, ўн биру ўттиз беш дақиқада туғилган бўла қолсин, лекин бунинг қандай нафи бор?

– Вой ошнам-эй, сиз нима деб ўйлайсиз? Агар шунақа бўлмаса адабиёт тарихи ҳам бўлмайди-ку! Бу олим чиқиб «учинчи майда» деса, иккинчиси туриб «йўқ, тўртинчи майда» дейди, қарабсанки, икки ўртада баҳс кўтарилади. Икковидан қайси бири тушуниб бўлмайдиган нарсаларни кўпроқ ёзса, ўшаниси каттароқ олим эканлигини кўрсатиб қўяди.

– Ақлим етмаяпти, бунинг амалий фойдаси нима ўзи?

– Ия, зап гапларни айтасиз-да. Ахир бунинг орқасида қанча-қанча одам худди хамирдан қил суғургандек профессор, кандидат бўлиб олади-ку. Лекин улар кечани кеча, кундузни кундуз демай ишлайдиган одам, деган ном олишади. Жонлари хузурхаловатда, ўзлари иззатда бўлишади, исми шарифлари авлодлар тилида қолади. Бу ёғини сўрасанг, агар шу олимларимиз бўлмаганда биз кўп нарсалардан, чунончи, Шармандий қайси кун ва қайси соатда дунёга келганлигидан бежабар ўтиб кетган бўлардик. Одамзод шу тариқа олға қараб боради. Бирор олим бирор нарсани айтиб қолади. Иккинчиси «ундоқ эмас, бундоқ» деб унга қарши чиқади. Ораларида баҳс кўтарилади. Шунда учинчи бир олим баҳсга

аралашади. Биз яшаётган дунё шу тариқа олға қараб одимлайди.

Жуда оқил гап! Бундок ўйлаб қарасанг, чиндан ҳам агар олимлар бўлмаганида биттаям ҳақиқатни билмай, ҳеч нарсага ақлимиз етмай ўтиб кетарканмиз. Ҳатто шоир Шармандий қачон туғилганлиги ҳам биз учун қоронғи бўлиб қоларкан. Хайрият, бу дунёда олимлар бор экан, бўлмаса ҳолимиз нима кечарди?!

АЛИФБЕНИНГ БИРИНЧИ ҲАРФИ

Миям бир оз дам ола қолсин, деган мақсадда поездга ўзим билан газета ҳам, китоб ҳам олиб чиқмадим. Ниятим – купедаги ҳамроҳлар билан отамлашиб кетиш. Гоҳ пирдан, гоҳ муриддан деганларидек, навбатма-навбат шакаргуфторлик қилиб кетамиз, қизиқ-қизиқ воқеалардан айтишиб, манзилга етиб қолганимизни ҳам билмай қоламиз.

Йўлда ҳар хил одамлар билан танишиб кетиш жуда маза бўлади-да! Сиз мутлақо нотаниш кишиларнинг ички оламига кирасиз. Гўё янги бир мамлакатни кашф қилгандай завқланиб кетасиз. Янги орттирган танишингиз билан беш соатми, ўн соатми, бир кунми, икки кунми кўнгил очиб гаплашиб кетасиз. Кейин бирор станцияга келиб, у билан хайрлашасиз. Шундан кейин икковингиз ҳам бир умр қайта учрашмайсиз. Мабодо учрашиб қолган тақдирда ҳам, бир-бирингизни танимайсиз. Лекин тасодифан эшитилган бир гап, тасодифан эшитилган бирор воқеа бутун умр ёдда сақланиб қолади.

Шу орзу билан поездга чиқдим. Тўрт кишилик купеда атиги икки йўловчимиз. Шуниси ҳам маъқул.

Одам тезроқ топишиб кетади. Юракдаги гаплар ҳам анча эркинроқ, бемалолроқ окиб чиқади.

Биз икковимиз ҳам дераза ёнида юзма-юз ўтирибмиз. Ҳамроҳим эллик беш-олтмишларга борган, қорни анча дўппайган, семиз бир киши. Семиз одамлар, одатда, орикларга қараганда серзавқ бўлади. Эҳтимол, бунинг сабаби кулганда қоринчалари диркиллаб, бағбақалари ўйнаб туришидандир. Сирасини айтганда, бу қилик уларга ярашиб тушади ҳам... Ҳа, лоақал кулганда диркиллаб туриши учун одам боласида қорин бўлиши керак.

Купега киргач, семиз одам билан саломлашдим. Жавоб ўрнига аллақандай пишиллаган овоз эшитилди. Жойимга ўтиб ҳам улгурмаган эдим, у кўз-ойнагини бурнига қўнқайтириб, газета ўқишга тушиб кетди. Унинг сарик бодрингга ўхшаган сўлақмондай бурни газетага шундай эгилиб тушганки, четдан қараган одам уни газетани ўқияпти эмас, искаяпти деб ўйлаши мумкин.

Қўлида авторучкаси ҳам бор. Газетани ўқир экан, йўл-йўлакай аллақандай белгилар чизади. Афтидан, муҳим жойларини қоралаб кетаётган бўлса керак.

Ён томонида бир кучоқ газета қалашиб ётибди. Ўзиям ўн беш кунлигини йиғиб олган кўринади. Газета ўқишни яхши кўрадиган одамлиги билиниб турибди. Каттароқ олим, профессор бўлса эҳтимол. Балки сиёсатчидир. Газетани бурнига илиб, ҳозирги сиёсий аҳволни искаб кўраётган бўлса ҳам ажаб эмас.

Поезд юриб кетган эди, уни гапга тортмоқчи бўлиб:

– Сафарингиз беҳатар бўлсин, бейафандим! – дедим.

Бурнини газетадан кўтармай, яна алланима деб пўнғиллади.

Поезд биринчи станцияда тўхтаб, яна юриб кетди. Учинчи, тўртинчи станциялар ҳам орқада қолди. Бизнинг купе эса сув қуйгандек жим. Бунақада юрагим тарс ёрилиб кетиши ҳеч гап эмас! Купедан чиқиб кетай десам, поездда одам тикилиб ётибди, қимирлагани имкон йўқ. Қолаверса, шуники ҳам тўғри. Нима, гапирган билан гапнинг ёғи чиқармиди? Одам деган вақтнинг кадрига етиши керак. Ҳа, тинмай ўқиш керак. Йўлда улфатлашиб кетиш яхши нарсасу-я, лекин эзма одам жоннинг эгови бўлади. Минғиллайвериб миянгни коқиб кўлингга беради. Бу одам чакаги очик ҳамроҳларига учраб, роса таъзирини еган бўлса ҳам ажаб эмас. Лекин бир нарсага ҳайрон бўлиб ўтирибман, семиз ҳамроҳим битта саҳифага тикилганича кетяпти. Икки кўзи газетанинг бир жойига қадалган.

У миқ этмайди, вагон тебранади. Ноилож, мудроқ босиб, пинакка кетибман. Қаттиқ турткидан уйғониб кетдим.

– Бейафандим, бейафандим!

Бундоқ қарасам, семиз одам енгимдан тортқилаётган экан. Бирор фалокат рўй бердим, деб ўйладим, кейин тушадиган станциямдан ўтиб кетибман-да, деган хаёлга бордим. Сапчиб ўрнимдан турдим.

– Кечирасиз, сиздан бир нарса сўрамоқчи эдим, – деб қолди ҳамроҳим.

Миямга: «Хайрият, энди суҳбатлашадиган бўлибмиз», деган фикр келди.

– Марҳамат, афандим.

– Бемор нимадан кўрқади?

Мени калака қияптими, деган хаёлда юзига тикилдим. Ҳазиллашаётган одамга сира ўхшамайди.

– Бемор нимадан кўркади, дейсизми? – саволини қайтариб сўрадим.

– Шундок.

– Доктордан.

У газета саҳифасига ниманидир ёзди-да, кейин деди:

– Тўғри келмас экан!

– Бемор касалхонадан кўркади.

Қайтадан газетага бир нима ёзгач, тўнғиллади:

– Бу ҳам эмас!

– Докторга берадиган пулидан!

– Йўк. Биринчи ҳарфи «о», иккинчиси «п» бўлиши керак. Ҳаммаси бўлиб саккизта ҳарф.

– Операция!

– Худди ўзи!

У яна газета ўқишга шўнғиб кетди. Аллавақт-гача иккимиздан ҳам садо чикмади.

Кейин яна ўзи гап бошлади:

– Кечирасиз, бейафандим, сизни яна безовта қияпман.

– Зарари йўк.

– Бирор мамлакатда аҳоли кўпайса, нима ошиши керак?

– Депутатлар сони.

– Йўк, – деб минғиллади у.

– Қамокхона!

Яна ручкаси билан ниманидир ёзиб кўрди.

– Тўғри келмаяпти!

– Чайқовчилар!

– Иккинчи ҳарфи «с», охиргиси «л».

– Истеъмол.

– Ҳм! Тўғри!

Яна анчагача жим кетдик. Бир пайт тўсатдан унинг овози чиқиб қолди.

– Ассалому алайкум.

Мен ҳам алиқ олдим:

– Ва алайкум ассалом!

– Тўғри, тўғри! – деб юборди у.

– Нимаси тўғри?

– «Ассалому алайкум»га бериладиган жавоб-да.

Бу семиз одам жиннига ўхшайди. Ишқилиб, жазаваси тутиб, бўғзимга ёпишмаса бўлгани.

– Бейафандим, сиздан бир нарса сўрамоқчиман.

– Бемалол.

– Бир нотанинг номини айтиб беролмайсизми?

– До!

– Йўқ, у эмас.

– Ре!

– Тўғри келмайди!

– Ми!

– Йўқ!

– Фа!

– Бошқачароқ. Биринчи ҳарфи «с». Ўзи икки ҳарфдан иборат.

– Си!

– Отангизга раҳмат-э!.. Икки соатдан бери тополмай гаранг эдим. Сизни етказганига шукур, мусикадан бошқа ноталарни ҳам биламан.

Яна орага узок жимлик чўкди.

– Бейафандим!

– Лаббай, таксир!

– Кураш тушиладиган жойга нима дейилади?

– Майдонча дейилади.

– Э, саломат бўлинг-э! «Бўзқир» деган сўзни ёзиб, нега чикмаяпти, деб ўтирган эдим.

Кўлидаги газетани улоқтириб, бошқа бирини олди.

Яна менга савол ёғилди:

– Осмондан нима ёғилади? Тош, деб ёзган эдим, тўғри келмаяпти.

– Ёмғир.

– Худди ўзи! Бало экансиз!

Яна жимиб қолдик. Поезд уч-тўрт станцияда тўхтаб ўтди.

Семиз ҳамроҳим сўраб қолди:

– Бейафандим, маркабнинг туркчаси қандай бўлади?

– Эшак!

– Буни қаранг, айна ўзи-я!

– Бўлмасам-чи!

– «Овқат» араб тилида нима дейилади?

– Қанақа овқат?

– Ўзимизнинг хонаки овқат-да.

– Хонаки овқатнинг номи бошқа, ёнида компоти бўлса яна бошқа.

– Уч ҳарфдан иборат экан!

– Акл¹.

– Вой, қуйиб қўйгандек-а!

Анқарага етиб келдик. Семиз одам кела келгунча кроссворд ечиш билан банд бўлди. Лекин кроссворднинг ҳар бир сўзини мендан сўраб турди.

– Мен ҳар куни ҳамма газеталардан олиб тураман, – деди у.

– Газетани ўкиб туриш маъқул гап! – деб жавоб бердим унга.

– Э, қаяқда дейсиз, – дея эътироз билдирди у, – бир сатрини ҳам ўқимайман. Газеталарда чикқан жамики кроссвордни топмагунимча кўнглим жойи-

¹ Акл – арабчада овқат дегани.

га тушмайди. Жуда ғалати эрмак-да бу! Ҳалигача менинг тишим ўтмаган бирорта кроссворд босилгани йўқ! Бирпасда қотириб ташлайман.

Тепадан чамадонимни олдим. Мен шу станцияда тушадиганман, у ўтиб кетади.

– Хўп, хайр!

Семиз одам газетадан бошини кўтарди.

– Алифбенинг биринчи ҳарфи нимаиди? – сўради у кўзларини бақрайтириб.

– «А», – деб жавоб бердим.

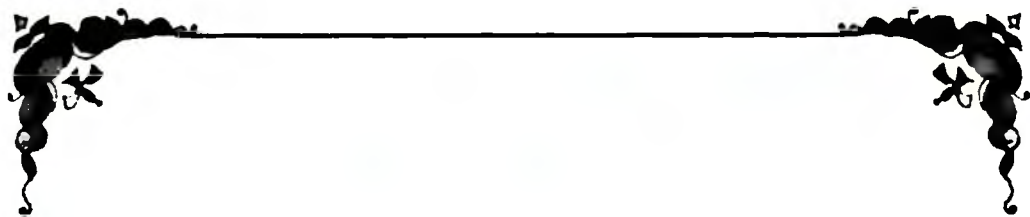
У суюниб кетди:

– Қойил! Худди ўзи!

Муад ҲАКИМОВ
таржималари

ФИЛ ҲАМДИ ҚАНДАЙ УШАНДИ?

ДАРДИ БЕДАВО

Тоғамни негадир жиним ёқтирмасди. Чунки у ўтакетган хасис одам эди. Савдо-сотик билан шуғулланишига, мол-мулки етарли бўлишига қарамай, ночоргина турмуш кечирар ва ҳамма нарсадан нолиб юарди. Одамлар уни бечорахол, бутун бойлиги ҳам шу кичиккина уй ва каталакдек дўкондан иборат бўлса керак, деб ўйлардилар...

Тоғам ҳеч вақт машинага чиқмасди. Арзон матолардан тикилган либослар кийиб юар, уй харажатларида ҳам зикналик қиларди. Агар у оғир дардга дучор бўлмаганида бунчалик бадавлат ва пулдор эканлигини хаёлимга ҳам келтирмасдим. Касалланиб, докторлару дори учун пулни барги хазондек соча бошлагач, косанинг тагида ним коса борлиги маълум бўлди.

Тоғамнинг касаллиги ҳам иши каби сирли эди. Дастлабки кунлари нақ киндигининг остида оғрик турди. Докторлар қанчалик текширишмасин, касалини аниқлай олишмасди. Албатта тоғамнинг ўзи ҳам қайси жойи оғриётганлигини тузукрок тушунтиролмас, мужмал дардини таърифлашдан ожиз эди. У шундай дерди:

– Гўё қорнимнинг ичига ўн-ўн бешта иту мушук қамалган-у, улар бир-бирига чанг солиб, ўзаро ғажишаётгандай...

Албатта докторлар тоғамнинг гапларига кулишар, уни масхара қилишарди. Тўғри-да, одамнинг қорни чиқиндилар қутиси эмаски, унга иту мушуклар йиғилиб, бир-бирига чанг солса... Кошки эди тоғамнинг дарди чинданам шу бўлса. Бу касални даволаш жуда осон кўчарди. Муниципалитет ходимларидан бирини чақирсак бас, бир парча захарланган гўшт билан иту мушукларни даф қилиб, тоғамнинг дардига дармон бўларди.

Шаҳарда тоғам ҳузурига бормаган бирорта ҳам шифокор қолмаганди. Аммо уларнинг ҳеч қайсиси унинг касалини аниқлай олмади. Орадан бир оз вақт ўтгач, мамлакатимизга чет эллик бир профессор келганини эшитиб қолдик. Тоғам билан бирга унинг ҳузурига бордик. У диққат билан текшириб кўргач, шундай деди :

— Бу киши рақ бўлган... Ўсимта меъдада ва унинг қоринга ҳеч бир алоқаси йўқ.

Шундан кейин у қориннинг ички тузилиши, меъда, ичак-чавоклар, ўт пуфаги, йўғон ичак ва ингичка ичак, жигар, буйрак ва ҳоказолар ҳақида ярим соатча ваъз ўқиди. Мактабда ўн бир йил ўқиган бўлсам ҳам, тўғриси, унинг гапларидан ҳеч вақони тушунмадим. Икки-уч йил эски мактабга қатнаган тоғам ҳақида айтиб ўтирмасак ҳам бўлади.

Жаноб профессор илмий ваъзлари сўнггида шундай дедилар:

— Тоғангизнинг меъдалари осилиб қолган. Энг охирги муддатдан ҳам уч соатча ўтибди. Тезда операция қилиниши керак...

Тоғамни тезда касалхонага етказдик. Икки-уч кундан кейин у операция қилинди. Амалиёт пайтида докторга ёрдамлашган ассистент менга бу ҳақда шундай ҳикоя қилиб берди:

— Профессор тоғангизнинг қорнини ёриб, ошқозонини кўрди. У тамомила соғлом экан. Доктор-

нинг ўзи ҳам таажжуб билан ҳозиргача қанча-қанча операциялар қилганлигини, аммо бундай соғлом меъдани кўрмаганлигини тан олди. Лекин қоринни ёриб қўйган, олинган пулни ҳалоллаш лозим эди. Меъданинг ярмини шартта кесиб ташлашга мажбур бўлди. Мен унга: «Жон профессор, меъда соғлом бўлса, нега унинг ярмини кесасиз?» деб, ҳар қанча эътироз билдирмай, кулоқ солмади. Бунга жавобан нима дейди денг:

– Ҳа, меъда ҳозирча соғлом ва нуқсонсиз. Аммо операция қилмасак, келгусида албатта рак бўлади, – дейди.

Тоғамни яримта ошқозон билан уйига олиб келдик. Аммо аввалги дарди уни яна безовта қила бошлади. Тикилган жойлари ҳали тузалмасдан бошқа бир ички касалликлар мутахассиси ҳузурига олиб бордик. Бу докторни шунчалар таърифлашдики, аста қўяверасиз. Ҳатто касалларни ўлимидан 24 соат кейин ҳам тирилтира олади, дейишди муболаға билан. Миш-мишлар тўғрига ўхшаб қолди. Тоғамни текшириб кўриши биланок буйраклари ишламаётганлигини аниқлади. Дард ва безовталиклар сабаби ҳам шу эмиш. Ҳатто рентген тасвирига ҳам ҳожат қолмади.

– Тезда буйракларни операция қилиш керак, – деди у қатъий.

Тоғажонимизнинг қорини иккинчи марта ёриб кўрдилар. Бу шифокор ҳам соппа-соғ буйракларни кўриб, ҳайрат билан шундай дебди:

– Бу қадар соғлом буйракларни ҳеч ким кўрган эмас. Биттаси ҳам бу кишига етиб ортади...

Ассистенти бунга эътироз билдирибди:

– Жаноб доктор! Соппа-соғ буйракни олиб ташлагани қандай кўлингиз боради? Қаранг, Гринвич соатидай ишлаб турибди-я...

Аммо мутахассис доктор бунга кулок солмабди.

– Яхши йигит, – дебди у, – наҳотки шуни ҳам тушунмасангиз. Агарда биз бу буйракни кесиб олмасак, бемор операция қилганимизга ишонмайди, пулимни бекорга олишибди, деб ўйлайди. Қўлимизда далил бўлиши учун битта буйракни албатта олишимиз керак...

Хуллас, тоғамнинг битта буйрагини олиб ташлашди. Қолган буйраги билан уйига кайтди. Амалиёт пайтида ўлиб қолмаганига ҳар куни минг марта худога шукур киларди. Ҳатто анчагина пул сарфлаб, касалхонанинг қоровулидан бошлиғигача газета орқали миннатдорчилик билдириб чиқди.

Афсуски, операция ҳам, докторларга ташаккур ҳам тоғамнинг дардини енгиллаштирмади. Оғрик кундан-кунга зўрайиб борарди. Танишларимиздан бири шундай деб қолди:

– Мен 16 марта операция бўлганман. Аъзойи баданимни бурда-бурда қилиб, қайтадан тикканлар. Аммо то Салим деган доктор ҳузурига бормагунимча дардимга дармон тополмадим. Фақат у мени қутқарди.

Тезда тоғамни Салим докторга олиб бордик. Бўлган воқеаларни унга гапириб бергандик, истехзо билан жилмайиб деди:

– Касалингизни аниқлай олишмапти. Сизнинг ичакларингиз тугилиб қолган!

Ҳаммадан кўра бу гап менга маъқул келди. Чунки тоғам шу қадар ҳасис эдики, сарф-харажат камроқ бўлиши учун ўз ичакларини тугиб қўйишдан ҳам тоймасди.

Тоғамнинг қорнини учинчи марта ёрдилар... Доктор соппа-соғ ичакларни кўриб, бармоғини тишлаб қолди. Амалиёт анжомларини четга улоктириб,

ичакларни маҳлиё бўлиб томоша қила бошлади. Сўнгра таҳсин-офаринлар билан шундай деди:

– Бу қанақа ичаклар бўлди, а? Умрим бино бўлиб бунчалик узун ичакни кўрмаганман. Гўё етти кишига етадиганини табиат саховат билан бу одамга ато этгандай...

Доктор ичакларда тугилиб қолган жойни тополмагач, шундай дебди:

– Қоринни очдикми, энди озгина бўлса ҳам ичакдан қирқиб олайлик.

Гарчи амалиётдан кейин тоғамнинг ичаклари оддий одамларники билан барабар бўлиб қолган бўлса ҳам, касаллиги баттар зўрайди...

Ўша кунлари газетада бир эълон ўқиб қолдик. Унда шундай деб ёзилганди: «Германияда таҳсил олган доктор... кўп йиллар мобайнида у ердаги ... касалхонасида бош шифокор ўринбосари бўлиб ишлаган. Ҳозир ватанига қайтиб, Анқарада хусусий шифохона очган...».

Тоғамни кўп машаққатлар билан Анқарага олиб бордик. Германияда таҳсил олган шифокор барча саргузаштларимизни эшитгач, бироз ўйлаб турдида, шундай деди:

– Докторлар бу кишининг касалини аниқлай олмапти. Тоғангизнинг жигари оғриган...

Тоғамнинг қорни яна бир марта йиртилди... Аммо унинг жигари ёш спортчи қизнинг жигаридан ҳам соғлом экан. Қоринни беҳудага тикмаслик учун кўричагини кесиб олишди.

Бу амалиётдан кейин тоғамнинг дарду азоблари яна зўрайди. Кимки «фалон жойда яхши доктор бор экан» деса, ўша захоти югуриб кетарди. Ўнлаб дори-дармонлар, неча-неча амалиётлар жонига оро кирмади, касаллиги кундан-кунга кучайиб бораверди.

Пулни жонидан ҳам яхши кўрадиган тоғамдек бир одам қандай қилиб шунча харажатга рози бўл-

ганлигига ҳозиргача ажабланаман. Баданидаги барча ички аъзолар амалиёт қилинганди. Иккита бўлган аъзосидан биттаси қолган, баъзилари қисқарган, ортикчалари эса кесиб ташланганди. Агар илгари вазни 65 килограмм бўлса, аъзоларини олиб ташлайверганлари сабабли 38 килограмм бўлиб қолганди. Шундай бўлса ҳам ҳаётдан умид узмас, кимки «фалон жойда фалон доктор бор» деса бас, шу заҳоти югуриб кетарди. Бу сафар у бир чет эллик доктор ҳузурига борди. У тоғамнинг ғаройиб саргузаштларини тинглаб, ачиниш билан деди:

– Афсус, барча аъзоларингизни беҳуда операция қилишибди. Сизнинг дардингиз томоқдаги бодомчалар билан боғлиқ.

Тоғамнинг ўрнига мен эътироз билдирдим:

– Жаноб доктор, оғриқ нақ киндикнинг остида-ку, қандай қилиб бодомчаларга боғлиқ бўлсин?

Докторнинг жаҳли чиқиб кетди. Асабийлик билан жавоб берди:

– Ахир мен докторман, биламан... Укажон, бодомчалар аслида бадандаги муҳим аъзолардан бири. Уларнинг асосий вазифаси барча органларнинг фаолиятини тартибга солиб туришдир. Айниқса, тоғангизнинг операция қилинмаган аъзоси қолмагани учун бодомчаларнинг аҳамияти ошиб кетган. Оғриқлар сабаби ҳам шубҳасиз ана шу... Бодомчаларни олиб ташлаймиз. Агар бу ҳам ёрдам бермаса, бошқа бирор йўлини кидириб кўрармиз!

Тоғамнинг томоғидаги бодомчаларни ҳам олиб ташлашди. Аммо оғриқ яна йўқолмади. Шубҳам тўғри чикди, касаллик сабаби уларда эмас экан. Ҳадеб кесиб тикаверганлари учун тоғамнинг бадани баликчиларнинг тўрига ўхшаб қолганди. Амалиёт пайтида жарроҳлик асбобларини ишлатишга ҳам эҳтиёж қолмаганди. Докторлар тикилган жойларни

тортсалар бас, тоғамнинг қорни дастурхондай очилиб қоларди!

Аслини олганда, бу тоғам учун фойдали ҳам эди, чунки аввалгидек тиғ зарбидан азоб чекмасди. Баъзида эса қаттиқроқ йўталса ҳам тикилган жойлари очилиб кетарди. У гоҳида алам билан:

– Нега Аллоҳ таоло инсон вужудини соддагина қилиб яратмаган экан, – деб қоларди. Агар ўшандай бўлганида докторлар қўлларини одамнинг қорнига тикишарди-ю, бор нарсани ташқарига олиб чиқишарди.

Тоғам бечора телба-тескари гаплар ҳам айтадиган бўлиб қолганди.

Докторлардан бири тоғамнинг баданида амалиёт орқали пул ишлаб оладиган ҳеч вақо қолмаганлигини кўриб, шундай деди:

– Сиздаги барча дарду азоблар боиси бизларнинг яхши ишламаслигимизда. Гавдангизда гормонлар миқдори камайиб кетган, тезда даволаш зарур. Гормонлар фаолиятини яхшилаш учун безлардан бирини олиб ташлаш керак.

Мен яна эътироз билдиргандим, тоғамнинг ўзи рози бўлиб деди:

– Жаноб доктор, иложи бўлса иккаласини ҳам олиб ташланг, бирйўла хотиржам бўлай.

Аммо доктор бунга рози бўлмади, фақат биттасини олиб ташлади...

Афсуски, тоғамнинг касаллиги бу билан ҳам тузалмади. У аста-секин умидсизликка туша бошлади:

– Энди ўлимдан бошқа чора йўқ...

Аммо одамлар тинч қўйишмасди. Ҳар куни унга юзта янги докторни таништиришарди. Менинг ташвишим эса кундан-кунга ортиб борар, ҳар сафар тоғамнинг яримжон гавдасини минг машаққат билан у хонадан бу хонага кўтариб борардим.

Докторлардан бири ғалати фикрни айтиб қолди. У олдинги врачларнинг беҳуда операцияларидан афсусланиш билан анчагина оҳ-воҳ қилиб тургач, шундай деди:

– Тоғангизнинг касаллиги сабаби оёқлари бармоғида пайдо бўлган қадокларда...

Мен беихтиёр бақириб юбордим:

– Жаноб доктор, нақ киндигининг остидаги оғрик қандай қилиб оёқдаги қадокларга боғлиқ бўлсин?

Доктор хотиржамлик билан жавоб берди:

– Бадандаги барча аъзолар бир-бири билан боғлиқ. Масалан, тишингиз оғриганда бутун гавдангизда оғрик турмайдими? Албатта бошдан оёғингизгача зирқиратади...

Мавзу илмий бўлгани учун ортикча эътироз билдиришга ўзимда журъат топмадим. Жаноб доктор ҳам тоғамнинг оёғидаги қадокларни кесиб ташлади. Аммо бу амалиёт унинг чўнтагига келтирган фойдани ҳисобламаганда, тоғамнинг касалига заррача ҳам таъсир қилмади.

Соғлиқни сақлаш вазирлигидан барча шифокорлар рўйхатини олдириб келдик. Текшириб кўрганимизда тоғам хузурига бормаган фақат иккита доктор қолганлиги маълум бўлди. Улардан бирини қидириб топдик. У тоғамнинг касаллиги тарихини эшитгач, кўзлари олайиб кетди. Шунча жарроҳлик операциясидан кейин тоғам қандай тирик юрганлигига ҳайрон бўлиб қолди. Афсусланиш билан бош чайқаб деди:

– Докторлар ноинсофлик қилишибди. Уларнинг барча иши беҳуда бўлган, оғриклар эса тишларингиз билан боғлиқ...

Чикмаган жондан умид деганларидек, тоғамнинг барча тишларини суғуртирдик. Аммо фойда бермади.

Энди тоғам овкат ҳам еёлмай қолганди. Икки қўллаб маҳкам ушлаб турмасак, осмону фалакка парвоз қилиб кетиши ҳам ҳеч гап эмасди.

Бир куни тоғам шундай деб қолди:

– Барча бойлигимдан қолган охирги пулларни бирорта чет эллик шифокорга харж қилмоқчиман.

Тоғам билан Парижга йўл олдик. У ерда ҳеч бир танишимиз бўлмагани учун кўчадаги эълонлардан тўғри келган бир шифокорнинг манзилини топиб, хузурига бордик. Парижлик шифокор сўзларимизни диққат билан эшитди. Сўнгра синчковлик билан текшириб чикқач, деди:

– Сизнинг ҳеч бир касаллигингиз йўқ. Барча операциялар нотўғри қилинган. Бундан кейин шимингизга камарни қисиб боғламанг. Яхшиси, елкага осиладиган тасмалардан фойдаланинг...

Шу ишни қилган эдик, мўъжиза рўй бериб, тоғамнинг барча дарду азоблари бир зумда йўқолди. Париждан қайтганимизда у тамоман тузалган, аммо пуллари ҳам тугаган эди. Энди асосий касаллиги пулсизлиги бўлиб қолганди. Барча бойлигини докторларга сарфлаганини эслаб, оҳ чекарди. Олти ойдан кейин бу азоблардан мангуга қутулди. Пулсизликдан ўлдими, ёки устма-уст операциялар туфайли вужудининг ярми олиб ташланганлигидан ўлдими, билмадим. Аммо шуни аниқ биламанки, бунча амалиётдан кейин бирор банданинг тирик қолиши гумон.

ДЕНГИЗ ОЁҚ ОСТИДА

Истанбулнинг уч томони денгиз. Тўғрироғи, денгиз Истанбул заминига ҳар томондан ёриб кирган. Лекин шундай бўлса ҳам, Истанбулда денгизга кириш нариги дунёда жаннатга киришдан ҳам қийин. Истанбулнинг у учидан-бу учигача денгиз соҳилларини баъзи одамлар сотиб олган. Денгиз-

нинг сотиб олинишига ақл бовар қилмайди. Худога шукрки, денгизни сотиб олганлар ҳавони ҳам сотиб олишмабди. Аслида денгиз билан ҳаво орасида унчалик катта фарқ йўқ. Уни ҳам сотиб олиб, бизни ҳавосиз қолдирмаганларига шукур қилайлик. «Қовоклар»дан «Чекмече»гача, «Шиле»дан «Пендик»ка қадар шу гўзал Истанбул соҳилларида денгизга текин кириладиган бир қарич ҳам бўш жой қолмаганлигини кўриб, ҳайратдан ёқа ушлайман.

Бундан ўн йил олдин бўлган бир воқеани сизга сўзлаб берай. Анадолу бўйлаб саккиз йиллик кўч-кўчлардан кейин, ниҳоят Истанбулга қайтдик. Айниқса, бола-бақра ўзида йўқ шод эди. Истанбулга келдикми, ҳеч бўлмаса, денгиз соҳилида бир уйни ижарага олиб, роҳат қилайлик, деган ҳаёлга бордик. Аммо бунинг иложини тополмадик. Денгиз соҳилида бўлмаса, денгизга яқин бир жой бўлсин, дедик. Бу ҳам бўлмади. Майли, ҳеч бўлмаса, денгиз кўриниб турган жой бўлсин, дедик. Узоқдан бўлса ҳам денгизга қараб кўнглимиз, кўзимиз қувонади. Аммо денгизга узоқдан бокиш ҳам осон иш эмас экан. Шундай жой қидириб юрган кунларимиздан бирида «Жаҳонгир» маҳалласида денгизга қараган бир уй бор, деб қолдилар. Уй эгаси бизга ҳали хонани кўрсатмай туриб:

- Икки юз лира, – деди.
- Йўғ-е...
- Истасангиз, шу. Икки хона, бир даҳлиз...
- Жудаям қиммат, ҳам кичкина...
- Аммо денгиз кўринади, афандим.

Денгизни кўриш орзуси устун чиқди. Икки хона учун ўша пайтнинг пули билан икки юз лирага рози бўлдик. Уй эгаси бизга хонани кўрсатадиган бўлди. Уй тик тепалик ёнбағрига қурилган экан. Эшикдан кириб, зина билан бир қават пастга тушдик. Ие,

бу қанақаси бўлди... Одатда, денгизни кўриш учун юқорига чиқилар эди. Бундай ер остига тушилмасди. Бу ҳам ҳали ҳолва экан. Яна бир қават пастга тушдик. Ичимда, денгизни, эҳтимол, остидан тепага қараб томоша қилсак керак, деб хаёл қилдим. Қоп-қоронғу бир жойда тўхтадик. Уй эгаси чакмоғини чакди. Электр тугмасини топиб, буради.

– Эҳ, электр оқимини узиб қўйишибди-ку, – деди.

Чакмок ёруғида эшикни очди, ичкарига кирдик. Хона ичи ғира-шира ёруғ эди. Уй кияликда қурилгани учун бир томони ернинг остида, иккинчи томони эса ернинг устида экан.

– Сиз иккинчи қават дегандингиз-ку? – дея сўрадим уй эгасидан.

– Худди шундай, – деди у, – бунинг остида яна икки қават бор.

Уйнинг ташқарига қараган учта деразаси бор эди. Учала деразадан ҳам диққат билан қарадим. Бир неча дарахт ва девордан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Қизик, денгиз деганлари қаёқда экан?

– Сен ҳам яхшилаб бир қара, мен денгиз-пенгизни кўрмаяпман, – дедим хотинимга.

– Мен ҳам на денгиз, на бир унга ўхшаш нарса кўрмаяпман, – деди у.

Уй эгасидан сўрадим:

– Афандим, сиз денгиз кўринади, демаганмингиз. Ёки деворга денгиз расми осилиб, унга қараладими?

– Нималар деяпсиз! Уйимдан денгиз кўринмаяптими?

Қарасам, авзойи бузук, уйимни ҳақорат қилди, деб бизни маҳкамага беришдан ҳам тоймайди.

– Кечирасиз, афандим, – дедим, – мақсадим уйингизни ерга уриш эмас... На мен, на хотиним

денгизни кўра олдик. Балки бошқаларга кўринар. Аммо бизга кўринмади.

– Курси опкелинг! – дея юқорига овоз берди. Хизматчи бир курси келтирди.

Уй эгаси курсининг устига чикди. Христофор Колумбнинг курукликни кўриб, «Ер кўринди» дея хаяжонланиб кичқирган кемачисидай:

– Ана-ку денгиз! – деб бақирди. – Баркашдай ялтиллаб оёғингизнинг остида турибди-ку!

У пастга тушди, курсига мен чикдим. Ие, бу канақаси бўлди?! Кўз илғайдиган жойда денгизга ўхшаш бирорта ҳам нарса йўқ. Нима бало, бу одамнинг кўзига сароб кўринганми ё жинни-пинними? Ё бўлмаса, «денгиз бор, денгиз бор» деб бизга рухий таъсир қилиб, охири кўрганимизга иқроқ қилмоқчими?

– Кечирасиз, афандим. Мен денгизни яхши биламан. Истанбулда туғилиб ўсганман. Деразадан қараяпман, бир неча бўлак мовийликдан бошқа ҳеч нарса кўринмаяпти. У ҳам осмонда бўлганлигидан, булут бўлса керак, – дедим.

– Бўйингиз қанча? – деб сўради мендан уй соҳиби.

Бошқа пайт бўлганида бўйим қанчалигини айтмас эдим. Бироз бўшашиб:

– Биру эллик саккиз, – дедим.

– Ҳа, гап буёқда экан-да, – деди у. – Мен бу одам нега денгизни кўролмаяпти, кўзини парда қоплаганми, деб ҳайрон бўлаётган эдим. Энди нега денгизни кўрмаганингиз маълум бўлди.

– Нега кўролмаётган эканман?

– Бўйингиз паст экан-да... Денгизни кўриш учун энг ози биру етмишлик бўй керак. Оёғингизнинг учида туринг-чи, кўрармикансиз?

Оёғимнинг учида туриб карадим, аммо денгиз яна кўринмади.

– Бироз сакранг, ўшанда кўрасиз.

Денгизни кўраман деб курсининг устида сакрай бошладим. Бошим шифтга тегай-тегай дейди. Лекин денгиздан дарак йўқ.

Уй эгаси:

– Стол келтиринг, – деб бақирди, – балкондаги кичик столни...

Столни келтирдилар. У столнинг устига курсини қўйди. Курсининг устига эса мен чиқдим.

– Энди нимани кўраяпсиз, – деб сўради у.

Мен қувонганимдан курсидан циркчилардай ўмбалоқ ошиб тушишимга сал қолди.

– Кўрди-и-и-м, кўрдим! – дея бақириб юбордим.

– Нимани кўрдингиз?

– Денгизни кўрдим, денгизни...

Хотиним ҳам қувониб кетди:

– Худога шукур. Ҳаётингизни таҳликага қўйиб бўлса ҳам, столнинг устидаги курсидан охири денгизни кўрдингиз. Табриклайман. Денгизнинг каери кўринаяпти? Мармара тарафими ё Бўғоз тарафими?

– Қайси тарафи эканлигини билолмадим. Бир қарич қадар денгиз кўринаяпти.

Уй эгаси бу сўзимдан ўпкаланди:

– Истанбуллиман, дейсиз-да денгизни танимайсиз. Сиз денгизнинг Қиз минорасидан икки юз метр ғарби ва у билан Саройбурну орасидаги кисмини кўриб турибсиз.

Уй эгаси, эшикбон ва хотинимнинг ёрдами билан курсидан тушдим.

– Эҳ, кўнглим ёришди, – дедим, – денгиз хавоси бошқача бўлади-да.

Хотиним анчагина тўла бўлганлиги учун афсусланди:

– Мен курсига чикиб кўролмайман-да.

– Албатта, стол, курсига чиқиш осон эмас, – дедим. – Бу ерга кўчиб келгач, бир чорасини топармиз. Масалан, чиғирикка ўхшаган бир нарса...

– Инсон денгизни уйида, ётган еридан кўрганига нима етсин, – эътироз билдирди хотиним.

– Ётган ерингиздан ҳам денгиз кўринади, – деди уй эгаси.

– Қанақасига? Столнинг, курсининг устига ётиладими?

– Йўқ. Сиздан олдинги ижарачилар ётган жойларидан денгизни бемалол томоша қилишарди. Ҳалиги, сув ости кемаларининг перископи бор-ку, ўшандай бир перископ топсангиз, бўлди. Хотиржам ерга ётасиз-да, оёқларингизни деворга тираб, бемалол денгизни томоша қилаверасиз.

– Перископ дедингизми? Бу асбобни топиб бўладими?

– Топганда қандай. Узоқ вақт Истанбулда бўлмаганингиз кўриниб турибди. Ҳозир Истанбулдаги уйларнинг саксон фоизида перископ бор. Перископ ҳар бир уй учун керакли ашё. Оқшомлари уйингизга чарчаб келганингизда ундан денгизни бир томоша қилсангиз, баҳридилингиз очилади.

– Тушунарли, афандим, бу уйнинг кадрига етмапсиз.

Уй соҳиби ҳайрон бўлиб сўради:

– Нега?

– Бу хона ойида икки юз эмас, энг ози кунда икки юз лира келтиради.

– Қанақасига?

– Қанақа бўларди, газеталарга «Ажойиб денгиз манзарасини томоша қилишни истаганларга қулай имконият. Соати икки ярим лира» деган бир эълон беринг. Эшикда патта йиртишга ҳам улгуролмай қоласиз.

Сал бўлмаса у билан муштлашиб кетардик. Шу заҳоти ташқарига чиқдик. Зинада хотиним мингирлади:

— Шу ергача келиб, бир мартагина бўлсаям денгизни кўролмадим-да!

ЧЕГАРА УСТИДАГИ УЙ

Янги уйга кўчиб келганимизнинг иккинчи куни эди. Ўнг томонимизда бир қўшни бор. Йўлимиз уларнинг уйи олдидан ўтади. Дераза ёнига ўтириб олган бир кекса киши бизга қараб:

— Бу уйга кўчиб келмасангиз яхши бўларди, — деди.

Қарияга жаҳл билан эътироз билдирдим:

— Одатда бир ижарачи энди кўчиб келганида қўни-қўшни келиб, янги уй хайрли бўлсин, дейдилар. «Келмасангиз яхши бўларди» деганингиз нима-си? Қўшнига ҳам шундай дейдиларми?

Қария пинагини ҳам бузмади:

— Мендан айтиш, — деди, — у уйга ўғри киради, шунинг учун сўзладим.

Қизик, бизнинг уйга кирадию бошқаларникига кирмайдими? Юрагим сиқилиб, сигарет олиш учун бурчакдаги дўконга кирдим.

— Ғалати одамлар бор-да, билиб-билмай валди-райверишади, дедим.

— Тинчликми? — деди баққол менга ўгирилиб.

— Уйимизнинг ёнида бир эзма чол бор. Уйлари-нинг ёнидан ўтаётсам, «Сизнинг уйингизга ўғри киради, кўчиб келмасангиз яхши бўларди», дейди-да.

— Тўғри айтипти, — деди баққол, — кўчиб келмаганингиз яхши эди.

Лом-мим демай дўкондан ташқарига чиқдим. Ўша куни окшомгача ўзимни қўйгани жой тополмадим. Кечқурун чап томонимиздаги қўшнилари танишгани киришди. Ярим кечаси чиқиб кетаётиб:

– Бу уй яхши-ю, аммо ўғри киради, – дейишди.

Бу гапни эшикдан чиқаётганда айтганлари учун «нега бизнинг уйга кирган ўғри сизникига кирмайди?» деб сўролмадим.

Юрагим сиқилганини сезган хотиним мени тинчлантиришга уринди:

– Кўявер, ҳаммаси бўлмаган гап. Ҳозир ижарачилар уйдан чиқаришнинг минг хил йўлини топганлар. Демак, бу ҳам бир йўли. Уйга ўғри киради деб кўрkitиб, бизни уйдан чиқармоқчилар. Уйнинг ижараси арзон бўлганлиги учун ё ўзлари кўчиб киришади, ёки бир танишларини олиб келишади.

Бироз хотиржам бўлдим. Аммо кечаси барибир кўзимга уйку келмади. Учрашув тайинлаган одамдай ўғри ана келади, мана келади деб, кутиб ётдим. Энди кўзим илинган экан. Тиқирлаган товушдан сакраб туриб кетдим. Ёстиқнинг остидан тўппончамни олиб:

– Қимирлама, бўлмаса отиб ташлайман, – дея қоронғиликка қараб бақирдим. Уйга энди кўчиб келганлигимиз учун электр тугмасини тополмай қолдим. Уни қидириб у девордан-бу деворга ёпишаман. Шу пайт оёқларимга нимадир илашдию гурсиллаб ерга ағанадим. Ўғри чалган бўлса керак деб ҳам хаёл қилдим. Нақ қорнини мўлжаллаб ўқларни бўшатардим-у, аммо йиқилганимда ўзим бир томонга, тўппонча эса бошқа томонга учиб кетган экан...

– Ҳа-ҳа-ҳа, – қоронғиликдан этни жимирлатадиган қаҳқаҳа юксалди.

– Аблах, сен билан сичқон-мушук ўйини ўйнаяпмизми, мард бўлсанг қаршимга чиқ, – дея бақирдим.

– Ҳар ҳолда электр тугмасини қидираётгандингиз, шекилли. Эшикнинг ўнг томонида. Янги ижарачилар ҳамиша уни топгунча шундай кийналишади.

Овоз коронғиликдан келарди.

– Қўлга тушсанг, нима қилишимни биласанми? – дея бакирдим.

– Билмайман, – деди коронғиликдаги одам, – агар рухсат этсангиз, электрни ёқиб, сизга ёрдам қилай.

Шу пайт электр тугмасининг «чик» этган овози эшитилди, хона ёришди. Мен йиқилганда столнинг тагига кириб кетган эканман, хотиним эса каравотнинг остига беркинибди. Қаршимда мендан икки баравар қоматли, барваста одам турар эди. Агар ўрнимдан турсам, уни кўрkitолмаслигимга кўзим етди. Ётган жойимдан овозимни йўғонлаштириб:

– Сен кимсан, – дея сўрадим.

– Ўғриман.

– Менга қара, бошимни қотирма. Сен ўғри эмассан. Мен ўғриман деб бизни кўрkitиб, уйдан чиқармоқчисан. Кўзимга бир қара-чи...

– Ўғриманми, йўқми, ҳозир кўрасан, – деди у. Сўнгра отасининг уйига киргандек уёқ-буёқни титиб, керакли нарсаларни йиғиштириб ола бошлади. Бу иш орасида ўзича гапириб ҳам қўярди:

– Демак, сиз бу хонани ётоқхона қилибсиз-да, олдинги ижарачилар бу ерни меҳмонхона қилишганди. Ундан олдинги ижарачилар эса...

– Менга қара, – дедим, – сен ўғрилиқ қилаяпсан, аммо мен устингдан шикоят қиламан.

– Истасанг отангга шикоят қил, лекин мендан салом айтишни ҳам унутма.

– Аммо мен полицияга боргунимча сен қочиб кетасан-да.

– Қочмайман.

– Барибир қочасан. Уйда бор-йўқ нарсани тўплаб жуфтакни ростлайсан. Шунинг учун аввал сени боғлаб, кейин полицияга бораман.

Шу пайт хотиним бор овози билан бақирди:

– Ёрдам беринглар!..

Маҳалла аҳли гўё эшикнинг тагида пойлаб тургандек бирпасда уйни тўлдирдилар. Қўшнилар бепарвогина:

– Э, бу уйга яна ўғри кирибди-да, – дейишди.

Баъзилари эса:

– Кўрайлик-чи қайсиси экан, – дея бир-бирларидан сўрай бошлашди.

Қўшниларнинг ичида ўғрини таниганлар, у билан ҳол-аҳвол сўрашганлар ҳам бўлди. Ўғри эса шовкин-суронга эътибор ҳам бермай уёқ-буёқни кавлаштириш билан банд эди.

– Қани кўшнилар, ёрдам беринглар, бу ўғрини боғлайлик. Бориб полицияга хабар бераман, – дедим.

Қўшнилардан бири:

– Хоҳишингиз, аммо бекорга овора бўлаяпсизда, – деб қолди.

Қаерга кўчиб келиб қолдик ўзи, дея энсам қотди. Хотиним кир ёядиган ипларини олиб келди. Ўғри ҳам ҳеч қаршилиқ кўрсатмади. Унинг қўл-оёғини яхшилаб боғлаб, бир хонага киритиб қўйдик. Устидан кулфладик. Шу заҳоти полиция бўлимига чопдик. Хотиним барча воқеани комиссарга гапириб берди. Комиссар уйнинг манзилини сўради. Айтдик.

– Ҳа, ўша уйми? – деди.

– Ҳа, ўша уй, – дедим.

– Афсуски, биз у уйга аралашолмаймиз, чунки у бизнинг ҳудудимиздан ташқарида, – деди комиссар.

– Хўш, биз нима қилайлик? Ўғрини бекорга боғлаб келдикми?

– Бир уй юқорида яшаганингизда бизнинг ҳудудга кирарди. У пайтда биз аралашардик.

– Юкоридаги уй бўш эмас экан-да, не қилайлик, – деди хотиним ачиниш билан.

Маълум бўлишича, бизнинг уйимиз икки полиция бўлими ҳудудининг нақ чегарасида жойлашган экан.

– Сизнинг уйингиз бошқа бўлимга қарайди, – деди комиссар.

У айтган бўлим анчагина узоқ экан. Биз у ерга боргунча тонг отди. Бўлимдагиларга воқеани тушунтирдик. Уйимизнинг манзилини сўрадилар. Айтдик.

– Ҳа... Ўша уйми? – деди бир полициячи.

– Ҳа, ўша уй, – дедим.

– Бир уй пастда бўлганида биз қарардик. Сизнинг уйингиз бизнинг ҳудуддан ташқарида.

Шу пайт хотиним тилга кирди:

– Бечора одамни роса қисиб боғлаган эдик, ҳоли нима бўлди экан...

– Бизнинг уйимиз қайси ҳудудга киради, – деб сўрадим полициячидан.

– Сизнинг уйингиз жандарма ҳудудига киради, у ерга полиция аралаша олмайди. Сиз жандарма бўлимига боринг, – деб маслаҳат берди полициячи.

Яна йўлга чиқдик.

– Кел, аввал уйга бориб, ўғрига бир қарайлик, ўлдими-қолдими? – деди хотиним.

Чиндан ҳам, қисиб боғлаганимиз учун қони айланмай ўлиб қолса, нима бўлади? Ўғри ушлаймиз деб, қотил бўлиб қолмайлик.

Уйга бордик. Ўғри қандай боғлаган бўлсак, шундай турарди.

– Қалайсан, – дедим.

– Яхшику-я, аммо корним очти, – деди.

Хотиним ўғрига овқат узатди. Аксига олиб уйда фақат ловия бор экан. Ўғри эса ловия емасмиш. Хотиним қассобдан гўшт олиб келиб пиширди. Уни

Ўғрининг олдига кўйиб, жандарма бўлимига шикоят қилиш учун жўнадик. Бориб бўлган воқеаларни тушунтирдик. Жандарма бўлими бошлиғи уйнинг манзилини сўради. Биз айтдик.

– Ҳа-а... У уйми? – деди.

Бизнинг уйимиз ҳаммага отнинг кашқасидек маълум эди.

– Сизнинг уйингизга жандарма аралашмайди, полиция қарайди, – деди жандарма бўлими бошлиғи.

– Нималар деяпсиз, афандим, – дея эътироз билдирдим. – Полицияга борсак, жандарма қарайди, дейди, жандармага келсак, полиция қарайди, дейсизлар. Ахир, бизнинг уйга қарайдиган одам борми?

Жандарма бўлими бошлиғи бир харита чиқарди.

– Қаранг, – деди у, – харитани тушунасизми? Бу 140-ракамли горизонтал чизик. Бу ер сув босими минораси. Бу ер эса 208-ракамли тепа. Жандарма ҳудуди чегараси мана шу ердан ўтади. Агар сиз ўтирган уй икки метр шимоли-ғарбда қурилганида жандарма ҳудудига кирарди.

– Ие, бор-йўғи икки метр экан-ку. Нима қилади бизнинг уйга ҳам қарасангиз?

– Нима қилишни сиз эмас, биз яхши биламиз (Харитадан кўрсатди). Қаранг, сизнинг уйингиз бу ерда. Жандарма билан полиция ҳудудларининг нақ чегараси устида. Тушундингизми? Бизнинг ҳудудга уйингизнинг ҳовлисида икки ярим метрча кирган, аммо ўғрилиқ ҳовлида содир этилмаган.

Яна полиция бўлимига кетишдан бошқа чора қолмаган эди.

– Аввал бир уйга бориб, ўғрини кўрайлик. Худо асрасин, у ўлиб-нетиб қолса, бошимиз балога қолади-я, – деди хотиним ташвиш билан.

Уйга жўнадик. Бориб ўғрига:

– Қалайсан, – дедим.

– Ичим куйиб кетаяпти, тезроқ сув беринг, – деди у.

Сувни ичиб бўлиб тилга кирди:

– Менга қаранг. Сиз менинг эркимни бўғаяпсиз. Бунга ҳаққингиз йўқ. Бу ердан қутулсам, сизни судга бераман.

– Хўш, нима қилайлик, иним, – дедим унга. – Уйимизнинг қайси ҳудудга киришини аниқлай олмадик. Шикоятимизни қабул қилишмаяпти. Шундай жойга ҳам уй қуришадими? Нақ чегаранинг устида тиклашибди.

– Э... Мен айтмадимми? Сиз мени қўйиб юборинг. Бўлмаса, эркимни бўғганингиз учун маҳкамага берсам, оворай сарсон бўласиз, – деди ўғри.

– Кечкурунгача рухсат бер, – дедим унга ялингандек. – Яна бир марта полицияга бориб келайлик...

– Истаган жойингизга боринг. Бу иш нима билан тугашини яхши биламиз. Аввал уйнинг қайси минтақага кириши ҳал этилиши керак. Ё бўлмаса, ҳудудлар чегараси ўзгартирилиши лозим. У пайтгача етти қовун пишиғи бор...

Яна полиция бўлимига кетдик. Комиссар ҳам бир харита кўрсатди.

– Қаранг, – деди у, – жандарма ҳудуди чегараси бу ерда. Ҳовли жандармага қарайди... Уйнинг бир қисми бизда, бир қисми жандармада.

– Ётоқхона сизнинг минтақангизга кирар экан. Ўғрилиқ ётоқхонада бўлди-ку, – дедим.

– Тўғри, – деди комиссар, – аммо буни исботлаш лозим. Қолаверса, ўғри ётоқхонага учиб кирмагандир, албатта ҳовлидан кирган. Ҳовли эса жандарма ҳудудида... Албатта, бу биринчи воқеа эмас. Бу масала муҳокама қилинаяпти. Кўрайлик-чи, уйингизни қайси минтақага киритишса, шунга қараб иш юритамиз.

Уйга қайтдик. Ўнг томондаги кўшни уйнинг деразасидан яна ўша кекса киши бизга гап қотди:

– Ҳамдардлик билдираман, уйингизга ўғри кирибди.

– Ҳа, кирди, – дедим.

– У уйда ҳеч бир ижарачи ўтирмайди, шунинг учун арзонга беришади. Уй эгаси ўзи яшай олмайди, ижарачи ҳам тополмайди. Уйини бузиб, икки метр ичкарига олмокчи эди. Ўшанда тўла бир минтақага кирар эди. Аммо сизни топгач, ижарага берибди.

Чолнинг хотини ҳам гапга аралашди:

– Албатта айб сизда эмас, уй эгасида. Уй кураётганда суви, электри, газ и ва ташки кўринишини ўйлашади-ю, қайси ҳудудга киришини ҳеч ҳисобга олишмайди. Одам нақ чегара устида ҳам уй курадимми?

Бир йиллик ижара ҳақини олдиндан тўлаганимиз учун ҳеч қаерга кетолмасдик. Уйга кирдик. Ўғри ҳам биз билан дастурхонга ўтирди. Кечки овқатни биргаликда тановул қилдик. Сўнгра у ўрнидан туриб, бизга юзланди:

– Ҳозирча сиз билан хайрлашаман. Албатта яна келаман, – деди.

Шундан бери тўрт-беш ўғри уйимизнинг доимий меҳмонларига айланди. Маҳаллада уларни ҳамма танийди. Ҳатто улар билан ҳамкорлик ҳам қилдик. Бошқа, нотаниш ўғрилардан уйимизни биргаликда кўриқлаяпмиз. Кўрайлик-чи, нима бўлар экан? Ё шартномамиз битгунча уйда олти ўғри билан саккиз киши бўлиб яшаб турамиз, ёки бизнинг уйни бирор минтақага киритишар. У пайтда ўғриларни топа олсак, минтақамизга қарайдиган полиция бўлимига шикоят қиламиз. Бир-биримизга шу қадар ўргандикки, шикоят ҳам айб бўлса керак... Чунки уйнинг айрим харажатларини улар кўтаришяпти.

ФИЛ ҲАМДИ ҚАНДАЙ УШЛАНДИ?

Истанбул Ички ишлар бошқармасидан барча вилоятлардаги Ички ишлар бошқармаларига шу мазмундаги кўрсатма жўнатилди:

«Ўттиз беш ёшли, узун бўйли, икки юз кило вазнли, оқ-сарикдан келган, уч тиши йўқ, юқори жағида бир озиқ тиши пломба қилинган, чап сўйлоқ тиши олтин қопламали, йўл-йўл қаҳваранг кўйлак кийган, сочлари анчагина тўкилган, юзи чўтир, кўй кўзли «Фил Ҳамди» исмли бир неча бор камалиб чиққан фирибгар уч кеча-кундуз постда навбат кутиб, яхши ухлаёлмаган икки полиция ходимимизнинг йўлда ухлаб қолганидан фойдаланган ва қочиб кетган. Ўтказилган текшириш ва таҳлиллардан сўнг Фил Ҳамди чиндан ҳам қочганлиги тасдиқланди. Вилоятимиз ва вилоятингиздаги ички ишлар бўлимларидан бирига учраса ёки полиция ходимидан йўл ё манзил сўраса, унга лутфан интизорлик билан кутаётганлигимизни, бизни ортиқча овора қилмай, ўзи учун қулай, бўш пайтида Истанбул Ички ишлар бошқармасига келиб, таслим бўлишини илтимос қилганлигимизни билдиринг. Фирибгар Фил Ҳамдининг фотосурати илова қилинмоқда».

* * *

Чекка вилоятлардан бирининг вокзалида икки полиция маъмури ўзаро гаплашишяпти:

– Рамазон, дўстим, ана у шарбат ичаётган одам Фил Ҳамди бўлиши керак...

– Тўғри, ўхшайди... Расмини ол-чи, кўрайлик. Бир сурат чиқариб, дўстига кўрсатади.

– Нимани кўрсатаяпсан, Рамазон, бу ўзининг расминг-ку!

– Э... шунақами? Байрамда тушган расмим. Қалай чиқибди?

– Яхши, аммо кулиброк тушмабсан...Фил Ҳамдининг расмини топ.

Рамазон чўнтагидан бир тўда сурат чиқариб, кўра бошлайди.

– Бу ўғлимнинг расми... Бу аскарлик хотираси. Буниси ким эди, Маҳмуд?

– Ҳа, уми, героинфуруш Думан Али...

– Бу эса меҳмонхона «сичқони» Субҳи...

– Расмлар аралашиб кетибди, тезроқ шу Фил Ҳамдини топсанг-чи!

Маҳмуд билан Рамазон расмларни титкилаб, Фил Ҳамдининг суратини қидирадилар.

– Тезроқ бўл, Маҳмуд... Ана у одам шарбатни ичиб бўлди, қочиб кетади... Қара, атрофига аланг-лаяпти...

– Топдим, мана расми. Худди ўзи!

Шубҳа туғдирган одамнинг ёнига боришади.

– Ҳой, ҳамшаҳар, бироз тўхта...

Бир суратга, бир у одамнинг юзига тикилишади.

– Ён томонга бурил-чи, бир кўрайлик.

– Рамазон, унча ўхшамаяпти-ку.

– Бошлиғимиз ҳам бир кўрсин, Маҳмуд. Балки у ўхшатар.

– Қани, ҳамшаҳар, юр... Полиция бўлимига борайлик.

* * *

Бошқа бир чекка вилоятнинг бозорида икки полициячи гаплашмаяпти:

– Шукри, оғайни, айб бўлди, окшомгача айландик, аммо Фил Ҳамдини ушлолмадик.

– Ана у одам бўлмасин?

– Балки шудир. Юр, сўрайлик.

Ўша одамнинг ёнига боришади.

– Жаноб, отингиз нима?

– Мустафо...

Бир-бирининг кулоғига:

– Мустафо деяпти-ку!

– Ҳамди демайди, албатта... Отини яширади-да!

– Бизни алдамоқчи бўлаяпти, шекилли.

– Жаноб, биз билан юринг.

* * *

Бир чекка вилоятнинг қаҳвахонасида икки полиция ходими ўзаро гаплашаяпти.

– Кеча мен учта Фил Ҳамдини ушладим. Аммо бошлиғимиз бирортасини ҳам ёқтирмади.

– Бошлиғимиз ўзи унча-мунча одамни ёқтирмайди...

– Э, секинроқ гапир... Ана у чой ичаётган одамга кўз қирингни ташла!

– Ие, худди ўзи-ку!...

– Аммо келган хабарномада семиз деб ёзишганди. Бу эса ориқ, худди скелетнинг ўзи...

– Ориқлагандир, оғайни, қочиб юриш осон дейсанми?

– Тўғри айтасан... Аммо бу буғдойранг экан, Фил Ҳамди ок-сарикдан келган, деб ёзишганди.

– Тоғу тошда юриб, қуёшда қорайгандир...

– Тўғри айтасан. Лекин бунинг сочлари коп-қора, калин. Хатда Фил Ҳамдининг сочлари тўкилган, деб ёзилганди.

– Майда-чуйда нарсаларга эътибор берма, эҳтимол у таниб қолмасликлари учун ясама соч тақандир.

– Унда нимага турибмиз, ушлайлик.

Ўша одамнинг ёнига борадилар.

– Сенинг отинг нима?

– Ҳамди...

Бир-бирларига маъноли қараб, кулишади.

– Қани, юр полиция бўлимига...

– Нима гап, тинчликми?

– Гапни кўпайтirma! Сабабини полицияхонада биласан.

* * *

Барча чекка вилоятлардаги сингари бир чекка вилоятнинг бир неча километрлик асфальт йўлида икки полициячи ўтиб кетаётган бир одамни ушлайдилар.

– Оғзингни оч!

– Оғзимда ҳеч нарса йўқ-ку!

– Агар ҳеч нарса йўқ бўлса, бемалол очавер.

У одам оғзини очади. Икки полициячи бараварига унинг тишларига тикилади. Улардан бири иккинчисидан сўрайди:

– Қоғозга бир қара-чи, қанча тиши йўқ эди?

Иккинчиси қоғозни ўқийди:

– «Уч тиши йўқ, юқори жағида бир озиқ тиши плomba қилинган, чап сўйлоқ тиши олтин қопламали...».

Полициячилардан бири у одамнинг тишларини санайди:

– Бир, икки, уч...Тўрт...Оғзингни қимирлатма, адаштириб юбординг. Бир, икки, уч, тўрт, беш...Йигирма тўрт...Йигирма тўртта тиши бор экан.

– Йигирма тўрттами? Қанчаси кам? Сенинг қанча тишинг кам, биласанми?

– Саккизта...

– Суғуртирган бўлса керак. Далилларни йўқотиш учун тишларини суғуртирган.

– Менинг тишларим сунъий. Оғзимда бир дона ҳам ўз тишим йўқ...Тўртта сунъий тишим жўхори еганда синган.

– Хатда сунъий тишлар ҳақида ёзилганмиди?

– Ёзилмаган. Эсларидан чикқандир. Аммо шу бўлиши керак. Қара, чап сўйлоқ тиши олтин қопламали... Қани, оғайни, юр биз билан.

– Қаерга?

– Полиция бўлимига!.. Қани кетдик...

* * *

Чекка вилоятлар Ички ишлар бошқармаларидан Истанбул Ички ишлар бошқармасига ҳар куни юзлаб телеграф хабарлари келарди:

«Фалон куни йўллаган фалон рақамли телеграф хабарингизга жавобан шуни маълум қиламизки, вилоятимиз ҳудудида 180 килодан 220 килогача оғирликда бўлган 20 дан ортиқ Фил Ҳамди ушланди. Килолардаги фарқ тарози тошларининг стандартларга мос эмаслигидан келиб чиққан бўлиб, ҳаммаларининг кўзлари қаҳварангда бўлганлиги боис, уларнинг Фил Ҳамди эканликларига заррача шубҳа қолмади. Ушланган Фил Ҳамдилар жўнатишганлигини, агар қўлга олинмаганлари бўлса, улар ҳам диққат билан қидирилаётганлигини ва пайдар-пай жўнатилишини эҳтиром билан маълум қиламиз».

Истанбул Ички ишлар бошқармасидан чекка вилоятлар Ички ишлар бошқармаларига юборилган телеграф хабари:

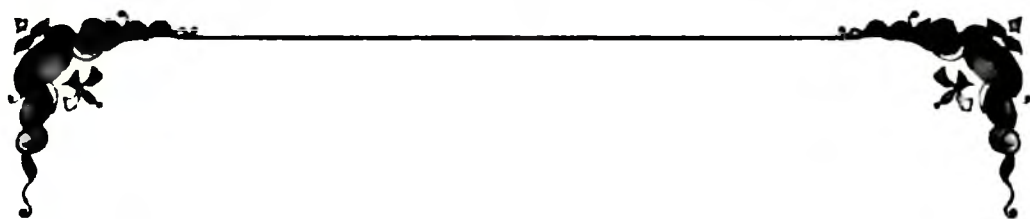
«Барча камералар тўлганлиги сабабли ҳозирча қўлга олинган Фил Ҳамдилар етарли эканлигини маълум қиламиз. Янги кўрсатмаларга қадар Фил Ҳамдиларни ушлаш ва қидириш тўхтатиб турилишини сўраймиз».

ИЗОҲ: Қочиб кетган Фил Ҳамди ушланди.

Носир МУҲАММАД таржималари

ОДАМ КАНДАЙ АЖДАЧ ОЗАДИ?

ЎЗИНГ АЙБДОРСАН

Ишдан ҳайдалганингда дунё кўзингга коронғу кўринади. Ҳаммасидан қийини – қизикувчан дўстлар ва таниш-билишларга нима сабабдан ҳайдалганингни тушунтиришдир.

Йўқ-йўқ, мен бу гал бошимга тушган ғурбатларни гапирмокчи эмасман.

Одатда биронтаси ёрдам кўлини чўзармикин ёки сал енгил тортармиканман, деб дўстларга дардимни айтаман. Бунга жавобан эса, улар мени исканжага олиб сўроқ қилишади, сабабларини ковлаштиришади, оқибатда барча кўнгилсизликларнинг айбдори ўзим бўлиб қолавераман. Мен ундоқ қилмаганимда, бундоқ йўл тутганимда хўжайин менга тегмас эмиш. Хуллас, ковун туширибманми – демак, ўзим айбдорман!

– Ўзинг айбдорсан! – дея ҳукм чиқаришади ва шу асно юзларида мамнун бир ифода пайдо бўлади.

Кунлардан бир куни ўз ёғимга ўзим қоврилиб, кўчада хаёл сурганча кетаётган эдим. Тўсатдан кимдир елкамдан ушлаб қолди. Қайрилиб қарасам – Усмон Камол... У ёнимда шахдам келаётган эди. Башарамдаги тушкунликни кўриши ҳамон кўзларини пастга тушириб, бошқа киёфага кирди.

– Мен... тушунаман... – деди у маънодор қилиб.

Демак, у менинг ишдан хайдалганимни билади. Энди ундан кутулиб бўпсан. Ҳозирок ҳаммасига ёлғиз ўзим айбдор эканимни исботлаш учун пашшадан фил ясай бошлайди.

Сохта хайрихоҳлик қиёфасидаги яширолмаётган кувноклик ифодага монанд эмас эди. Мен гўё унинг «Тушунаман» деганини англамагандек сўрадим:

– Нима бўлди? Бошингга бирон мушкулот тушдими?

– Менга ҳеч нарса бўлгани йўқ, аммо эшитишимча, сен яна ишсиз эмишсан... – деди у.

– Ҳечқиси йўқ, – дедим дадил, бу мавзуда мижговлашгим келмай.

– Қанака «ҳечқиси йўқ» бўларкан, азизим... – У кўча ўртасида турволиб, таъкидларди: «Эҳ-эҳ!» – Қаҳвахонага кирайлик, биттадан қаҳва ичамиз ва сен бу воқеа қандай бўлганини сўзлаб берасан... – дея таклиф қилди.

– Айтишга арзирли нарсанинг ўзи йўқ, – дедим.

– Қанакасига йўқ бўларкан! Башарангга қара – кимга ўхшаб қолдинг! Кетдик, кетдик! Дардингни айтсанг енгил тортасан.

– Гўё шу билан бир нима ўзгарадигандек...

– Сен мени хафа қияпсан... Ахир мен сенга дўст эмасманми?

Биз қаҳвахонага кирдик.

– Хўш, қани айтчи энди, нима бўлди ўзи?.. – қаҳвани ҳўплай бошлашимиз билан у қистовга олди.

– Хўжайин мени ишдан хайдаб юборди...

– Нима учун?

– Мен қаёқдан билай. Ўзидан сўра...

– Сен ишдан кеч қолармидинг? – сўрок бошланди.

– Йўқ, мен ҳамиша ишга ўз вақтида келардим.

– Топшириқларни бажармасмидинг?

– Йў-ўқ... У ишимдан рози эди.

– Эҳтимол, хўжайинингнинг иши юришмай қолгандир? – дўстим худди бошқотирма ечаётгандек тусмолларди.

– Аксинча, унинг омади чопиб турганди.

У қўлларини жағига тираб, ўйланиб қолди:

– Эҳтимол, унга гап қайтаргандирсан?

– Йўқ... Мен ҳамиша хўжайин нима деса хўп деб турганман.

Камол бетоқат бўлиб, тирноқларини ғажий бошлади:

– Яхши! Сен маошинг оширилишини сўраганимидинг?

– Йўқ...

– У ҳақда бирон нима дегандирсан, эҳтимол, нохайрихоҳ...

– Э йўғ-э, барака топгур!

Шу зайлда яна узок сўрокка тутилдим.

– Ё Аллоҳ, ё Аллоҳ!.. Нима учун у сени ишдан ҳайдаб юбордийкин? Эҳтимол, сен унинг юзига ҳам худди ҳозир менга карагандай сурбетлик билан карагандирсан?

– Билмадим... Қарасам карагандирман.

– А-ҳа. Мана гап қаерда! Мен айтдим-а бир сабаби бор деб. Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ одамни ишдан ҳайдамайдилар. Ўзингдан бошқа ҳеч ким айбдор эмас. Худди сени еб қўйгудек бақрайиб тикилиб турадиган одам кимга ҳам ёқарди? Тўғриси айтсам, сен ўзинг айбдорсан!

Шундай дея у енгил тортди...

Дўстим билан беҳолгина хайрлашиб, қаҳвахонадан чиқдим. Хўжайин ишдан ҳайдаганда ҳам кўнглим бунчалик ғаш тортмаганди.

Мен автобус бекатига бордим.

– Биз эшитган узунқулоқ гаплар тўғрими? – автобус ичкарисига киришим ҳамон қулоғимга шу

гап чалинди. Орқа ўриндикда бошқа бир танишим ўтирарди.

– Тўғри...

– Афсус... Хўш, нима учун?

– Билмадим.

Ғаройиб жиноят устида бош қотираётган полициячи мисол гап қотди:

– Воҳ, воҳ! Сабабсиз одамни ишдан ҳайдашмайди, бир балоси бордирки...

– Ҳар ҳолда...

– Эҳтимол, сен ҳақингда маълумот етказишгандир...

– Йўғ-э...

– Балки ўрнингга бошқа – муносиброқ одам топгандир.

– У ҳамиша ишимдан рози эди.

– Балки у камроқ маошга ҳам рози бўладиган одам топгандир?

– Бунақасини топиб бўпти!

– Ундай бўлса нега сени ишдан бўшатди? Эҳтимол, сен у билан муомалани йўлга қўёлмагандирсан?

– Қанақасига қўёлмаганман? Оддийгина муомала қилганман...

– Воҳ, мана энди ҳаммаси равшан.

– Нимаси равшан экан?

– Ҳаммаси равшан... Ахир хўжайин билан оддий муомала қилиб бўларканми? Асло мумкин эмас... Сен унга сенлаб гапиргансан, у эса бундан хафа бўлган...

– Э йўқ, оғайни... Ўзи хўжайиннинг башарасини ойда бир марта кўрардим. Кўрганимда эса у мен билан гаплашмасди ҳам...

– Ҳаммаси тушунарли... Сен беҳуда гапларинг билан унинг бошини қотиргансан, бундан хў-

жайиннинг энсаси қотган. Албатта, хўжайин ҳақ. Сен ўзинг айбдорсан...

Шундан кейин унинг ҳам кўнгли жойига тушди.

Биринчи бекатдаёқ автобусдан тушдим. Кўнглим шу қадар хижил эдики, кимгадир дардимни айтмасам бўлмасди. Мен эски дўстимнинг уйига бордим.

– Мени ишдан бўшатишди, – дедим унга остонадан хатлабоқ, – аммо сендан жуда ҳам илтимос қиламан – мендан ҳеч нарса сўрама ва сабабини ҳам суриштирма...

Менинг гапларимдан кейин у баттар кизиқиб қолди:

– Демак, муҳим сабаби бор экан-да...

– Худо ҳаққи, сўрама...

– Сен уни байрамлар билан табриклаб турармидинг? Уйига бориб йўқлармидинг?

Мен ҳеч қачон хўжайиннинг уйига бормагандим, аммо дўстимни чалғитиш учун дедим:

– Албатта... Ҳар байрамда, ҳар янги йилда, ҳамиша, ҳар бир кулай фурсатда...

– Ҳаммаси тушунарли... Ҳадеб бораверсанг...

– Йўқ, мен унақа... тез-тез бормасдим...

У бошқалар каби мени саволларга кўмиб ташлади.

– Қизик, сен унинг асабига тегмасмидинг?

– Аксинча... У мени ёқтирарди.

– Унда яна нима бўлиши мумкин? Ақлим бовар қилмаяпти...

Токатим тоқ бўлди ва хонада ҳовликиб юра бошладим.

– Туфлигинг ғарчиллаяптику!.. – дўстим ногоҳ хитоб қилди.

– Ҳа, ғарчиллайди! – дея тан олдим.

– Қачондан буён?

- Сотиб олганимдан буён, беш ойдан бери кияман, ҳамма вақт ғарчиллайди.
- Сен шуни кийиб ишга ҳам боргандирсан?
- Ҳа.
- Воҳ, воҳ... Мен айтдим-а, ишдан бекорга ҳайдашмайди деб.
- Сен мени нима учун ишдан ҳайдашгани сабабини топингми? – деб сўрадим.
- Дўстим ўриндиққа қулай ясланиб олгач, иддаосини бошлади:
- Эртадан кечгача туфлининг ғарчиллаганига қайси аҳмоқ тоқат қиларди! Хўжайиннинг ҳақ!.. Мана, оғайничалиш, айбинг қаерда...
- Тўппа-тўғри, айб менда... – жаҳл билан қичқирдим, – айбдорман, айбдорман! Аммо бошимга кулфат тушган куни олдингга буни эшитиш учун келмовдим.
- Мен эшикни қарсиллатиб ёпдимۇ чиқиб кетдим.
- Оқшомда паромга чиқиб, Кадикўйга жўнарсанман, хаёлимдан ҳамон ўша можаро кетмасди.
- Намунча узоқ ўйланиб қолдинг? – деб сўради бир нотаниш. – Бирон кўнгилсизлик бўлдики?
- Йўқ, ҳечқиси йўқ...
- Юзингдан кўриниб турибди, таъбинг тиррик. Айтавер, балки ёрдамим тегиб қолар.
- Хўжайин мени ишдан ҳайдаб юборди...
- Нима учун?
- Билмайман.
- Балки бирон айб қилгандирсан?
- Менинг туфлим ғарчиллайди... Бундан хўжайиннинг асаби бузилади.
- Азизим, ахир шугина учун ишдан бўшатишмайди. Бу ерда бошқа бир гап бўлса керак.
- Мен хўжайиннинг башарасига синчков тикилардим, бу унга ёқмасди...

- Буниям тўкиб чиқаряпсан.
- Мен у билан камдан-кам гаплашардим.
- Арзимайдиган гап.

Мен нотаниш одамнинг юзига қараб туриб қулиб юбордим.

– Э-ҳа, сен ҳойнаҳой хўжайиннинг юзига қараб туриб ҳам худди шундай масхараомуз қулгандирсан-да?

– Ҳа, ҳа, айнан шундай – масхара қилувдим. Ва окибат хўжайин мени ишдан ҳайдаворди. Айбдор ўзимман. Энди тушунгандирсан? Кўнглинг жойига тушдими?

Мен шартта қайрилиб, жўнаб қолдим.

Нохуш кунни шу зайлда ўтказиб, уйга қайтдим. Кечки таомдан кейин Иброҳим келиб қолди. У жуда тажанг эди. Ўн кун олдин уни ишдан бўшатишганди.

– Воҳ, воҳ-воҳ... Нима учун бўшатишди? – деб сўрадим.

– Билмадим... Хўш, ўзингни нега ҳайдашди?

– Билмадим...

– Албатта, сабаби бор.

– Сени ҳам бекорга бўшатишмагандир... Ишга тез-тез бормасмидинг?

– Сен касаллигинг ҳақида маълумотнома бермаганмидинг?..

Биз бир-биримизни сўроққа тута бошладик. Сухбат давомида Иброҳим тез-тез аксириб, йўталар, рўмолча билан бурнини артар эди.

– Сен, Иброҳим, ҳойнаҳой тумов бўлиб қолгансан? – деб сўрадим.

– Мен эскидан шунақаман. Сурункали тумов...

Мен ўрнимдан сакраб турдим ва қўлларимни ёйиб:

– Мана энди тушунарли – нега сени ишдан ҳайдашгани!.. – дедим. – Айбдорни кидириб ўтирма, айбдор ўзингсан...

Иброҳим хангу манг бўлиб, менга қараб қолди.

– Сен мана шунақа қилиб доимо бурнингни рўмолчада артиб юрасан, боёкиш хўжайинга бу ёкармиди?.. Албатта сени ишдан ҳайдаш керак эди? Шундай эмасми?

Мен енгил тортиб қолдим. Ҳатто хурсанд ҳам бўлдим. Худди янгидан ишга киргандай.

АДАБИЁТ МУХЛИСИ

Уйимизнинг иккинчи қаватига янги қўшни кўчиб келди. Унинг нарсаларини нақ бир ҳафта ташишди. Бу ҳозирги замон уйлари эскиларига ўхшамаслигини ўзингиз яхши биласиз. Янги уйлардаги одамлар шундоққина биқинида ким яшаётганлигини ҳам билишмайди.

Мен янги қўшнилардан ҳеч кимни танимасдим. Бир куни йўлакда мен билан бир киши жуда сертакаллуф салом-алик қилди. Мен унинг саломига жавоб бериб, жўнамоқчи бўлиб турганимда гапга тутиб қолди.

– Камина – Мўмин Акрам Озанер, – дея ўзини таништирди. – Мен айнан сизнинг тепангиздаги қаватда яшайман. Бирон кун оқшомда ташриф буюришингизни сўрайман. Сиз билан танишганимдан бағоят мамнунман.

Шу тариқа Мўминбей билан йўл-йўлакай танишиб қолдик.

Оқшомда унинг хизматкори келди:

– Бейафанди уйларига ташриф буюрмоғингизни сўраяптилар.

– Кечиргайсиз, бугун бандман, меҳмонларим бор.

Ўша кундан эътиборан Мўминбей ҳар куни канда қилмай мени меҳмонга таклиф қиларди. Албатта, бориб қўйсам ҳам бўларди, аммо унда унинг ўзини ҳам меҳмонга чорлашим лозим эди. Уйимизда эса тўртта маймоқ стулчадан бошқа ҳеч вако йўк. Беғона одам олдида хижолат бўлгим келмасди. Ҳар окшом унинг хизматкори келиб, хўжайини астойдил меҳмонга таклиф қилаётганини айтиб кетарди. Ахийри мабодо бормайдиган бўлсам, у мени судраб бўлса-да уйига олиб кетадигандек туюлди...

Бир окшом кечки таомдан сўнг мен ўша қўшнимникига кириб бордим. Худди кўргазмага қўйилгандек замонавий-маиший жиҳозлар ҳақида гапириб ўтирмайман. Совуткич, чангюткич, радиола, кир ювиш машинаси, тезпишар товалар уйини безаб турарди.

Мўминбей мени ўз хонасига таклиф этди. Кирдим у хангу манг бўлиб қолдим – ердан шифтгача деворлардаги тоқчаларда лик тўла китоблар тахланиб қўйилганди. «Демак, у ҳақда мен нотўғри фикрга борган эканман-да!» Мен Мўминбейни шунчаки омади чопган бойвачча бўлса керак, деб ўйлагандим.

– Зиёли одамларга ихлосим баланд, – деди у.

Гап-сўзлари андак дағалроқ эди. «Хўш, нима бўпти!...»

– Нима иш қиласиз?

– Бир идорада ишлайман, – деди у.

Мўминбей шеърларидан ўқиб берди.

– Қалай экан? – деб сўради.

– Зўр!..

У яна ўқишда давом этди. Кейин шеъриятдан ҳикояларга ўтди.

– Ҳикояларим яхшироқ чиққан, – деди у.

Кейин пьесаларини ўқишга ўтди. Кўнглим айний бошлади. Уни бу машғулотдан чалғитиш учун китоб тоқчаларига кўл чўзим:

– Неча йиллардан буён адабиёт билан шуғуллансам ҳам бунчалик бой кутубхонага эга бўлолмадим.

– Тоқчалардаги бу китобларнинг ҳаммаси – совға! – дея мактанди Мўминбей.

– Шунаками?.. Ким совға қилган?

– Ҳамма ёзувчилар, муаллифлар билан танишман... Улар мени ҳурмат қилишади, асарлари чиққанда ҳамиша тухфа этишади.

Мен ҳайратдан лол қолдим.

– Сиз Фалих Рифки билан танишмисиз? – деб сўради у.

– Унинг номини эшитганман, – дея жавоб қилдим.

У тоқчадан китобни олиб кўрсатди:

– Мана унинг совғаси...

Мен китобни кўлимга олдим. Бу Фалих Рифкининг «Зайтунзор» деган китоби эди.

– Менга нима деб ёзганини ўқиб кўринг.

Китобнинг зарварағида шундай ёзув битилганди: «Менинг оғам, ҳурматли жаноб Мўмин Акрамга дўстлигимиздан хотира сифатида тақдим этаман. Фалих Рифки...».

Фалих Рифкининг «дўстлигимиздан хотира сифатида» деб ёзиши... Тагин ким билади дейсиз!..

– Мана бу Рашод Нуридан хотира...

«Чолиқуши»... «Мўминбейга эҳтиром ила... Рашод Нури».

– Мен савдо билан шуғулланаман, бу ёзувчиларнинг ҳаммаси менинг дўстларим.

У менга яна бир китобни узатди:

– Бу Рушен Ашрафбейнинг совғаси...

Китобдаги дастхатни унинг ўзи ўкиб берди:

«Менинг оғам Мўминбейга чуқур ҳурмат-эҳтиром ила... Рушен Ашраф».

Ёқуб Қадрийнинг «Бегона»си... Холид Эдиннинг «Юрак изтироби»... Ҳаммасига дастхат битилган. Гоҳо токчаларда кўримсизгина китоблар ҳам учраб қолар, лекин уларда ҳам дастхатлар бор эди.

Китобларни титкилаётиб, ногоҳ ўзимнинг романимни кўриб қолдим. Ўшанда мен асарларимни таҳаллус билан чоп эттирдим. Китобимнинг зарварағини очиб кўрсам, у ерда ҳам дастхат бор экан: «Мухтарам Мўминбей афандига... Эҳтиром ила Ҳасан Якто».

Ғазабим жунбушга келди.

– Сиз Ҳасан Якто билан танишмисиз? – деб сўрадим.

– Агар мен у билан таниш бўлмаганимда китоби шу ерда турармиди? ... У кечагина шу ерда бўлганди.

Мен ўрнимдан кўзгалдим.

– Эртага сизни уйимда кутаман!.. – дедим хайрлашаётиб.

– Безовта киларканман-да!.. – дея жавоб қилди.

Дарҳақиқат, келгуси оқшомда у мени ростдан ҳам «безовта қилди». Мен бу нусханинг андак та-нобини тортиб кўйиш учун бир шумликни ўйлаб кўйдим. Қахва ичиб бўлганимиздан кейин мен унга шундай дедим:

– Менинг китобларим сизникичалик кўп эмас, аммо дастхат битилганлари ҳам бор.

– Жуда яхши-да... Қандай китоблар экан?

Мен токчадан Аҳмад Вофик пошонинг¹ Мольердан қилган таржимасини олиб, Мўминбейга узатдим.

– Қани ўкиб кўрингчи, Аҳмад Вофик пошо менга нима деб ёзган экан?

¹ Аҳмад Вофик пошо (1823 – 1891) – турк ёзувчиси ва таржимон.

У китобдаги дастхатни ўкиди:

– «Қимматли ўғлим Ҳасанбейга... Аҳмад Вофик».

– Бу Аҳмад Вофик пошо дегани учинчи ҳарбий қисмда қўмондон бўлмаганмиди? – сўраб қолди меҳмон.

Жавоб ўрнига мен Наим I қаламига мансуб бўлган тарих китобини олдим. Мен унинг ковун тушириб қўйганини ўзи ҳам пайқаб, уялса керак деб ўйладим.

– Буни қаранг, Наим менга қандай дастхат битган: «Қамтарона асаримни ихлосим рамзи сифатида тақдим этаман. Ҳурмат-эҳтиром ила сизнинг кулингиз Наим».

Мен Мўминбейнинг қиёфасидаги ўзгаришни кузата бошладим. У жимгина китобларни томоша қиларди. «Ҳарқалай, қандай бемаъни иш қилиб қўйганини англаб етгандир», деб ўйладиму ўзим ҳам шу асно хижолат чекдим.

– Бу Наим деганингиз қаҳвани хориждан олиб келиб сотиш билан шуғулланмасмиди? – ногоҳ сўраб қолди у.

Мен серрайиб туриб қолдим. Агар шу тобда оғиз очолганимда эди, бу нусханинг холига маймунлар йиғларди.

– Сизда машҳур шахсларнинг асарлари йўқми?.. Мен китоблар орасига қўл узатиб, «Фауст»ни олдим.

– Мана Гёте! – дедим. – Унинг дастхатига қаранг: «Менинг Ҳасанжонимга».

– Муаллифини ким дедингиз? – деб сўради.

– Гёте... Гёте... Гёте... – дея бир неча бор такрорладим. – Э, дарвоқе, эсладим, бу йигит бир вақтлар «Дож» автомобилини сотиш бўйича агент бўлган.

Қотиллар содир этилган жиноятлари ҳақида ҳикоя қиларкан, энг даҳшатли жойига келганда шундай дейишади: «У ёғини эслолмайман». Мен ҳам кейин нима бўлганини эслолмайман.

Мен полиция маҳкамасида Шекспир томлигини ушлаганча ўзимга келдим. Мўминбейнинг афтангори мўматалок бўлиб кетганди.

– Мен бу безори устидан арз қиламан, – деди у мен томонга ишора қилиб.

– Нима гап ўзи? Ораларингдан қандай оламушук ўтди? – полиция комиссари менга мурожаат қилди.

Мен Шекспирнинг портрети акс этган китобни узатдим.

– Ким бўлди бу соқолли кимса? – деб сўради комиссар.

– Шекспир!..

– А-ҳа!.. Демак, хорижий?..

– Англиялик!..

– Нима иш қилади?

– Шоир...

– Қаерда яшайди? Қачон, нима мақсадда сиз у одам билан танишгансиз?

Мен Мўминбейга ўғирилдим.

– Мени ушла, маҳкамроқ ушла!.. – деб илтимос қилдим.

Комиссар иккита полициячига ишора қилди.

– Буларни сиёсий полицияга олиб бор, биз бунақа ишлар билан шуғулланмаймиз.

ЭСИНИ КИРГИЗИБ ҚЎЙДИ

Таҳририятда иш қизғин эди. Мен ўшанда полиция ва суд хроникасида репортёр эдим. Хонамизга Ҳасан кириб келди. У биринчи хавфсизлик

бошқармасида матбуот масалалари билан шуғулланарди. Қорачадан келган юзлари тиржайиб турарди. Бу яхшилик аломати эмасди. Ҳатто ҳамкасбининг ўлими ҳақидаги шумхабарни ҳам у худди хушхабар келтиргандек маълум қиларди.

Мухаррир унинг башарасидаги илжайишни кўриб, синиқ овозда сўради:

– Совуқ гапми? Ҳойнаҳой, яна бир ишқал чиққандир.

Ҳасан шу заҳоти «хушхабар»ини эълон қилди:

– Сизларнинг газеталарингиз ёпилди. Шуни маълум қилиб қўймоқчиман.

«Маълум қилиб қўймоқчиман» дегани унинг оғзидан худди «табриклайман» дегандай жаранглади.

– Нега энди? – деб сўради муҳаррир.

– Фавқулодда ҳолат муносабати билан ҳукумат чиқарган фармон. – У «фавқулодда ҳолат» деганида товуши қувончдан титраб кетгандек бўлди.

– Нима, расмий фармойиш чиққандими? – деб сўради муҳаррир.

– Кейинроқ чиқади, – жавоб қилди Ҳасан.

Малайлик суяк-суягигача сингиб кетган бу Ҳасан дегани шу қадар бетоқат кимса эдики, ҳеч қачон, ҳар қандай ҳолатда телефонограмманинг машинкадан чиқишини кутиб ўтирмас, нохуш хабарни ҳамиша ўзи маълум қилар эди. Аллоҳга шукурки, энди замон сал енгиллашди. Лоақал «Фармойиш чиққанми?» деб сўраш мумкин. Ваҳоланки, бундан ўн олти ой муқаддам бунақа саволни бериб ҳам бўлмасди.

Мана, узокдан мотоциклнинг шовқини эшитилди. Ҳар гал мотоциклнинг шунақа пот-поти қандайдир бир нашрнинг ёпилганидан ёки шунга ўхшаш бир нохушликдан дарак берарди. Мотоцикл минган полициячи газетанинг ёпилгани ҳақидаги фармойишни келтирганди.

Биз тишимизни тишимизга босиб, жим турардик. Кейин бирдан тарқаб кетдик. Йигирма олти нафар ходимнинг ҳаммаси тахририятни тарк этди. Булардан етти нафаримиз ўн кун муқаддам ёпилган газетадан келган эдик.

Ўша даврда газета хўжайинлари ишдан бўшатишган журналистларга нафақа тўламасди. Касаба иттифоқи ҳам йўқ эди. Биз ишсиз ва пулсиз қолдик. Икки ой мобайнида мен учта газетада ишлаб кўрдим, ҳаммасини навбати билан ёпишди.

Ҳар бир бўшаган иш ўрнига ўнлаб талабгор тайёр турарди.

Ишсизликнинг иккинчи ойдан кейин аҳволим жуда танг бўлиб қолди.

– Газетамизда мусаххихлик ўрни бор. Мен сени тавсия қилдим. Ҳойнаҳой, олишса керак. Тезда етиб бор, ҳеч кимга оғиз оча кўрма, – деди менга раҳми келган бир танишим.

Бу газетанинг нуфузи анча баланд эди. Унинг хўжайини ҳукмдор партиядо депутат эди.

Мен ишга жойлашганимда депутат Европа бўйлаб саёҳатда эди.

Бошлиғимиз курумсоқлик қилиб, ҳар бир хонага телефон ўрнатмаганди. Шундай катта газета тахририятида бор-йўғи иккитагина телефон ўрнатишганди – биттаси хўжайиннинг хонасида, иккинчиси ходимлар ўтирадиган хонада эди. Мен кечалари бўш турадиган ана шу хонада ишлар эдим. Тунда навбатчилик қиладиган котиб қўшни хонада ўтирар, мен уни телефонга деворни тақиллатиб чақирардим.

Бизнинг котибимиз ғирт хотинбоз эди. Ресторан-кафелардаги жамики қизлар, раққосалар, киноактрисалар билан таниш эди. Ҳар кеча уни ўнлаб аёллар қидириб қоларди. Мен тинимсиз деворни тақиллатардим. Аммо у хонасида навбатдаги жоно-

ни билан маишатдан бўшамас, телефонга ҳам умуман келмас ёки ҳадеганда келавермас эди.

Мен ниҳоят иш топганимдан жуда мамнун эдим ва ишдан ҳайдаб юборишларидан кўрқиб-калтирардим. Узоқ муддат ишсиз юриб, камхаржликдан кийналганим учун ҳар қандай оғир юмушни бажаришга ҳам тайёр эдим. Шу боис мендан нимани илтимос қилишса йўқ демасдим.

Мени ишга жойлаб қўйган танишим шундай дерди:

– Хўжайиннинг хотинидан бошқа ҳеч кимдан кўркма. Ундан нарироқ юрсанг ҳеч ким пишагингни пишт демайди.

– Хўжайиннинг хотини билан ишим нима?

– Ундай дема... Бу хотин эмас, нақ Азроилнинг ўзи... Ҳамма ерга бурнини суқади.

Газета ходимлари унинг номини эшитибок титраб-калтирарди.

Чексиз ҳокимликни қўлга киритган аёллар каби уни бегойим деб аташарди. У ҳаммани кўркувда ушлаб турарди. Мен у билан тўқнашмасликка интилардим.

Иш бошлаганимга ҳам уч ой бўлиб қолди. Бир куни тунда корректурани тузатиб ўтирувдим. Бу бир спортчи ҳақидаги жуда кизиқарли роман эди. Мутолаага берилиб кетгандим. Шу маҳал телефон жиринглаб қолди. Мен гўшакни кўтариб аёл овозини эшитдим. Котибни сўрашаётган экан.

Мен деворни бир неча бор урдим. «Бир дақиқа, келяпти», – дея жавоб қилиб, гўшакни столга қўйиб қўйдим. Ўзим яна корректурани ўқишга берилиб кетдим. Роман ҳам тугади. Котиб хонада кўринмади ёки муҳим ишлар билан банд эди. Мен телефон гўшагини жойига қўйдим.

Дарҳол яна кўнғирок бўлди.

– Сизни эшитаман.

– Менга қара, кимсан ўзинг? – деб сўради ўша овоз.

– Сен ўзинг кимсан?

Мен кўнғирок қилаётган бу аёлни котибнинг тунги жазманларидан бири бўлса керак, деб ўйлабман. Бу хўжайиннинг хотини экан!..

– Мен сендан котибни чақириб қўйишингни сўраганмидим?

– Сўраган эдинг... Мен деворни тақиллатиб чақирдим.

– Яхши, аммо нега у келмади?

– Мен қаёқдан билай?..

– Сеними шошмай тур, ҳозир ўзим бораман!

«Мана сенга тарбиясиз, кўча аёли!»

– Сен сал ўпкангни босиб ол! – дедим.

Кейин, аёл мени сўккач, шундай дедим:

– Менинг тарбиям сен билан бошқа гаплашишга имкон бермайди.

Телефондан яна шанғиллаш эшитилди:

– Вой хомкалла-ей!.. Қаерда бунака тарбия олгансан? Тўнка!

– Жим!

– Эшак!..

– Ўзинг эшаксан!

– Чўчка!

– Ўзинг чўчкасан!

У ҳар гал сўкинганида «ўзинг шунақасан» деб туравердим. Ниҳоят:

– Мен сенга кўрсатиб қўяман! – деди.

– Қани келиб кўрчи, шунда кўрамиз ким кимга кўрсатаркин! – дея жавоб қилдим.

– Туф сенга, аблах!

– Ўзинг аблахсан! Сен нима – ақлингдан оздингми? Намунча менга ёпишиб қолдинг?

– Оҳ, ҳозир ўзимдан кетиб қоламан! Мен сендан котибни чакириб беришни сўровдимми? Ахир сен уни ҳозир келади демаганмидинг?

У худди пулемёт каби тинимсиз тариллаб, сўкинарди. Мен бўлсам ҳаммасига «ўзинг шунақасан, ўзинг шунақасан, бу сенсан, бу сенсан» деб жавоб қилардим.

– Қани тезда менга котибни чакириб қўй-чи!

– Сен нафсингга камроқ овқат егин-да, тежалган пулга хизматкор ёллаб ол. Бу ерда хизматкоринг йўқ.

Мен фиғоним фалакка чикиб, деворни урдим ва котибга бақирдим:

– Телефонга келсангчи... Сенинг исқирт суюқ-оёқларинг жонимга тегди. Бунақа оғзи шалокларни қаердан ковлаб топгансан ўзи?

Бу гапларни ҳалиги хотин ҳам эшитсин деб телефон гўшагига қичкириб айтдим.

Котиб келиб телефонда гаплаша кетди:

– Мен эштаман Сизни... Буюринг хоним... Қандай?... Ҳа-а... Нималар деяпсиз!.. Кечирим сўрайман... Сизнинг содиқ қулингиз... Кечиргайсиз... Биз... Ҳа... Мусахҳиҳ... Якинда ишга келувди, хоним... – Котибнинг юзлари гезариб кетди. У гўшакни қўйди.

– Менга кара, нима қилиб қўйдинг ўзи? – деб сўради у.

– Нима бўпти?

– Сен бегойимни сўкибсан...

Ҳушимдан кетиб қолаёздим.

– Ҳайдаворишармикин? – дедим инграб.

– Хўжайин ҳозир Европада, – деди котиб. – Қайтиб келиши ҳамон сени ишдан бўшатади.

– Агар унга ялиниб-ёлворсамчи, кечирим сўрасамчи, англашилмовчилик бўпти десамчи...

– Фойдаси йўқ. У хотинидан ўлгудек кўрқади. Бегойимнинг гапини икки қилолмайди.

Демак, мени яна ишсизлик, кашшоклик кутиб турарди. Мен шу ҳақда ўйлаб турганимда телефон жиринглаб қолди. Яна ўша овоз экан. Нима бўлганда ҳам барибир мени ишдан ҳайдашади энди, нажот йўқ... Ўладиган ҳўкиз болтадан қайтмайди.

– Сенга нима керак яна? – биринчи бўлиб ўзим ҳужумга ўтдим.

Мен унинг яна шаллақилик қилишини билардим.

– Сиз яқинда мен билан гаплашувдингиз ва ҳойнаҳой ким билан сўзлашганингизни билмагандирсиз?

– Билувдим. Сиз ўша – бегойим деб аташадиган жодугарсиз. Сиз билан нима ҳақдаям гаплашиш мумкин?

Хоним жазавага тушди:

– Нима-а? Демак, билгансан...

Мен шу заҳотиёқ телефон гўшагини кўйиб қўйдим.

Энди ортга йўл йўқ эди.

Бу воқеадан тахминан бир ҳафта ўтгач хўжайин саёҳатдан қайтиб келди. Мен кўркувдан титраб-қақшардим. Хўжайин қайтган кунининг эртасига мени чақирди. Мен унинг хонасига кирдим. Мен илинж билан хаёл қилардим: «Агар илтимос қилиб кўрсам балки раҳми келар!»

Мен унинг рўпарасида қорнимни асабий силаб турардим.

– Марҳамат, ўтир, ўғлим.

– Э йўғ-э...

– Ўтир, ўғлим, ўтир...

У жилмайиб турарди. Мен рўпарасидаги ўриндиққа ўтирдим.

– Мен сени табриклайман. Раҳмат... Мен бир умр сендан қарздорман... Сен бизнинг бегойимнинг эсини жойига келтириб қўйибсан... Баракалло!.. Ўн саккиз йил чеккан азобларимнинг ўчини олиб бердинг. Қойил!.. Ахир унга бир оғиз гап айтиб бўлмасди-я. Уни ҳам сўкиш мумкинлигини тасаввур қилолмасдим. Тўғри қилибсан. Пастга тушгин, айтиб қўйганман, сенга эллик лира мукофот пули беришади.

Бухгалтерияда мен эллик лира олдим. Шундан буён ҳар бир телефон қўнғироғига югуриб бораман. Балки яна бегойим қўнғироқ қилиб қолса, оғзимга келган сўзлар билан сўкарман. Аммо у бошқа телефон қилмади. Фақат бир окшом унинг ўзи ташриф буюриб қолди. Мен хонамда ёлғиз эдим. Бегойим кириб келдилар.

– Сизмисиз мусахҳих? – деб сўради.

– Ҳа.

– Телефонда мени сўккан сизмидингиз?

Бегойимнинг ким эканлигини шунда билдим. Телефонда гаплашиш каёқда-ю, у билан шундок юзма-юз туриш бошқа эди... Мен бошимни эгиб, индамай туравердим.

– Мен сизни табриклайман, – деди у. – Мен қўнғлидагини шундок дангал айтадиган одамларни ёқтираман. Сиз менга тикилманг: ошқозоним касал, шунинг учун жуда асабийман. Мен эримга сиз учун икки юз лира мукофот пули ажратишини тайинладим.

Демак, мени хўжайин эмас, бегойим мукофотлаган экан. Бунинг устига инсофсиз юз эллик лирани уриб қопти.

– Нега индамаяпсан? Эҳтимол бермагандир? Билардим-а унинг бермаслигини! – дея кичкирди-ю эрининг хонасига югуриб кетди. У ерда даҳшатли

тўс-тўполон кўтарилди. Мени чақириб қолишди. Хўжайин кўрка-писа сўради:

– Ўғлим, ахир мен сенга икки юз лира бермовдимми?

Бегойим гоҳ менга, гоҳ эрига қарайди. Кўзларидан олов сачрарди. Агар шу тобда «бермади» десам, эрини уриб сулайтиради, «берди» десам, мени уради. Мен хўжайинга:

– Хўжайин, менга тегишли икки юз лиранинг эллик лирасини олдим. Қолганини ҳар ойда олиб тураман, – дедим

– Мана кўрдингми, азизам, сен бўлсанг ишонмовдинг.

Кейин у менга ўгирилиб:

– Энди, ўғлим, тезда бориб қолган пулларингни ол!.. – деди.

ОДАМ ҚАНДАЙ АҚЛДАН ОЗАДИ?

– Жаноблар, – деди кўзойнакли киши тантанавор оҳангда, – биз бир тўхтамга келишдан олдин ҳаммасини обдан ўйлаб, пишитиб олишимиз керак. Бунақа ишда шошмашошарлик кетмайди.

– Тўппа-тўғри, – дея қўллаб гапирди даврадагиларнинг энг ёши, – жуда жиддий ўйлаб кўриш керак. Акс ҳолда бошимизга бало бўлади.

– Аввало биз ундан розимизми – шуни аниқлаб олишимиз лозим, – деди сепкилли жаноб.

– Норозимиз! – йиғилганлар жўровоз бўлиб жавоб қилишди.

– Нима учун? – яна сўроқлади сепкилли.

– Ахир у жинни-ку! – кўзойнакли жаноб хитоб қилди.

– Ҳа, ҳа, жинни!

– Жинни! – ҳар томондан кичкиришди.

– Тушунарли, – бош ирғади сепкилли, – ҳамма гап шунда. Бизнинг вазифамиз – ғафлатда қолмаслик ва яна жиннини сайламаслик.

– Олдингиси ҳам тентакроқ эди, – кўшимча қилди семиз киши.

– Мен билганларнинг ҳаммаси тентак эди.

– Хўш, шундай экан, келинлар, обдан ўйлаб кўрайлик ва ниҳоят, акли расороқ бир кимсани сайлайлик, – деди ёш йигит донолик билан.

– Ажабо, биз уларни сайлаганимизда ҳаммасининг акли-ҳуши жойида эди, – деди кўзойнакли жаноб ҳайрон бўлиб. – Ҳа, улар акли, олийжаноб одамлар эди. Аммо энг ақлиси ҳам охир-оқибат тентак бўлиб чиқди.

– Э Аллоҳ, – деди даврадаги кекса киши тамшаниб, йўталаркан, – ёзуғимиз не эди? Ҳаммаси мана шу лаънати амалга минганда аклини йўқотади-я.

– Айни биз шу мансабга сайлаган кимсалар! – кўшимча қилди семиз киши.

– Гап лавозимда ҳам эмас! – деди ёш йигит. – Ҳойнаҳой, номзодларимизнинг аввалданок сал... томи кетган, аммо улардаги тентаклик аломатлари сайловгача билинмасди. Лавозимга ўтиришлари ҳамон уларнинг дарди кўзиб, кучайиб кетади.

– Эскисими ёки янгисими, хотирам панд бермаса, ҳаммаси охир-оқибат аклини йўқотарди. Бирон-та эс-ҳуши жойида бўлганини кўрмадим, – деди чол йўталини аранг босиб.

– Нималар деб валдираяпсизлар! Биз у билан мана ўттиз йилдан буён дўстмиз. Ҳокимликка сайлангунча унда ҳеч қандай касаллик аломатлари сезилмаган! – деди сепкилли жаноб аччиқланиб.

– Ҳмм... Онадан туғма тентак бўлиб дунёга келадиган одам камдан-кам учрайди. Демак, ақлдан озиш учун олдин ҳоким бўлиш керак экан.

– Жаноблар, ортикча тортишишдан фойда йўк, – ҳамсухбатларнинг гапини бўлди кўзойнакли одам. Олдимизда бундан ҳам муҳим вазифа турибди: бу гал кимни шаҳар ҳокими этиб сайлаймиз?

Йиғилганларнинг ҳар бири қандайдир номзодни тилга олишар, аммо шу заҳотиёқ ҳар бир номзодга эътирозлар ёғиларди. Ахир бўлажак ҳоким сайлов-гача ҳам, ундан кейин ҳам жинни бўлмаслиги лозим эди-да. Юзлаб номзодлар тилга олинди.

– Тўхтанглар! – кутилмаганда кўзойнакли жаноб хитоб қилди. – Мен топдим! Расимбей ҳақида нима дейсизлар?

– Худога шукур, имонли одам.

– Ҳалол. Тарбия кўрган. Камтарин.

– Ҳасадгўй эмас. Ҳаммага яхшилик тилайди.

– Удабурон, бегараз, хушмуомала.

– Ишчан.

Расимбей шаънига мактовлар ёғилиб кетди.

– Аммо, менимча, Расимбей ҳоким бўлишни истамайди, – эътироз билдирди семиз киши.

– Сиз ҳақсиз, мен уни болалигидан биламан. Рози бўлишига кўзим етмайди, – кавшаниб қўшимча қилди чол.

– Ўла қолсаям ҳоким бўлмайди у! – тасдиқлади сепкилли.

– Нима қилиш керак? – кўзойнакли одам калласини чангаллади. – Мен ҳам шундай фикрдаман, аммо нима қилсак экан? Энди муносиб номзодни топганимизда... ҳаммаси чаппасига кетса!

Агар бу одамлар тавсия қилган номзод сайловда ўтмай қолганда ҳам бошқа гап эди. Халқ уларга ишонади ва кўрсатилган номзодни сайлайди.

Йиғилганлар ўринларидан туриб, Расимбейнинг уйига равона бўлдилар. Унга ўз таклифларини айтдилар. Гап орасида ҳамма ҳокимлар эртами-кечми ақлдан озишини ҳам писанда қилиб қўйишди.

– Демак, сизлар менинг ҳам жинни бўлишимни истайсизларми? Менда қасдинглар борми ўзи? – Расимбейнинг фиғони фалакка чиқди.

– Худо ҳаққи, ўзингни бос. Сен ақлли одамсан. Илтимосимизга йўқ дема.

– Йўқ, иложим йўқ.

– Бу сенинг Ватан олдидаги бурчинг, Расимбей.

– Миллатнинг бор-йўқ умиди сендан.

– Бу ахир давлат аҳамиятига молик масала.

– Ҳай майли, мен розиман, фақат бир шартим бор...

– Марҳамат! Бир оғиз сўзинг...

– Менинг шартим шундай. Кейин мени сўкиб юрмаслигингиз учун гапнинг пўсткалласини айтмоқчиман. Менга хушомадгўйлар керак эмас... Зиёфату тантаналар бекор қилинади, тилёғламалик ва маддохлик унутилади. Хўш, қалай, ёкадими? Талабимни уйддалаш кўлинглардан келадими? Мен ҳам худди сизлар каби оддий бир хомсут эмган бандаман. Худо ҳаққи, мени тентакка чиқарманглар. Розимисизлар энди?

– Розимиз! – ҳамма суюниб хитоб қилди.

...Расимбей кўпчилик овоз билан ҳоким бўлди. Ўша куннинг ўзидаёқ элликдан ортиқ телеграмма келди. У булардан бирини олиб, муқаддимасини ўкиб кўрди: «Мухтарам афанди, ўз халқининг асл фарзанди, жаноб Расимбей...»

Расимбей бошқа телеграммаларни очиб ўтирмади.

– Ё Аллоҳим, ўзинг қўллагайсан! – дея тавалло қилди.

Орадан кўп ўтмай эшик тақиллаб қолди.

Кўзойнакли жаноб каттакон гулдаста кўтариб кирди. Чуқур таъзим ила Расимбейни табриклади.

Орадан яна бир муддат вақт ўтгач, қандайдир бир қўлтиқтаёкли, қотма чол ҳам гулдаста кўтариб

келди. Шу аснода у Расимбейнинг кўлини ҳам ўпиб қолди. «Беҳуда овора бўляпсизлар!» деди у совуққонлик билан кескин оҳангда. Аммо булар ҳали ҳолва эди: табриклаш учун сепкилли ёш йигит билан семиз киши ҳам ташриф буюришди. «Яратганнинг ўзи аклимдан мосуво қилмасин!» – деди Расимбей хит бўлиб.

Айни чоғда унга: «Сизнинг шарафингизга зиёфат уюштирилмоқда!» – деган хабар етказилди. Расимбей зиёфатга борсамми-йўқми, дея ҳали бир тўхтамга келиб улгурмай эшиги ёнида машина тўхтади.

Зиёфатхона шох саройига ўхшарди. Қирк нафар кишига мўлжаллаб дастурхон тузалган. Қандиллар, гуллар, шамдонлар кўзни камаштиради.

Кўзойнакли киши кўлига қадах олиб ўрнидан турди. Расимбей шаънига кутлов сўзи айтиб, уни юқори лавозим – шаҳар ҳокими этиб сайлангани билан табрикларкан, шундай деди:

– Жаноблар, ҳузуримизда ноёб ақлу заковат соҳиби турибди! Бу – улуғ шахс. Бу – камёб инсон! Унинг бекиёс истеъдоди туфайли бизнинг шаҳримиз қисқа бир фурсатда...

Расимбей дарғазаб бўлди, намоёишкорона зиёфатни тарк этди.

«Эҳтимол бу уларга сабоқ бўлар!» деб ўйлади у.

Эртаси куни у ишга кетаётиб кўчадаги байрамона тантанани кўриб қолди. Унинг уйидан то шаҳар ҳокимлигигача гиламдан поёндоз тўшалганди. Карнай-сурнай ва дўмбиралар жўрлигида ўйин-кулги қилишарди. Чор-атроф дафна япроқлари билан безатилган. Йўлақларда ўкувчилар саф тортган. Расимбей кўриниши ҳамон қарсақлар чалинади ва «Яшасин ҳокимимиз!» деган хитоблар янграйди.

Ёшгина бир йигит дўмбирачининг қулоғига қичқиради:

– Дадилрок, дадилрок чал!

Болаларни ҳам шиғаб кўяди:

– Каттикрок , каттикрок кичкиринглар!

Расимбейнинг оёқлари остида кўйлар курбонликка сўйилди. Шаҳар ҳокимлиги биноси пештокида дафна япроқлари билан безатилган шундай шиор осилганди: «Янги ҳокимнинг умри боқий бўлсин!»

Минбарни бор сохт-сумбати билан эгаллаб олган семиз киши шундай кичкирарди:

– Янги ҳокимимиз ҳамшаҳарларимиз қалбини ўзининг ишчанлиги, адолатпарварлиги, олийжаноблиги билан забт этди.

Дарғазаб Расимбей олдинга ташланади, семизнинг кўлидан маъруза матнини тортиб олиб, йиртиб ташлайди.

– Менга бунақа пахта кўйишлар керак эмас! – деб наъра тортади.

– Ватандошлар! – деди бунга жавобан сепкилли йигит. – Сиз умрингизда шунақа камтарин инсонни кўрганмисиз? Яшасин янги ҳокимимиз!

– Яшасин! Яшасин!

Гулдурос қарсақлар янгради. Боёқиш Расимбей худди дўлдан кочгандек маъмурият биносига ўзини уриб яширинди. Қабулхона ҳокимни табриклаш учун келганлар билан гавжум эди.

– Буюрсинлар! – ёшгина йигит қўл ковуштириб, буйруққа маҳтал турарди.

– Ҳеч ким Сизчалик ўз ишига бу қадар юксак масъулият билан ёндашмаган! – деди қотма чол.

– Худо ҳақки, қасам ичиб айтаманки, мен истеъфога чиқиб кетаман! – аччикланди Расимбей. – Кўзимдан йўқолинглар!

Ташриф буюрганлар кўрка-писа ташқарига чоғланишди:

– Бир оғиз сўзингиз!

– Хизматингизга мунтазирмиз! Ҳар қандай буйруғингизни бажаргаймиз.

Расимбей чор-ночор уҳ тортди: «Ё Аллоҳ!»

– Дамингизни олинг, афандим! – ғамхўрлик билан маслаҳат берди сепкилли киши.

– Кетинглар! – кичқирди ҳоким.

Ишлашга имкон йўқ эди. Расимбей кўчага чикди.

– Четланинглар! Ҳоким келмоқда! – қандайдир бир ёш йигит йўловчиларни тарқата бошлади.

Расимбей минг машаққат билан уйига етиб олди. Шу куни у ҳеч қаёққа бормади. Эртаси куни у шаҳарда чиқадиган иккита газетадан келтиришни сўради. Бу газеталар биринчи саҳифаларида унинг йирик фотосуратини босиб чиқарганди. Улардан бирида шундай тагсўз битилганди: «Ҳамюртлар фахрланадиган буюк заковат эгаси», бошқасида эса, «Жаҳондаги энг ишчан ҳоким» деб ёзилганди.

Окшомда уйига келишди:

– Жанобларига қай бири маъкул – раққосалар уйингизга келишсинми ёки казинога ўзлари ташриф буюрадиларми?

– Ўзим бораман! – деди Расимбей.

– Биз ҳокимимиз билан бир ҳаводан нафас олаётганимиздан бениҳоя фахрланамиз, – деди казинодаги ёш нотик йигит. У ярим соат нутқ ирод қилди. Расимбей унинг сўзини бўлмади.

Нотикдан кейин кўзойнакли одам сўз олди.

– Бизнинг ҳокимимиз олийжанобликнинг ёрқин тимсоли эканлигидан мамнунмиз!

... Орадан бир йил ўтди. Кўзойнакли одам, семиз киши ва котма чол ўзаро гурунглашишарди.

– Биз у билан ҳеч нарсага эришолмаймиз! Ахир жинни билан бир иш қилиб бўладими?!

- Ҳа, ҳа, у – ғирт жинни!
- У олдингилардан ҳам баттар экан. Ҳоким эмас, бошимизга битган бир бало бўлди.
- Худди тоғни талқон қилгандек мақтанишини айтсангчи.
- Гўё ўзидан бошқа бу дунёда ҳеч ким йўқдек.
- Буюклик касаллигининг ўзгинаси!
- Тутқаноғи ҳам бор. Улар асли шунақа бўлади, мен аниқ биламан.
- Энди уни нима қилсак экан? Наҳотки янги сайловгача чидаб юрсак?
- Қанақасига чидашимиз керак экан? Унинг жойи – жиннихона. Ўз уйида музей очганига ўласанми? Майдонда ҳайкалини ўрнатишга қарор қилганичи!
- Кеча қабулига илтимос билан келган бир одамнинг юзига туфлади.
- Ўтган тун столда рақсга тушибди.
- Нима қилсак экан?
- Дўхтирдан жиннилиги ҳақида маълумотнома олиб, жиннихонага тикиб қўйиш керак.
- Вактни бой бермайлик, – деди кўзойнакли хурсанд бўлиб. – Худо кўрсатмасин яна биронтасига ташланиб қолса...
- Тўппа-тўғри!
- Эрталаб, тонг сахарда қўл-оёғини боғлаб, жиннихонага элтамиз. Шундан кейин янги сайловни белгилаймиз.
- Жуда соз! Дарвоқе, энди кимни ҳоким қиламиз.
- О-о, энди эҳтиёт бўламиз! Бу гал акли-хуши жойида бўлган одамни сайлашимиз керак.
- Ҳа, ҳа... биз бунақа жиннилардан роса тўйдик!..

ҲАР КАЛЛАДА ҲАР ХАЁЛ

У зўрға оёғини судраб босарди.

«Одам боласи учун елкасидан ҳеч қачон ташлаб юбора олмайдиган юк – бу унинг ўз жуссаси», – деб ўйларди.

«Ана у автомашиналарга қара, худди қутургандек елиб-югуради.

Қизик, одам қанчалик озиб боргани сайин ўз гавдасини кўтариб юриши ҳам шунчалик қийинлашаркан.

Ана у машиналарга қара, турфа рангда, маркалари ҳам ҳар хил.

Қизик, вазним қанча чиқаркин? Эллик киломи? Э, қаёқда? Наридан борса, зўрға қирқ кило чиқсам керак!..»

У йўл-йўлакай ўзи билан ўзи гаплашиб борарди. Гоҳо йўтали тутиб қоларди.

«Шу аҳволга тушиб қолишимни ким ҳам ўйлабди?.. Эҳ, қанийди шу тобда ана у ердан икки-тагина кулча нон сотиб ололсам!.. Иссиққина чойи билан бўлса янаям соз бўларди...»

Машиналар ёнидан қувлашмачоқ ўйнагандек ғизиллаб ўтиб борарди. Ана, ялтираб турган ҳаворанг машина. Гўзал бир хоним ҳайдаб боряпти. Сочлари шамолда ўйноқлайди. Машина секинлашгандек бўлди. Йўқ, фақат машинагина эмас, рулдаги хоним ҳам унга қарагандек туюлди.

Яноқлари туртиб чиққан озғин чол ўзича хом-хаёл қилди:

«Маза қилиб бир кўнгилхушлик қилсам эди».

Ҳалиги ялтироқ машина секинлашди. Эллик қадам нарида тўхтади. Очлик ва чарчоқдан хориб-толган озғин чол ўз йўлида давом этарди. Ҳаворанг машина ёнидан ўтаётганда рулда ўтирган аёл

унга караб кўйди. Йўқ, у янглишмаганди: хоним ҳақиқатан ҳам унга караган эди. «Очликдан бошим айланиб қолган бўлса керак», – деб ўйлади чол.

Ҳаворанг машина ўрнидан кўзгалди. Сал юриб яна тўхтади. Хоним унга караб турарди. Эҳтимол уни ким биландир адаштираётгандир? «Унга ёкиб қолган бўлсам керак», – озғин чол ўзича кулиб кўйди.

Ҳаворанг машина гоҳ олдинга юрар, гоҳ яна тўхтаб қолар эди. Озғин чол рулда ўтирган хонимнинг бу ғалати қилиғи сабабини билмоқчи бўлди. У йўлнинг ўнг томонига ўтди. Гўзал хоним энди унга машинанинг бошқа ойнасидан караб турарди. «Ёшлигимда хушрўйгина эдим. Менга эътибор қилишарди», – деб ўйлади озғин чол.

У яна йўлнинг чап томонига ўтди. Энди хоним унга ойнанинг чап томонидан караб турарди. Ҳаворанг машина яна тўхтаб қолди. Чол машина билан бақамти келганда хоним унга ойнадан боқиб деди:

– Эшикни очиб, машинага ўтир!

Озғин чол талмовсираб қолди. Аммо хонимнинг жилмайиб туришидан дадилланиб, машинага ўтирди. Хоним ҳеч нима демас, чол ҳам индамасди. Машина хашаматли бир уй олдида тўхтади. Хизматкор аёл чолга ажабсиниб караб кўйди.

Улар дид билан жиҳозланган хонага киришгач, хоним чол ҳали ўтирмасданок амр қилди:

– Ечин!

– Хоним, лоақал ваннага кирай!

– Ечин деяпман!

Чамаси, аёл маишатни анча соғинган кўринарди. Чол йиртиқ, кир кўйлагини ечди.

– Шимингни ҳам еч!

Энди унинг шубҳаси қолмаган эди. У гўзал хонимга караб туриб очлиги ва чарчоғини ҳам унут-

ворди. «Хўш, бир гал омадим чопган бўлса нима бўпти?! Подшонинг ишқи курбакага тушибди. Юракка буюриб бўлмайди, у айнан мени танлади!»

Гўзал хоним кўнғироқ тугмасини босди. Худди уй бекасига ўхшаган чиройли хизматкор аёл кириб келди.

Чол сергак тортди.

Гўзал хоним хизматкорга буюрди:

– Тарбиячига айт, бу ерга болаларни олиб келсин!

Хизматкор чикиб кетди. Сарпойчан чол титраб-қақшарди. Совукданми, ҳаяжонданми – билиб бўлмасди. Бир куни у қандайдир гўзал хоним ўзига хиёнат қилган эридан ўч олиш учун уйига дуч келган бир эркакни олиб келганини эшитган эди. «Мана бу хоним ҳам мендан ўч олиш қуроли сифатида фойдаланмоқчи», деб ўйлади чол.

У юткиниб қўйди.

Хонага тарбиячи, хизматкор ва уч нафар болалар кириб келишди. Болаларнинг каттаси ўн яшар, кичиги тахминан олти яшар – икки қиз ва бир ўғил. Уч нафар ажойиб фаришталар.

Чолнинг оёқлари қоқ таёқдай, қўллари чилвирдай нимжон, бўйни сомон парчасидай ингичка эди. Қовурғаларини узоқдан ҳам санаб кўрса бўларди. У сап-сарик кир тери копланган қоқ суяк эди...

Гўзал хоним тарбиячига мурожаат қилди:

– Айсел бугун овқат едими?

– Жуда озгина еди. Какаони ичмади, – дея жавоб қилди тарбиячи.

– Гексел-чи?

– У мутлако овқатланмади.

– Олтан-чи?

– Бир бўлак шоколад еди, холос.

Гўзал хоним болаларга ўғирилди. У титраб-какшаб турган озғин чолга кўлини бигиз қилиб деди:

— Мана бу одамни кўряпсизларми? У коқсуяк бўлиб қолган. Агар овқат емасанглар, сизлар ҳам худди шунақа бўлиб қоласизлар.

Болакайлар чўчиб онанинг пинжига тиқилишди. Гўзал хоним эса озғин чолга зарда билан хитоб қилди:

— Энди тезроқ кийиниб туёғингни шиқиллат!

ИШЧАН АЁЛ

Аёлларнинг ижтимоий ҳаётда фаол бўлиши оилавий ҳаётга путур етказди, деган гаплар ғирт уйдирма. Мен буни ўзимнинг бахтли оилавий ҳаётим мисолида исботлашим мумкин. Юртимизга хорижий демократиянинг кириб келиши ва сайловолди нутқларининг авж олиши оқибатида депутатларни сайлаш осон, яшаш эса қийин бўлиб қолганда мен жавлон уриб ишлаётган ишчан аёлга уйланишга мажбур бўлдим.

Дарҳақиқат, хотиним астойдил ишга берилган, бичиш-тўқишдан бўшаган вақтини ҳамкасблари билан аймоқи бўлишга сарфлайди. Мен эса газеталардан бирида кечаси ишлайман.

Биз турмуш курмокчи бўлган куни хотиним банкдан икки кунга рухсат олганди. Мен эса, гарчи тунда ишлаган бўлсам ҳам ўша куни ухламадим. Никоҳни қайд қилиш идорасига бориб турмуш курдик. Ўша окшом суюкли хотинимни бахтли гўшамизда қолдириб таҳририятга кетдим. Эрталаб кулбамга қайтганимда ётоқхонамиз эшигига қистирилган шундай хатни кўрдим:

«Суюкли эргинам!

Мен банкка кетдим. Сени ўпиб қоламан».

Хотинимнинг хатини зор-зор йиғлаб ўқидим. Уйғонганимда менинг кўз очиб кўрганим ҳали ишдан қайтмаганди. Таҳририятга кечикаётганим учун мен ҳам хат ёзиб, эшикнинг ўша жойига қистириб қўйдим:

«Жонгинам!

Мен кетяпман. Ишдан кеч қолсам бўлмайди. Дудокларингдан ўпиб қоламан».

Биз навбатдаги тонготарда ҳам кўришолмадик. Аммо менинг садоқатли рафиқам илиқ, қисқа, худди жасур кўмондоннинг буйруғидек лўнда мактублар битишни қанда қилмасди:

«Жонгинам!

Мен кетяпман. Сени қайта, қайта ва яна қайта ўпиб қоламан».

Мен ҳам шу заҳотиёқ жавоб ёздим:

«Азизам!

Хатингни олдим. Катта раҳмат. Лабларингдан бўса оламан».

Сенинг эринг Ҳасан Кафадан».

Шу тариқа биз хотиним билан хат орқали ўпишадиган ва хат орқали ачомлашадиган бўлдик. Хотинимнинг турмуш курганимиздан уч ой ўтгач ёзилган ва эшикнинг ўша жойига қистирилган хатида шундай дейилганди:

«Азизим!

Хатларинг учун мингдан минг раҳмат. Мен жуда бахтлиман ва сенга ҳам шуни тилайман. Сени суюнтирадиган хушхабар айтмоқчиман. Тез орада оиламизда жажжи чақалок дунёга келади. Чамаси, мен сал-пал ҳомиладор бўлганга ўхшайман, лекин сени безовта қиладиган даражада эмас. Дўхтирлар саккиз

ойлик бўлди дейишяпти. Фарзандимизни жамиятга фойдали инсон бўлиб етишиши учун биз сен билан кўлни кўлга бериб, баҳамжиҳат ҳаракат қилмоғимиз лозим. Мени унутиб қўйма, хатларингни кутиб қоламан.

Фақат сеники бўлиб қолгувчи

Покиза Кафадан».

Жамики оталар каби, мен бу янгиликдан беҳад суюниб кетдим. Шу захотиёқ жавобини ёзиб, эшикка қистириб қўйдим:

«Менинг фариштагинам!

Беҳад хурсандман. Мен сенга тўғноғич сотиб олдим, ёстиғининг остидан топасан. Сени минг, минг ва яна минг марта ўпиб қоламан!»

Албатта, йиллар ўтиши билан эру хотин бир-бирига кўникиб қолади ва олдинги эҳтирослар ҳам андак сўнади. Биз ҳам оилавий ҳаётга мослашдик ва гоҳо ўзаро бефарқлик одат тусига кирди. Баъзан хат ёзишни унутиб қўядиган бўлдик.

Орадан бир неча йил ўтгач биз хат ёзишни умуман унутиб қўйдик. Аммо радионинг рўпарасидаги ошхона столида кўзга ташланиб қоладиган аёлларнинг буюмларидан хотинимнинг кулбамизга келиб туришини билиб қолардим.

Бахтли оилавий йиллар шу тариқа ўтди.

Бир куни ишдан чарчаб кинога бордим. Кинотеатр йўлагига ажабтовур воқеа содир бўлди. Қандайдир бир савлатли аёл тўсатдан елкамга осилиб олди:

– Азизим, кадрдоним, суюклим!

– Кечирасиз, хоним-афандим, – дедим талмовсираб, – мен оилали одамман, болаларимнинг отасиман, ўзингизни кўлга олинг. Мен бунақа енгилтакликни ҳазм қилолмайман.

Ана шунда у менга иддао қилиб қолди:

– Сен мени танимадингми? Уят эмасми? Ахир мен хотинингман, Покиза Кафаданман.

Мен жудаям изза тортиб кетдим.

– Демак, сен – менинг суюкли хотиним Покизасан? Кечиргайсан, сени дабдурустдан танимабман. Мен сени кўрганимдан буён жуда ўзгариб кетибсан.

У бўй-бастига қараб қаторлашиб турган уч нафар болакайлар – бир қиз ва икки ўғил болага ишора қилиб деди:

– Булар бизнинг болаларимиз!

Мен болакайларнинг қўлини оталарча суйиб қисдим.

– Танишганимиздан жуда хурсандман, – дедим.

Суюкли кизалоғимнинг ойсига шивирлаб айтган ушбу гапини эшитмагандек бўлдим:

– Дидингга ҳам қойил эмасман, ойижон! Нахотки бизга бундан кўра кўримлироқ ота тополмаган бўлсанг?

Кейин хотиним болаларнинг ёнида турган олифтанамо одамни кўрсатиб деди:

– Бу менинг амаким.

Орадан кўп йиллар ўтди, биз эса оилавий ҳаётимиздан мамнунмиз. Агар мен биронта ишламайдиган хотинга уйланганимда эди, биз эру хотин худонинг берган куни кирпичок бўлиб уришардик. Мана мен уйланганимдан кейин неча йиллар ўтган бўлсада, ҳали-ҳануз оилавий ҳаётимизга рахна солгудек биронта кўнгилсизлик бўлмаган.

Биз бир-биримиз билан кўришиш учун вақт тополмаймиз, шу боис ўзаро уруш-жанжал ҳам бўлмайди, хафагарчиликсиз, тинчгина яшаймиз.

Менинг тажрибам — аёлларнинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллиги оилавий бахтга раҳна соломаслигини яна бир қарра тасдиқлайди.

ТИЛИНГНИ ТИЙ!

У 1915 йили туғилди. Уйда йиғлагани кўйишмади. Онаси кўлини бигиз қилиб таҳдид қилди:

— Овозингни ўчир!

Кулиш ҳам, йиғлаш ҳам мумкин эмасди. Отаси ҳам зуғум қиларди:

— Жим бўл!

Агар уйда меҳмонлар бўлса, уни огоҳлантиришарди:

— Жимгина ўтир, шовқин солма!

Агар онаси уйда ёлғиз қолса, қулоғига қуярди:

— Бақирма, бирпасгина тинчлик бўлсин!

Шу тариқа у етти ёшга тўлди.

* * *

У мактабга қатнай бошлади. Дарс пайтида энди оғиз очган ҳам эдики, муаллим ўшқириб қолди:

— Гаплашма!

Уни доскага чақиритганда доимо уқтиришарди:

— Сендан нимани сўрашса, фақат шу ҳақда гапир. Ортикча жаврама.

Шу тариқа ўн икки ёшга тўлди.

* * *

У ўрта мактабга қатнай бошлади. Энди гапирмоқчи эди, оғзига уришди:

— Сендан сўрашаётгани йўқ.

Директор унга «Тилни тийган бой бўлар», деган мақолни эслатиб қўйди.

Турк тили муаллими шундай деди:

– Икки марта эшитиб, бир марта гапир. Одамнинг иккита кулоғи, битта оғзи бор.

– Жим бўл!

– Овозингни ўчир!

– Жаврама!

Шу тариқа ўн беш ёшга тўлиб қолди.

* * *

У лицейга қатнай бошлади. Биринчи эшитган гапи шу бўлди:

– Гапиргандан кўра жим ўтирган яхши!

– Кўп жаврама!

– Оғзингни юм!

– Жим бўл!

Шу тариқа ўн тўққиз ёшга тўлди.

* * *

У университетга ўқишга кирди. Уйда шундай насиҳат қилишди:

– Катталар гапирганда кичиклар жимгина кулок соладилар.

Онаси тайинлади:

– Сўз – каттадан, сув – кичикдан.

Профессор бир куни шундай деди:

– Тилингни тийиб юр!

Шу тариқа йигирма уч ёшга тўлди.

Ҳарбий хизматга чақирилди. Бўлинма командири буюрди:

– Жим бўл, итвачча!

Сержант:

– Жаврашни бас қил!

Капитан:

– Оғзингни очма!

* * *

Уни миршабхонага чақиришди:

– Сендан сўралаётгани йўқ!

Комиссар дўк урди:

– Жим!

* * *

У ишга кирди. Ўртоқлари бармоқларини оғзига босиб шивирлашди:

– Тсс!

– Худо ҳаққи, оғзингни юм! Бошингга бир балони орттириб олма. Эҳтиёт бўл!

Бошликлар огоҳлантириб қўйди:

– Ҳар нарсага бурнингни тикма!

– Бун сенга дахли йўқ!

– Нима ишинг бор?

– Аралашма!

* * *

Уйланди. Хотини тайинлади:

– Сендан илтимос, ҳар балога бурнингни сукма!

Фарзандлар туғилиб, вояга етишди. Улар айтишди:

– Ота, бу ишга ақлинг етмайди. Аралашиб ўтирма!

* * *

Бу одам – қисман мен, қисман сиз, қисман ҳаммамиз!

Ривоят қилишларича, ўтмишда хотинлар пишираётган овқатига эркакларнинг тилини қирқиб қўядиган бир оғу қўшиб қўярмиш. Бизнинг емишимизга ҳам шунақа оғу қўшилганга ўхшайди. Бир қараб кўрингчи, тилингиз бормикин? Биз тилимизни ютиб қўйганмиз! Оғзимиз бор-у, аммо тилимиз йўқ.

Мана энди ўша қисман менга, қисман сизга ўхшайдиган одам сўз эркинлигини талаб қилиб юрибди. Унинг гапиргиси келяпти.

Аммо унга буюриляпти:

– Тилингни тий!

Менинг унга шундай дегим келади:

– Гапир! Гапир! Гапирсанг-чи! Аммо нима дейсан? Қандай гапирасан? Тилимиз борми ўзи?..

БОЛАЛАР ҚАЁҚДАН ПАЙДО БЎЛАДИ?

Мен аллақачон қирқни уриб қўйганман, аммо ҳалигача сўққабошман, ҳали-бери уйланадиган сиёғим йўқ. Айтишларича, зурриётсиз одам мевасиз дарахтга ўхшаркан. Аммо мени мевасиз дарахтга менгзаш унчалик тўғри эмас. Менинг жиянларим бор. Ўзимнинг бор меҳр-қўримни акаларимнинг фарзандларига бағишлаганман. Катта акам кичкина бир лавозимда ишлайди, зўрға амал-тақал қилиб тирикчилигини ўтказади. Унинг оилавий даромади ҳар хил кўнгилхушликлар, сайру саёҳатларни кўтармайди. Кино ёки театрларга бормайди, соҳилларда тобланмайди. Хотини билан ҳар йили биттадан болани дунёга келтириш қўлидан келади, холос.

Ўртанча акамнинг ишлари ёмон эмас, чунки у мактабда фақат еттинчи синфгача ўқиган. Уйланганига ўн беш йил бўлиб қолди. Иккита боласи бор.

Менинг яна кичик акам ҳам бор. Калласи унчалик яхши ишламагани туфайли тўртинчи синфни аранг битирган. Шу боис у жуда бойиб кетган. Эрхотинларнинг егани олдида, емагани кетида. Шунча кайфу сафолар билан яна бола орттиришганига ҳайронман.

Биз тўрт ака-укамиз ва ҳаммамиз бир-биримизни кўрарга кўзимиз йўқ. Кичик акалар катта акани хотинини «бола кўпайтирадиган фабрика»га айлантириб кўйгани учун ёмон кўришарди. У бўлса бунга жавобан: « Ватанга эркаклар керак», дея ҳазил қилиб кўярди. Мени «Қисир сигир» дейишарди. Мен бўлсам уларнинг чурвақаларига қараб кўяман – биттаси курт тушган гилосга ўхшайди, бошқаси сап-сарик нокнинг ўзгинаси, учинчиси сўлиган шафтоли... Аммо мен жиянларимни яхши кўраман. Улар ҳам мени яхши кўришади. Кеча улар уззукун менинг уйимда яйрашди. Саккиз болақай. Каттаси ўн иккида, кичиги уч яшар.

Тўққиз ёшли Олтан ҳамма китобларимни титкилаб чиққач, деди:

– Амаки, шунча китоб йиққан бўлсангиз ҳам биронта ўқийдигани йўқ экан-ку?

Унинг ёшини эътиборга олиб, жавоб қилдим:

– Қанақасига йўқ бўларкан? Марҳамат, «Робинзон Крузо» бор, Жюль Верннинг асарлари...

Болалар ҳиринглашди. Олтан гап котди:

– Амакижон, булар ўзингизга буюрсин, сизда «Қонли излар», «Ишк сабоклари» ёки ҳеч бўлмаганда «Жинсий энциклопедия» деган китоблар топилмайдими?

Бунақа китоблар менда йўқ эди. Ўн бир ёшли тирранча Фатош жудаям шум. Тинимсиз нималарнидир сўрагани сўраган. Ҳамма нарсани билгиси келади. Тўғри, мен ота бўлолмадим, аммо бола тарбияси нима эканлигини тушунаман. Бола тарбияси ҳақидаги деярли ҳамма китобларда шундай дейилди: «Болалар ташқи дунё билан бевосита мулоқотга киришиш жараёнида атрофидаги воқеликка қизиқиши орта боради ва катталардан муттасил нимани-

дир сўрайверади. Боланинг барча саволларига сабру қаноат билан жавоб бериш керак».

Жиянларим мендан нимани сўрашмасин, тарбия борасидаги қоидага биноан худди олдимда болақай эмас, катта одам тургандек жавоб беришга ҳаракат қилардим. Ҳалиги шумтака Фатош газетанинг бир жойини кўрсатиб сўраб қолди:

– Амаки, сунъий урчитиш дегани нима ўзи? Газетада шундай ёзилибди.

Мен ўтирган жойимда тўлғониб, нима деб жавоб қилишни билмай қолдим. Аммо педагогика қоидасига биноан мен болаларнинг ҳамма саволларига батафсил жавоб беришим лозим.

– Бу... ҳалиги ..., – дея аранг гап бошладим, – сенга нима десам экан... Мана, масалан, болаларни олайлик...

Ҳаммаси атрофимни ўраб олишди. Тўппа-тўғри оғзимга тикилишди.

– Хўш? – дея жавобни кутишди.

– Бу энди ҳалиги... биронта она болани ўзи дунёга келтирмоқчи бўлса... Агар у биргаликда болани дунёга келтириш учун отани тополмай қолса... Ана ўшанда...

Мен терлаб кетдим. Хайриятки, кичкинтой Эрол суҳбатга аралашиб мени кутқариб қолди.

– Амаки, «Ахлоксиз ҳолат» дегани нима ўзи? Мана бу газетада ёзилибди: «Миршаблар уларни ахлоксиз ҳолатда турганида қўлга олдилар».

Мен педагогика дарслигини ёзган муаллифлар бунақа саволларга қандай жавоб беришини билмайман. Улар боланинг ёшига мувофиқ ота-оналар тушунтириш ишларининг алоҳида шакли-шамойилини топишлари лозимлигини, аммо бунда албатта фақат тўғри гапни айтиш кераклигини таъкидлашади.

– Ахлоқсиз ҳолат дегани..., – дея чайналаман, – бу ҳалиги...

Болалар зўр иштиёқ билан тинглашди... Бас!.. Буниси энди ортикча. Мени мутасадди-тарбиячилар кечирсинлар-у, ҳамма нарсанинг ўз меъёри бор. Яхшиси, болалар ахлоқсиз ҳолат дегани нима эканлигини ...ўзлари шунақа ҳолатга тушмагунча... билмай қўя қолишсин!

– Болалар, – дедим, – ахлоқсиз ҳолат дегани – бу бошқаларга ҳалакит бериб бақир-чақир қилишдир.

Энди Илдизнинг тили чиқиб қолди:

– Амаки, мана бу ерда ёзилибди: «У қизнинг номусига тажовуз қилди». Бу нима дегани?

– Юринглар сайр қилиб келамиз, – дедим.

– Йўқ, олдин ҳалигини тушунтириб қўйинг! – дея болакайлар бараварига чувиллашди.

– Ўчир овозингни! – дедим кескин гапини бўлиб. – Уятсиз!

Ойдиннинг саволи ҳаммасиникидан ўтиб тушди:

– Амаки, болалар қаёқдан пайдо бўлади?

Мен гапни бошқа ёққа бурвормокчи эдим, аммо Олтан чакқонлик қилди:

– Кўчадан топиб олишади. Тўғрими, амаки?

– Айрим болаларни кўчадан топиб олишади. Аммо ҳаммасини эмас.

– Фаришталар уларни қанотида олиб келишади. Тўғрими? – деб сўради Илдиз.

Ҳаммаси ҳо-ҳолаб кулишди. Тўққиз ёшли жияним шундай писанда қилди:

– Амаки, сиз яхшиям ҳали уйланмагансиз.

Мен қизариб кетдим.

– Нега энди бундай деяпсан?

– Негалиги кўриниб турибди-ку! – жавоб қилди болакай. – Сиз ҳалиям болалар қаёқдан пайдо бўлишини билмайсиз! «Ахлоқсиз ҳолат» нималигиниям

билмайсиз. Сиз ҳеч нарсани билмайсиз, амакижон. Э суф сизга! Кап-катта одамсиз-а!..

Улар қотиб-қотиб кулишди. Бошимни ҳам қилиб хонадан чиқиб кетдим.

БОРИГА БАРАКА

Унинг таксига ўтирмаганига тўрт йилдан ошганди. Аммо бугун ўтиришга тўғри келиб қолди. Зарурат юзасидан. Уйланмоқчи бўлган қизи билан бирга эди.

Қаторлашиб турган машиналар орасидан энг эскисини танлашди. Эшагига яраша тушови – янги машинанинг кира ҳақи ҳам ўзига яраша бўлиши маълум.

Уларнинг бахтига ҳайдовчи ҳам кексароқ экан. Албатта, тажрибали ҳайдовчи инсофлироқ бўлади. Улар машинага ўтиришди. Ҳайдовчи ҳисоблагични ишлатиб қўйди.

У кўз қири билан ҳисоблагични кузатиб борарди: 60-65 – 70-75...

– Бугун об-ҳаво ажойиб-а?

– Ҳа... Тўғри... Ажойиб...

105-110–120...тик-так, тик-так, тик-так. Ҳисоблагич тинимсиз ишларди.

Қиз сўраб қолди:

– Сизга бир нима бўлдимиз? Ўйланиб қолдингиз.

– Э йў-ўқ... Ҳеч нима бўлгани йўқ. Худо ҳақки, ҳеч нарса бўлмади...

– Лекин ташвишга тушиб қолдингиз.

– Билмадим. Ҳо-ҳо! Аксинча. Мен жудаям хурсандман. Ҳо-ҳо! 355, тик-так, 360, тик-так...

– Биз шу ерда тушиб қоламиз, жаноб ҳайдовчи!

Қизга билинтирмай ҳисоблагичга бирров қараб қўйди – 395 куруш ҳақ ёзилганди. Дарҳол хаёлида

ҳисоблаб чикди. Ҳай, борингки тўрт лира (бир лира 100 курушга тенг) бўлсин. Икки баробар қилиб тўлайди – саккиз лира. Ёнингда аёл киши бўлганда улар доимо кўпроқ сўрайди. Ҳай майли, ўн лира бера қолади!

– Қанча беришим керак сизга, жаноб ҳайдовчи!

– Бориға барака-да, бейафандим.

– Йўқ, бунақаси кетмайди. Айтинг, қанча бўлади?

– Э нималар деяпсиз, азизим, бу ахир машина-ку, от эмас, туя эмас, қанча берсангиз шунча бўлади-да.

– Йў-ўк! Ўртамизда хафагарчилик бўлмаслиги керак!

– Ҳай, бир нима бера қолинг энди. Мен оз экан, кўп экан деб ўтирмайман. Менга барибир!

– Ё тавба! Мен сиз учун нима оз-у, нима кўплигини қаердан биламан?

– Мен сизга бир нима деёлмайман. Бориға барака.

Дунёда шунақа юмшоққўнгил, инсофли, яхши одамлар ҳам бор-а! Агар унга ўн лира берса камлик қилмасмикин? Шунча масофани босиб ўтишди. Ҳарқалай, кўпроқ бергани маъқул. Йўналишли таксиларда бунча жойгача олти ярим лира олишади.

– Оғайни, мени ортиқча қийнама. Илтимос, айтақол, қанча хоҳлайсан?

– Сиз ортиқча ташвишланманг, бейафандим. Бориға барака. Мен очкўз одам эмасман. Ахир мен «Оз бердинг, кўп бердинг» дея олармидим? Берганингизга шукур қилиб кетавераман!

– Яхши, аммо белгиланган нарх йўкми? Мен қанча беришим лозимлигини қаердан биламан?

– Сиз ҳам, афандим, хом сут эмган бандасиз. Биз анча масофани босиб ўтдик. Бориға барака қиламиз-да энди.

У оз бериб қўйишдан эмас, янглишиб кўпроқ берворишдан қўрқарди. Майли, нима бўлса бўлар! Борини пешонасидан кўраверади. У ҳамёнидан ўн лиралик тангалар ва яна икки ярим лира чиқариб, ҳайдовчига узатди:

– Марҳамат, олинг!

Икки ярим лирани у ҳайдовчининг хушмуомалалиги, очкўз бўлмагани ва ҳар икки гапининг бирида «Бориға барака» деб тургани учун, мукофот тариқасида устига қўшиб бераётганди. Албатта ортиқчаси билан тўлаётганди, аммо унга бунинг аҳамияти йўқ. Бугун севгилисининг қўлини сўрамоқчи эди. Бунақа кунда тантилик қилса арзийди.

Ҳайдовчи қўлидаги пулни санаб кўрди:

– Бу нимаси?

– Ўн икки ярим лира.

– Сиз ақлдан оздингизми, афандим? – дея тутқди ҳайдовчи. – Шундай бемаҳалда-я?!

Қиз гапга аралашди:

– Бундан икки кун олдин шунча масофага етти ярим лира берувдик.

Ҳайдовчи пулларни йигитнинг юзига отиб юборди:

– Чойчақанг ўзингга буюрсин!

Пуллар ҳайдовчи билан боёқиш йигитнинг ўртасидаги ерда сочилиб ётарди.

– Э уят-э! Ҳеч бўлмаса қизингдан уялсанг бўларди!

Йигит яна икки ярим лира қўшиб узатди.

Ҳайдовчи баттар жазавага тушди:

– Сен нима, менга садака беряпсанми? Кераги йўк! Одамда инсоф бўлиши керак! Мен уни олийҳиммат одам деб «Бориға барака» десам-у у бўлса...

Йигитча ҳайдовчининг овози ўчиши учун бор давлатини беришга тайёр эди. Қизининг олдида шарманда қилди-я. У яна беш лира чиқарди. Ҳайдовчи ҳамон жаврарди:

– Яна ёнига қизини ўтказиб олганига ўлайми! Олийжаноб одам деб ўйлабман. Тўқимтабиат экансан-ку!...Агар «Бориға барака» деган бўлсам, бу менга садака берсаям бўлаверади дегани эмас-ку! Мен ўз ҳақимни талаб қияпман, ўз ҳақимни! Тушуняпсанми?!

Мабодо ҳайдовчи ерда сочилиб ётган пулларни олмай жўнаворса нима бўлади? Йигит ҳамёнидан яна беш лира чиқарди ва ердаги пулларга кўшиб ҳайдовчига узатди.

У пулни олди. Газни босди. Машина силжиётганда ҳайдовчи яна қичкириб қолди:

– Албатта мен ўзим айбдорман. Бунакаларни машинага ўтказиш керак эмас! Одамнинг оласи ичида бўларкан-да. Мен уни олийҳиммат одам деб ўйлаб, «Бориға барака» деб ўтирибман. У эса мени чув туширмоқчи бўлди. Ҳозирги одамлар шунақа айниб кетган!

Йигит билан қиз шаҳар четидаги емакхонага киришди. Шу тобда йигитнинг ичига қил сиғмасди. Калласида ҳали-ҳамон ҳайдовчининг бояги шанғиллаши акс-садо бериб турарди. Агар у кўпроқ беролганда эди! Қанча лозим бўлса шунча берарди-да!

– Нима дединг?

– Атрофимиздаги манзара чиройли экан деяпман, – деди қиз.

– Сен айт-чи, ўзингга қанча керак?

– Мен... тушунмадим!..

– Нега энди ўзингга қанча кераклигини тўп-
тўғри айтиб қўя қолмайсан?

Қиз кескин юзини ўгирди ва орқасига карамай
тепаликдан пастга чопиб кетди. Жон-жаҳди билан
бу ердан узоклашди.

Ҳаммаси тамом бўлди.

БИЗДА ВРАЧ БЎЛА ОЛАСАНМИ?

Бизда врачлар етишмай турган бир пайтда ай-
римлари катта пул илинжида Европа ва Америкага
кетиб қолишмоқда. Ўзимиздаги баъзи ақли нокис
кимсалар хорижда ўкиб юртига қайтган ёш врач-
ларни иш бошлашларидан олдин имтиҳон қилиб
кўришни ўйлаб топишибди.

– Сиз нима учун келдингиз? – деб сўрайди кек-
са, тажрибали врач.

– Ишлаш, одамларни даволаш учун келувдим.

– Ҳмм, тушунарли. Хўш, яна нима иш кўлин-
гиздан келади?

– Яна... деганингиз нимаси?

– Нимаси деганингиз нима? Масалан, айтмоқ-
чийдимки, мусиқа басталай оласизми? Шеър ёзиш,
кинода роль ўйнаш, пудрат асосида ишлаш, бизнес
билан шуғулланиш кўлингиздан келадими? Миллий
мажлисга депутат ёки вазир бўла оласизми? Сиёсат-
га тобингиз қалай? Албатта, сиз бирон нарса билан
шуғуллансангиз керак.

– Йўк, мен факат даволайман... Мен камбағал
оиладан чиққанман, маошга қаноат қилолмайман,
шу боис хусусий даволаш билан шуғулланмоқчиман.

– Ҳо-хо-хо... Доцент, профессор унвонларисиз
хусусий даволаш билан шуғулланмоқчи эмиш! Хўш,
мижозларни сизга ким юбориб туради? Ким?

– Касалларни демокчисиз-да?

– Ҳа, миждозларни...
– Ҳойнаҳой, касаллар ўзлари келар...
– Қанақасига касаллар ўзлари келаркан?
– Оғирроқ беморларни кимлардир олиб келар...
– Яхши, унда айтингчи, ўша касални олиб келадиган одамни нима дейишади?

– Мен у одамнинг исмини билмайман, у ҳали беморни олиб келгани йўқ.

– Мен унинг исмини сўраётганим йўқ, касалларни юбориб турадиган одамни нима деб аташади деяпман.

– ?..

– Уни маклер дейишади, маклер... Тиббиёт маклери... Сен ўзинг поликлиника миждозини хусусий врачга юборолмайсан-ку! Сизларни хорижда шунга ҳам ўргатишмаган экан-да. Ҳай майли, энди айтчи, ҳамкасбларнинг хайрихоҳлиги деганда нимани тушунасан ўзи?

– Ўзаро ёрдами демокчимисиз?

– Билмас экансан, майли, ўзим тушунтира қолай. Айтайлик, ҳузурингга бир одам бавосилидан шикоят қилиб келди... Сен уни текшириб, аёллар касали бўйича мутахассис бўлган танишингга юборасан...

– Ахир у одам бавосил билан касалланган-ку, нега энди уни гинекологга юбориш керак?

– Сенинг танишинг пул ишлаб олади ва касални тиш дўхтири бўлган танишига юборади.

– Ахир...

– Тиш дўхтири уни тери касалликлари врачига юборади, у эса рентгенологга, рентгенолог эса кўз дўхтирига... Охир-окибат уни невропатологга юбориш лозим бўлади. Бу вақтга келиб беморнинг асаби батамом ишдан чиқади... Мабодо ажали етмаган бўлса ўзи тузалиб кетади, акс ҳолда касалидан ха-

лос бўлади. Ўлимидан кейин у яна тиббиёт ходимлари — патологоанатомнинг кўлига тушади. Мана, энди айтчи, ном чиқариб, машхур бўлиш учун нима қилишинг керак?

— Мен касалларни шундай даволайманки, ўз устимда шундай ишлайманки...

— Хих... Менга қара, сен газетага шундай эълон берасан: «Камбағал касаллар қабул қилинади. Қабул ҳар куни тушдан кейин». Касаллар кела бошлаганда сен фақат душанба ва пайшанба кунлари қабул қиладиган бўласан. Кейинчалик ҳафтада бир марта, сўнгра ойда бир марта қабул қилишга ўтасан... Мижозлар кўпайиб кетганда сен текин қабулни бекор қиласан. Айни чоғда тўловлар нарҳини ошириб бораверасан, одамлар сени даволашнинг қандайдир бир мўъжизавий сир-асрорини билса керакки, хизмати қимматлашяпти деб ўйлашади. Ҳамма касаллар сенга оқиб келаверишади... Кейинчалик газеталарда беморлар номидан миннатдорчилик изҳор этилган мактубларни ҳам чоп этиб туриш керак. Мабодо ҳузурингга мижоз келса ва сен уни текшириб, ҳеч қандай касал тополмасанг, нима қиласан?

— Мен унга соғлом эканлигини айтардим.

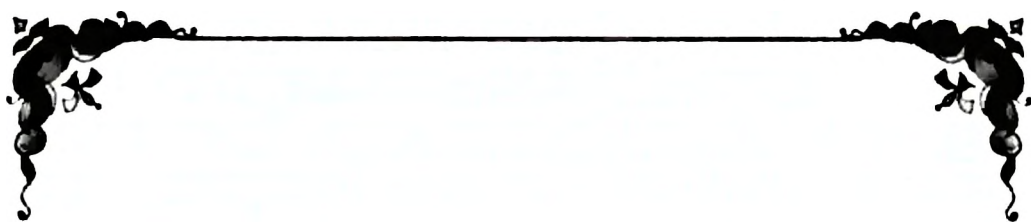
— Воҳ-воҳ!.. Бунақа врачни биринчи кўришим!.. Ахир ҳаётда касал бўлмаган одам бор эканми? Агар мижозинг бутунлай соппа-соғ бўлса ҳам унга ажибужи ёзув билан дорихонага йўлланма ёзиб берасан... Нима бўлган тақдирда ҳам психиатр ундан бир ишқал топмай кўймайди... Ҳа-а, йўлланмани қанчалик бировнинг тиши ўтмайдиган қилиб ёзсанг-да, тўланиши лозим бўлган ҳакни аниқравшан қилиб ёзгин... Кейин, газеталарга тез-тез турли мавзуларда мақолалар ёзиб туриш лозим. Масалан, «Турар жойларни ижарага олиш хусусида», «Ўрмонлар муҳофазаси», «Ҳайдовчиларнинг

ахлоқий қиёфаси», «Одамлар нима учун ақлдан озадилар» ва ҳоказо. Муҳими – номинг тез-тез матбуотда кўриниб турсин ва ҳамма сени «Қаранглар-а, у қанчалар ақлли!» деб ўйлашсин. Бу ишларни шундай қилиш керакки, келажакда шаҳар ҳокими ёки губернатор ва ҳатто вазир лавозимигача эришиш мумкин бўлсин. Ҳа, сенинг бу ерда врач сифатида нон топиб ишлай олмаслигинг ойдай равшан!. Яхшиси ўша келган жойингга – Германиягами ёки Америкагами қайтиб кета қол!..

– Раҳмат, саломат бўлинг...

– Сен ҳам саломат бўл, ўғлим, яна касал-пасал бўлиб юрма!

Шодмон ОТАБЕК таржималари

МУНДАРИЖА

Иккинчи Насриддин хўжа *Носир Муҳаммад* 3

ШАРМАНДИЙ ҚАЧОН ТУҒИЛГАН?

Миод Ҳакимов таржималари

Дахшатли туш	8
Афсуски, иложи йўк!	17
Хотин киши бўлганимда-ю... ..	24
Минг марта шукур!	29
Хилватгоҳ	35
Яшасин кашшоқлик	42
Томдаги жинни	49
Нозик барометр	55
Ҳуштак афандим	65
Калтаксиз туrolмайман	72
Асабий одам	77
Кейин хурсанд бўласиз	81
Даъводан кечасизми?	85
Биз у ерга бормаймиз!	88
Демократия шунқори	95
Шукур қилсанг арзийди	101
Пулимга яраша ер беринг	109
Мушт кетди	115
Безовта бўлманг	122
Сигарет қутисидаги арз-додлар	127
Назокату нафосат	134
Ҳазилкаш одамлар	142
Оркестр одам	154
Шармандий қачон туғилган?	162
Алифбенинг биринчи ҳарфи	168

ФИЛ ҲАМДИ ҚАНДАЙ УШЛАНДИ?

Носир Муҳаммад таржималари

Дарди бедаво	176
Денгиз оёқ остида	184
Чегара устидаги уй	190
Фил Ҳамди қандай ушланди?	198

ОДАМ ҚАНДАЙ АҚЛДАН ОЗАДИ?

Шодмон Отабек таржималари

Ўзинг айбдорсан	204
Адабиёт мухлиси	211
Эсини киргизиб қўйди	216
Одам қандай ақлдан озади?	224
Ҳар каллада ҳар хаёл	232
Ишчан аёл	235
Тилингни тий!	239
Болалар қаёқдан пайдо бўлади?	242
Борига барака	246
Бизда врач бўла оласанми?	250

Адабий-бадий нашр

АЗИЗ НЕСИН

ҲУШТАК АФАНДИМ

Ҳажвий ҳикоялар

Мухаррир Г. Азизова

Рассом Ҳ. Содиқов

Бадий муҳаррир Ҳ. Қутлуқов

Техник муҳаррир Л. Хиждова

Кичик муҳаррир Д. Холматова

Мусахҳих Ш. Шоабдурахимова

Компьютерда тайёрловчи Н. Аҳмедова

Нашриёт лицензияси АІ №158. 14.08.09

Босишга 2015 йил 2 февралда рухсат этилди. Бичими 80x100¹/₃₂.

Офсет қоғози. «Таймс» гарнитурасида офсет усулида босилди.

Шартли босма табоғи 11,84+0,18 вкл. Нашр табоғи 11,62+0,19 вкл.

Адади 2000 нусха. Буюртма № 15–54.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «O‘zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

19,500

Хусанбизу Согушоб

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-176-9

9 789943 281769